

Institutul European din România

Proiect SPOS 2007 – Studii de strategie și politici

Studiul nr. 6

MULTILINGVISM ȘI DIALOG INTERCULTURAL ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ. O VIZIUNE ROMÂNEASCĂ

Autori: **Radu Carp*** – coordonator
 Manuela Nevaci**
 Mariana Nicolae***
 Camelia Runceanu****
 Nicolae Saramandu*****

București
Decembrie 2007

© *Institutul European din România, 2007*

ISBN online 978-973-7736-69-7

* **Radu Carp** este Conf. univ.dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea București

** **Manuela Nevaci** este Cercetător științific III, dr., Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române

*** **Mariana Nicolae** este Conf. univ.dr., Facultatea de Relații Economice Internaționale, Academia de Studii Economice, București

**** **Camelia Runceanu** este doctorand al Univ. București/Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris

***** **Nicolae Saramandu** este Prof.univ.dr., Facultatea de Litere, Universitatea din București ; Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române

CUPRINS

1. EFECTELE EXTINDERII UE ASUPRA DIVERSITĂȚII LINGVISTICE ȘI CULTURALE

- A. Peisajul lingvistic european – prezentare
- B. Protecția locală, regională și națională a limbilor în context european. Protecția limbilor regionale și minoritare
- C. Limbile oficiale ale statelor membre UE. Instituțiile UE și provocarea multilingvismului – cazul Parlamentului European
- D. Definierea normativă și non-normativă a valorilor comune europene. Interpretarea termenilor care desemnează valorile comune europene în funcție de contextul lingvistic
- E. Probleme generate de echivalența lingvistică a termenilor folosiți în documentele de bază ale UE în limbile oficiale

2. MULTILINGVISMUL ÎN CONTEXT EUROPEAN

- A. Definiția multilingvismului
- B. Forme de diseminare a multilingvismului: educație, sectorul audiovizual
- C. Învățarea limbilor la diferite nivele de educație (universitar, preuniversitar) și de formare/recalificare profesională
- D. Raportul public – privat în învățarea limbilor
- E. Rolul certificatelor de competență lingvistică pe piața muncii europeană
- F. Promovarea limbii române ca limbă de studiu în statele membre UE
- G. Problema delocalizărilor în context multilingvistic

3. PROMOVAREA INSTITUȚIONALĂ A MULTILINGVISMULUI

- A. Metode de promovare a multilingvismului pe plan european
- B. Modalități de promovare a multilingvismului în întreprinderile care operează pe teritoriul UE
- C. Metode de promovare a multilingvismului în universități
- D. Metode de promovare a multilingvismului în instituțiile UE
- D. Grupurile de experți în domeniul multilingvismului înființate de Comisia Europeană

4. DREPTURILE CETĂȚEANULUI EUROPEAN ȘI INFLUENȚA MULTILINGVISMULUI

A. Exercițarea drepturilor cetățeanului european în context multilingvistic : dreptul de a alege și de a fi ales la alegerile locale și pentru Parlamentul European, dreptul de a se adresa instituțiilor UE și de a primi răspuns în limba proprie

B. Discriminarea lingvistică folosită pentru restricționarea accesului pe piața muncii într-un stat membru UE – excepție de la principiul tratamentului egal ?

5. PROMOVAREA DIALOGULUI INTERCULTURAL ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

A. Definiția dialogului intercultural

B. Programele UE destinate promovării dialogului intercultural

C. Relația între dialogul intercultural și cel inter-religios. Metode de promovare a dialogului inter-religios pe plan european

6. ÎN DIRECȚIA UNEI POLITICI EUROPENE A CULTURII ?

A. Politici culturale și dreptul la cultură în context național și european. Programele UE în domeniul culturii

B. Moștenirea culturală europeană și patrimoniul cultural european

C. Un Institut European al Culturii – eșecul unei idei originale

7. RECOMANDĂRI

8. CONCLUZII

1. EFECTELE EXTINDERII UE ASUPRA DIVERSITĂȚII LINGVISTICE ȘI CULTURALE

A. Peisajul lingvistic european – prezentare

În Europa, diversitatea lingvistică este o realitate a vieții cotidiene – 27 de state membre, 23 de limbi oficiale și 60 de limbi minoritare; o mare varietate de limbi regionale și minoritare, precum și limbile vorbite de comunitățile de imigranți. Moștenirea lingvistică europeană reprezintă o resursă care trebuie prețuită.

Ca suprafață, majoritatea statelor de pe continentul european sunt țări mijlocii și mici, cele mai mari fiind, în ordine, Federația Rusă, Ucraina, Turcia, Franța și Spania, dintre care Federația Rusă și Turcia au o mare parte a teritoriului în Asia. Partea europeană a Federației Ruse reprezintă un sfert din suprafața ei, iar cea a Turciei - numai 3%.

Limbile din Europa în sens strict aparțin, în marea lor majoritate, din punctul de vedere al înrudirii dintre ele, unei singure familii lingvistice: marea familie indo-europeană, care însumează peste 95% din locuitorii Europei geografice. Aceasta deosebește Europa în sens restrâns de celelalte continente (cu excepția Australiei), în care există un mare număr de familii de limbi.

Cel mai mare rol în definitivarea situației lingvistice actuale în Europa l-au avut, dintre popoarele migratoare care au contribuit la căderea Imperiului Roman, cele germanice și slave. Familia indo-europeană este cea mai importantă din lume, singura răspândită în epoca modernă pe toate continentele. Vorbită și în Asia prin limbi autohtone, este reprezentată în celelalte continente prin limbi „de import”, vorbite în Africa și Oceania mai ales ca limbi secundare. Ea cuprinde aproximativ 150 de limbi, grupate în ramuri, dintre care unele reunesc limbi dispărute: italică (reprezentată în principal prin latină, din care provin limbile romanice), ilirică, traco-dacă, ș.a.m.d. Printre limbile indo-europene actuale vorbite în Europa se numără două limbi din ramura baltică, letona și lituaniana și patru limbi din ramura celtică: bretona, gaelica din Scoția/scoțiană, galeza și irlandeza. Limbile din ramura germanică, vorbite în partea de vest și de nord a continentului (la est de Rin și la nord de Dunăre, precum și în insulele britanice și în Scandinavia), sunt reunite în grupurile scandinav/septentrional (daneza, feroeza, islandeza, norvegiana, suedeza) și occidental (engleza, frizona - inclusiv varietățile ei -, germana, idiș - cu o geneză și trăsături aparte - luxemburgheza și neerlandeza/olandeza, cu varianta flamandă). Limbile romanice, vorbite preponderent în sudul și vestul Europei, sunt reunite în grupurile oriental (cuprinzând numai româna - singura limbă romanică din Europa de Est, „insulă” de latinitate într-o „mare” preponderent slavă -, inclusiv dialectele ei sud-dunărene - aromân, meglenoromân și istroromân), italo-romanice (corsicana, italiana, monegasca, sarda), retoroman (friulana, ladina dolomitică, romanșă), galoromanic (franceza și dialectele d'oîl, occitana - inclusiv gascona -, graiurile francoprovensale), iberoromanic (portugheza și spaniola cu dialectele lor; galega; iudeospaniola - și ea cu o situație specială), catalana fiind o „limbă-punte” între ultimele

două grupuri. Limbile din ramura slavă, vorbite preponderent în estul și sud-estul Europei, sunt împărțite în 3 grupuri: oriental (belarusă, rusă - care s-a extins și în Asia - și ucraineană), meridional (bulgară, macedoneană, sârbă, croată, slovenă) și occidental (cașuba, cehă, polonă, slovacă, sorabă), la care se adaugă pomak, rusyn și ruteana.

Limbile neindo-europene din Europa formează enclave printre cele indo-europene; în afară de un număr relativ restrâns de limbi „mari”, de cultură, cu rol de limbi de stat, majoritatea sunt vorbite în Federația Rusă (în special în partea ei asiatică) de un număr mic de locuitori, unele fiind pe cale de dispariție. Cele mai multe fac parte din familia uralică, numită astfel după zona Munților Urali, unde a fost probabil vorbită limba comună din care provin. Cele 20-30 de limbi din această familie, răspândite mai ales în nordul Europei și în nord-vestul Asiei, sunt grupate în două sau trei ramuri: fino-ugrică, samoedă, eventual și laponă (sau subordonată celei dintâi). Din ramura fino-ugrică fac parte estona, finlandeza, ingriana, karela, komi(-permiak), komi(-ziriana), liuda, livona, maghiara, mansi, mari, mordvina, ostiaka, ud-murta, vepsa s.a., eventual și laponă; vota este aproape sigur dispărută. Ramura samoedă a familiei este reprezentată prin limbile nenet și selkup.

Familia altaică, vorbită în cea mai mare parte în Asia și în mică măsură în Europa, cuprinde câteva zeci de limbi, grupate în două ramuri principale: occidentală sau turcică și orientală - cuprinzând, la rândul ei, grupurile mongol și tungus și unele limbi izolate. Din această familie se vorbesc în state incluse în Europa limbile turcice altai, azeră, balkară, bașkiră, ciuvașă, găgăuză, hakasă, iakută, karaceai, karaimă, karakalpak, kazahă, kumâkă, nogai, soră, tătară, tătară din Crimeea, tofalar, turcă, tu vină și uz-bekă; din grupul mongol numai buriata și kalmâka, iar din grupul tungus limbile even, evenki și nanai¹.

Cele aproximativ 40 de limbi caucaziene, vorbite pe cei doi versanți ai Munților Caucaz (situați între Marea Neagră și Marea Caspică, la limita geografică dintre Europa și Asia), sunt grupate în trei sau patru familii de limbi distincte: de sud/kartveliană (limbile georgiană, laz, mingreliană, svan, zan), de nord-vest (limbile abazină, abhază, cerkesă și ubâh - al cărei ultim vorbitor a murit în 1992) și nakh-daghestaneză, reunind, după unele păreri, familiile caucaziană de centru-nord/(vei)nakh (limbile băț, cecenă și ingușă) și de nord-est/daghestaneză (aproximativ 26 de limbi: agul, ahvah, andi, arci, avar, bag-valină, bejitină, boliq, buduh, ceamalină, darghină, hinalug, hinug, hunzib, hvarșină, krâț, lak, lezghină, rutul, tabasaran, tindină, țahur, țez, udină). Limbile caucaziene se vorbesc în Azerbaidjan, Georgia (inclusiv în teritoriul încă în dispută al Abhaziei) și în Federația Rusă. Unele nu au formă scrisă sau au început să fie scrise relativ de curând (cu excepția limbii georgiene, nu au existat decât încercări sporadice de a scrie aceste limbi înainte de sec. 19). În perioada sovietică, 11 limbi caucaziene au primit statutul de limbă literară, dreptul de a avea publicații cu o scriere proprie și emisiuni de radio, mai puțin de a fi folosite în învățământ. Toți caucazienii din fosta Uniune Sovietică sunt bi- sau plurilingvi, cunoscând, pe lângă una sau mai multe limbi locale, și rusă.

¹ Marius SALA, Ioana VINTILĂ RĂDULESCU, *Limbile Europei*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001.

Basca este o limbă neindo-europeană de origine incertă, neîncadrată în nici o familie lingvistică (deși a fost apropiată de diverse alte limbi, printre care și de cele caucaziene).

Limbile paleosiberiene formează eventual un phylutn sau reprezintă numai un termen generic, mai curând geografic decât genealogic, înglobând mai multe familii și limbi izolate, vorbite în nordul Asiei (în Federația Rusă - pe Lenisei, în peninsula Ciukotka, în Kamceatka și în insula Sahalin) de descendenți ai vechilor locuitori ai Siberiei (de unde și numele familiei). Cuprinde limbi pe cale de dispariție, cu un număr mic de vorbitori (mulți bilingvi; unii și-au abandonat limba în favoarea rusei), dintre care nici una nu are statut oficial; câteva limbi din familie au dispărut. Limbile paleosiberiene, dintre care menționăm limbile ciukotă, ghiliak, ket și koriak, nu par înrudite cu alte familii de limbi, deși au fost puse în legătură cu familiile altaică și sino-tibetană; după unele păreri, ar include familia eschimo-aleută (cuprinzând limbi considerate amerindiene în sens larg). Acum câteva secole aveau mai mulți vorbitori și ocupau o arie mai mare, dar au fost separate unele de altele de limbile tunguse și turcice, devenind mici enclave. Există diferențe fonetice și lexicale între graiul bărbaților și cel al femeilor, precum și deosebiri între vorbirea nomazilor și aceea a locuitorilor sedentari.

Dintre limbile amerindiene în Europa se vorbește eschimosă, din familia eschimo-aleută, a cărei variantă din Groenlanda este numită groenlandeză. Dintre cele trei mari familii de limbi amerindiene, numai aceasta ar putea aparține mării familii eurasiatice, putând fi înrudită cu unele limbi paleosiberiene, reprezentată în Europa prin malteză, araba cipriotă, arabă (cea mai importantă limbă din ramură - ca limbă imigrantă), ebraica și arameică - limbi de cult - și siriacă. Prin limbi imigrante sunt reprezentate și ramurile libico-berberă, careia îi aparține berbera, și cușitică, din care face parte somaleză.

Familia austrotai, ramura kam-tai este reprezentată în Europa, ca limbă imigrantă, prin una din cele două limbi mai importante ale ei, laotiana. Familia austro-asiatică, vorbită exclusiv în Asia de Sud-Est și cuprinzând 100-150 de limbi reunite în două-șase ramuri, este reprezentată în Europa exclusiv prin limbi imigrante: cele două limbi mai importante din ramura mon-khmer - khmer și vietnameza.

Familia austroneziană, anterior numită malaio-polineziană, are o diversitate considerabilă, cuprinzând, după unii autori, aproximativ 10% din limbile lumii. Cele mai multe (180-300) sunt vorbite în Oceania, unde totalizează însă un număr relativ mic de vorbitori. Această familie este reprezentată în Asia de Sud-Est de 120-200 de limbi, însumând un număr foarte mare de vorbitori. Familia austroneziană prezintă cea mai mare extensiune geografică actuală de pe glob după familia indo-europeană. Clasificarea ei internă este în continuare controversată: este împărțită în mod tradițional în două-trei ramuri, dintre care cele mai importante sunt cea indoneziană (contestată actualmente) și cea oceanică. Ramura indoneziană (occidentală) are 200-250 de limbi, printre cele mai importante numărându-se javaneza și mai cu seamă malaeza (inclusiv varianta indoneziană), vorbite și în Europa numai ca limbi imigrante.

Familia dravidiană este răspândită exclusiv în Asia (în sud) și cuprinde peste 20 de limbi preindo-europene aglutinante, care au fost împinse spre sud de limbile indo-europene din India, cărora le-au servit probabil drept substrat. Printre cele mai importante se numără (amil, vorbită și în Europa ca limbă imigrantă).

Familia sino-tibetană, vorbită prin limbi autohtone exclusiv în Asia (în centru și sud-est), este cea mai importantă familie din acest continent și a doua din lume ca număr de vorbitori după cea indo-europeană; cuprinde, după diverse estimări, 260-300 de limbi, dintre care multe sunt puțin cunoscute, Cea mai importantă limbă din familie, vorbită în Europa ca limbă imigrantă, este chineza.

Din cele 1050-1350 de limbi numite generic negroafricane sunt vorbite în Europa, exclusiv ca limbi imigrante, mai ales câteva, aparținând în special familiei nigerokordofaniene și anume grupării nigerocongoleze: din grupul Atlantic Occidental, bambara, dyula, maninka, soninke, soso din grupul mande, ș.a.m.d.

Din cele de mai sus rezultă că în Europa sunt reprezentate actualmente, desigur în măsuri diferite, aproape toate familiile de limbi de pe glob, cu excepția familiilor australiană, papua și khoisană.

Din punct de vedere tipologic, majoritatea limbilor Europei aparțin celor două tipuri principale din clasificarea morfologică clasică a limbilor. Astfel, sunt în general (predominant) flexionare limbile din familia indo-europeană; dintre acestea, unele limbi moderne - de exemplu cele romanice - sunt mai analitice (exprimă valorile gramaticale mai ales cu ajutorul prepozițiilor, auxiliarelor etc.) decât limbile clasice (latina, greaca), în timp ce altele și-au păstrat mai bine caracterul sintetic (exprimă valorile gramaticale mai cu seamă cu ajutorul unor morfeme care fuzionează), de exemplu germana - în comparație cu engleza -, rusa, etc.

Limbile afro-asiatice sunt limbi flexionare, ca și cele indo-europene. Trăsătura lor principală este așa-numita trilateralitate - scheletul cuvântului este o rădăcină formată cel mai frecvent din trei consoane (singurele notate în scris); valorile gramaticale se exprimă prin flexiune internă (alternanțe vocalice). Un număr de limbi sunt aglutinante - exprimă fiecare valoare gramaticală printr-un afix, care se atașează la radicalul cuvintelor.

B. Protecția locală, regională și națională a limbilor în context european. Protecția limbilor regionale și minoritare

Limba oficială de stat nu se identifică cu limba națională - prin care, în terminologia socio-lingvistică și în cea juridică actuală, spre deosebire de uzul curent, se desemnează nu limba întregii națiuni care trăiește într-un anumit stat, ci limba oricărei naționalități al cărei uz este recunoscut legal în statul în care trăiesc membrii săi. În această accepție, un stat poate avea nu numai una singură, ci și mai multe limbi naționale.

De altfel, însuși cuvântul „limbă” are în această terminologie o accepție întrucâtva diferită de cea strict lingvistică, având în vedere în primul rând funcțiile sociale îndeplinite de idiomul în cauză, și mai puțin poziționarea sa de către lingviști în raport cu alte varietăți apropiate - fie ele idiomuri înrudite sau varietăți subordonate limbii în cauză din punctul de vedere al dialecto-logului. Limbă, în acest sens, poate fi un idiom pe care lingviștii îl consideră numai o variantă a unei limbi (de exemplu bosniaca) sau, uneori, chiar un dialect sau un grai (de exemplu groenlandeza).

Unele limbi pot fi protejate numai pe plan local/regional, permise în dezbaterile parlamentare sau în justiție sau pot fi „limbi naționale” pentru a căror protecție s-au

adoptat prevederi speciale, dar care nu sunt oficiale, în unele cazuri, calificarea drept limbă oficială de stat nu acoperă în toate țările exact aceeași realitate, mai ales în cazul unor state care au mai mult de o limbă oficială: limbile co-oficiale ale aceluiași stat pot fi situate în principiu pe același plan din punctul de vedere al drepturilor care le sunt acordate sau pot fi supuse unei anumite ierarhii și avea un rol întrucâtva diferit, fie la nivelul funcțiilor îndeplinite, fie sub aspect teritorial. Astfel, în Belgia se vorbește de fapt de limbi oficiale la nivelul regiunilor, nu al ansamblului statului; în Elveția, romanșa are un statut în parte diferit de al celorlalte limbi oficiale, în Luxemburg, diversele limbi sunt în mare măsură specializate pentru anumite funcții și domenii, în Olanda, frizona este considerată a doua limbă oficială, după neerlandeză, ș.a.m.d. De aceea, calificarea limbilor drept oficiale la nivel de stat sau pe plan local/regional nu trebuie înțeleasă în mod absolut, ci numai orientativ și relativ. De asemenea, data de la care un anumit idiom a dobândit statutul de limbă oficială într-un stat sau altul nu este totdeauna precizată și are uneori un caracter relativ, printre altele și deoarece noțiunea de limbă oficială a variat în timp.

În Europa sunt 42 de limbi oficiale sau co-oficiale (considerând bosniaca, croata și sârba limbi oficiale distincte). O caracteristică a țărilor europene, care - în pofida frecvențelor mutații istorice sau a faptului că o seamă dintre ele și-au (re)dobândit (relativ) recent autonomia - sunt în general state cu vechi tradiții, o constituie faptul că limba oficială este în același timp și limba majorității populației autohtone (în ciuda efectelor, vizibile în fostele republici sovietice, ale unor strămutări deliberate de populații tocmai în scopul slăbirii elementului național autohton). Aceasta deosebește statele europene de majoritatea statelor din Africa, America, Australia și Oceania - foste colonii care și-au dobândit relativ recent independența și care, din diverse considerente, au optat pentru o limbă oficială exogenă, de cele mai multe ori limba fostei sau fostelor puteri coloniale.

12 dintre limbile oficiale europene au acest statut în mai multe state independente din Europa: germana în cinci (Austria, Belgia, Elveția, Germania, Liechtenstein); în câte patru state franceza (Belgia, Elveția, Franța, Monaco) și italiana (Elveția, Italia, San Marino, Vatican), engleza în trei (Irlanda, Malta, Marea Britanic, la care se adaugă un teritoriu neautonom, Insulele Normande), iar în câte două state croata (Bosnia - Herțegovina, Croația), greaca (Cipru, Grecia), neerlandeza/olandeza (Belgia - în varianta flamandă -, Olanda); româna (Republica Moldova - unde este numită și moldovenească -, România), rusa (Belarus, Rusia), sârba (Bosnia - Herțegovina, Serbia), suedeza (Finlanda - unde este numită actualmente „națională” -, Suedia), turca (Cipru, Turcia).

30 de limbi sunt oficiale în câte un singur stat independent din Europa: albaneza, armeană, azera, belarusa, bosniaca, bulgara, catalana (în Andorra, unde este numită și andorrană), ceha, croata, daneza (în Danemarca, la care se adaugă Insulele Feroe și Groenlanda), estona.

Limbile minoritare sau regionale din Europa sunt :

Limba pomeraniană (*pòmòrszczi jãzëk*) este un grup al dialectelor lehitice, care a fost vorbit în timpul Evului Mediu în teritoriul Pomeraniei între fluviile Vistula și Odra. Rude mai apropiate ale ei sunt dialecte polabe și poloneze. Pomeraniana face parte în subgrupul limbilor slave de vest cunoscut sub denumirea „*limbile lehitice*”. Limbile cașubiană (vorbită în voievodatul Pomerania din Polonia) și slovinciană (dispărută la începutul

secolului XX) sunt de fapt dialectele ei. Limbile poloneză și polabă de asemenea au multe trăsături comune. Rude mai îndepărtate sunt alte limbi slavice de vest: limba slovacă, limba cehă, limba sorabă de jos și limba sorabă de sus. De asemenea, alte limbi slave au legături cu limba poloneză și sunt inteligibile într-o oarecare măsură.

Pe lângă limbile din Irlanda, Spania și Marea Britanie, există alte câteva limbi regionale vorbite în UE care nu au o recunoaștere oficială la nivelul UE (deși în unele cazuri beneficiază de recunoaștere oficială în statele membre). Unele din acestea au mai mulți vorbitori decât unele limbi oficiale, mai puțin folosite. Limba frizonă (*Frysk* sau *Frasch*) este o limbă germanică vorbită de un grup mic etnic în partea de nord-vest a Europei. Friziana conține mai multe dialecte, considerate de către unii lingviști limbi separate. Majoritatea vorbitorilor acesteia trăiesc în provincia Frizia (Olanda) și în landul Schleswig-Holstein (Germania).

Friziana este apropiată de limbile neerlandeză și daneză. De asemenea, friziana se înrudește îndeaproape cu limba engleză, dar gradul de inteligibilitate reciprocă între cele două este redus.

Mirandeza are un corp gramatical distinct (fonetică, fonologie, morfologie și sintaxă independente) datând din perioada formării Portugaliei (secolul XII). Rădăcinile sale se găsesc în latina vorbită din nordul Peninsulei Iberice (portugheza provine din nord-vest). Este un dialect foarte bine păstrat al vechii limbi leoneze din Iberia de nord, care astăzi se înrudește cu limba asturiană, care, la rândul său, este considerată de mulți ca fiind un dialect al limbii spaniole. Astăzi mirandeza este folosită, mai mult ca a doua limbă, de către 15 000 de persoane (deși pentru unii încă mai este limba primară) în satele municipalității Miranda do Douro și în trei sate din municipalitatea Vimioso, pe o suprafață de 484 km², cu ramificații în alte sate din municipalitățile Vimioso, Mogadouro, Macedo de Cavaleiros și Bragança. Există trei dialecte: „mirandeza normală”, „mirandeza de graniță” și „mirandeza Sendinês”. Cei mai mulți vorbitori cunosc și portugheza sau chiar și spaniola

Limba sardă (în sardă: *limba sarda*) este principala limbă vorbită în Sardinia, Italia și este considerată a fi cea mai conservatoare limbă romanică.

Datorită istoriei acestei insule care a fost izolată de continent pentru mii de ani și doar în vremurile recente a fost mai ușor de comunicat cu continentul, a fost posibil să se mențină anumite caracteristici ale limbii latine vulgare arhaice dispărute în alte zone.

Una din caracteristicile acestei limbi este lipsa cuvintelor de origine grecească, care sunt prezente în toate celelalte limbi romanice. De asemenea, limba sardă are și multe cuvinte care sunt mai apropiate de cele din limba română decât de latină sau italiană, deși influența acestor două limbi exercitată asupra sarzilor a durat sute de ani.

Limba retoromană este una dintre cele patru limbi oficiale ale Elveției, începând cu 20 februarie 1938. Limba retoromană face parte din subgrupa limbilor romanice rețiene, alături de friuliană și ladină.

Este o limbă romanică vorbită de aproximativ 35.000 de persoane în cantonul Graubünden și care reunește mai multe dialecte cu deosebiri mari între ele: sursilvan, sutsilvan, surmiran, puter și vallader.

O formă unificată a limbii, standardizată de lingvistul Heinrich Schmid în 1982, poartă numele de „Rumantsch grischun”. *Lia Rumantscha* (Liga Romanșă) este organizația-umbrelă pentru toate asociațiile literare retoromane. Limba astfel standardizată are însă un nivel de acceptare relativ scăzut, ceea ce face ca adesea vorbitorii diferitelor dialecte să se adreseze unul altuia în limba germană, accelerând astfel declinul dialectelor retoromane.

Friuliana sau limba friuliană (*furlan* sau denumită cu afecțiune *marilenghe* în friuliană, *friulano* în italiană) este o limbă romanică aparținând familiei limbilor rhețiene, vorbită în regiunea Friuli-Venezia Giulia, situată în nord-estul Italiei. Friuliana numără aproximativ 600.000 de vorbitori nativi, a căror vastă majoritate vorbesc și italiana. Friuliana este adeseori denumită și *Ladina estică*, întrucât ladina și friuliana sunt puternic înrudite.

Spre deosebire de ladină, vorbită de mult mai puțini vorbitori (circa 30.000), dar care a fost foarte conservativă, friuliana s-a îndepărtat de „matca” inițială, suferind influențe multiple din partea limbilor care au înconjurat-o: germana, italiana, venețiana și slovena. Documente scrise în friuliană sunt atestate încă din secolul al XI-lea, iar literatura în friuliană, atât poezie cât și proză, datează de la începutul anilor 1300. În secolul XX a existat un interes renăscut crescând pentru această limbă rhețiană, care continuă și azi.

Limba ladină (Ladin, nume nativ în limba ladină, *Ladino*, în italiană, *Ladinisch*, în germană) este o limbă rhețiană vorbită în Munții Dolomiți din Italia, între regiunile Trentino-Alto Adige și Veneto. Fiind o limbă rhețiană este foarte apropiată de retoromana elvețiană și de friuliana. Ladina vorbită în Valea Fassa (în ladină, *Val de Fascia*, în italiană *Val di Fassa*) este la rândul său împărțită în alte două subdiviziuni, „Cazét”, vorbită în jumătatea de nord a văii și „Brach” care este vorbită în jumătatea sa sudică. Astfel, în *Cazét*, apă este „ega”, iar în *Brach* este „aga”.

Limba ladină este recunoscută oficial ca limbă minoritară având unele drepturi oficiale în regiunea Trentino-Tirolul de Sud, dar nu are statut oficial în provincia Belluno.

În cadrul limbilor indo-europene, limbile celtice sunt cele mai apropiate cu limbile italice, cu care formează ramura celto-italică.

Limba bretonă (bretonă: *Brezhoneg*) este o limba celtică vorbită în nordul Franței, în regiunea Bretania (franceză: *Bretagner*).

Biroul European pentru Limbi mai puțin Utilizate (*The European Bureau for Lesser-Used Languages* - EBLUL) este o organizație non-guvernamentală trans-națională care cooperează îndeaproape cu UE și care are ca scop promovarea diversității lingvistice în Europa, acordând o atenție specială limbilor minoritare și regionale. EBLUL are birouri în toate cele 15 state membre UE înainte de extinderile din 2004 și 2007 și în multe dintre statele care au aderat recent. EBLUL intenționează ca în viitorul apropiat să aibă birouri în toate cele 27 de state membre UE². EBLUL apără drepturile celor 46 milioane de vorbitori ai limbilor minoritare și regionale din Europa. Potrivit lui Markus Varasin, secretarul general al acestei organizații, „EBLUL se va ocupa nu numai de vorbitorii unor limbi pe cale de dispariție, ci și de comunitățile lingvistice ale căror drepturi nu sunt respectate, cum ar fi rușii din Letonia”. Cât privește alte limbi minoritare, Varasin a mai spus: „o comunitate foarte importantă este cea a ungarilor din România, Slovenia și

² <http://www.eblul.org>.

Slovenia. Sunt mai multe limbi de acest gen, vorbite de milioane de oameni. Pe de altă parte, mai sunt și alte comunități, precum cea a sorbilor, comunități foarte mici, sau cea a italienilor din Slovenia”³. În general însă, poziția EBLUL este că situația în Europa de Est nu este mai proastă decât cea din Europa Occidentală atunci când vine vorba despre limbile minorităților.

Protecția limbilor regionale și/sau minoritare este realizată în cadrul Consiliului Europei, prin Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare⁴. Dat fiind faptul că 15 state membre UE (Austria, Cipru, Republica Cehă, Danemarca, Finlanda, Germania, Luxemburg, Marea Britanie, Olanda, România, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Ungaria) au ratificat până în prezent această Cartă, prezentarea conținutului acesteia este importantă din perspectiva protecției în cadrul UE a acestor limbi. Carta a fost semnată în 1992 și a intrat în vigoare în 1998.

Scopul Cartei este să îmbunătățească folosirea (atât în context privat, cât și în viața publică) limbilor regionale sau minoritare în cadrul sistemelor de educație, în justiție și în mass-media, să permită și să încurajeze folosirea acestor limbi în context administrativ și economic, precum și în viața socială, pentru activități culturale și în schimburile transfrontaliere. Carta este bazată pe respectarea deplină a suveranității naționale și a integrității teritoriale. Relația între limbile oficiale sau co-oficiale și cele regionale sau minoritare nu este concepută în termeni de antagonism. Dezvoltarea celor dintâi nu trebuie să impiețeze asupra cunoașterii și promovării celor din urmă. Carta nu stabilește o listă de limbi vorbite în Europa care să corespundă conceptului de limbi regionale sau minoritare. Sunt definiți însă termenii folosiți (art.1). Astfel, prin expresia „limbi regionale sau minoritare” se înțeleg limbile „folosite în mod tradițional într-o anumită zonă a unui stat de către cetățenii acelu stat care constituie un grup numeric inferior restului populației statului” sau limbile „diferite de limba (-ile) oficială (-ale) a (ale) acelu stat”. Prin această expresie nu se înțeleg „dialectele limbii (-ilor) oficiale a (ale) statului” și nici „limbile migranților”. Prin expresia „zonă în cadrul căreia o limbă regională sau minoritară este folosită” se înțelege în sensul Cartei „aria geografică în care această limbă reprezintă modul de exprimare al unui număr de persoane justificând adoptarea diferite măsuri de protecție și de promovare” – cele prevăzute de Cartă. Prin expresia „limbi non-teritoriale” se înțelege în sensul Cartei „limbile folosite de cetățenii unui stat care sunt diferite de limba (-ile) folosită (-ite) de restul populației statului, dar care, deși folosite în mod tradițional pe teritoriul statului, nu pot fi asociate cu o anumită arie geografică a acestuia”.

Obiectivele Cartei sunt următoarele:

- Ü recunoașterea limbilor regionale sau minoritare ca o expresie a bogăției culturale a Europei;
- Ü respectarea limbilor regionale sau minoritare în aria geografică în care acestea sunt vorbite;
- Ü promovarea acestor limbi prin acțiuni directe;

³ <http://www.divers.ro>.

⁴ Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare, Strasbourg, 5.12.1992, ETS no. 194.

- Ü facilitarea și încurajarea folosirii acestor limbi, în formă scrisă și orală, în viața publică sau privată;
- Ü învățarea acestor limbi la cât mai multe nivele de educație;
- Ü promovarea schimburilor transfrontaliere în vederea promovării acestor limbi;
- Ü interzicerea oricăror forme nejustificate de distincție, excludere, restrângere sau preferință legate de folosirea acestor limbi care pot dezcuraja sau chiar pune în pericol menținerea și dezvoltarea lor.

În luna noiembrie 2007 România a ratificat prin Legea nr. 282/2007⁵ Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare.

Conform Cartei, fiecare stat are obligația să specifice în legea de ratificare fiecare limbă regională sau minoritară la care se aplică anumite paragrafe din Cartă, selecționate conform regulilor stabilite de către acesta. În cazul României, acestea sunt: bulgară, cehă, croată, germană, maghiară, rusă, sârbă, slovacă, turcă, ucraineană.

În Suedia există cinci limbi care sunt recunoscute drept limbi minoritare - finlandeza, meänkieli, sami, romani și idiș.

C. Limbile oficiale ale statelor membre UE. Instituțiile UE și provocarea multilingvismului – cazul Parlamentului European

Există limbi oficiale (inclusiv *de facto*, chiar dacă nu sunt numite ca atare în Constituțiile statelor respective) unice și co-oficiale; în categoria limbi oficiale sunt avute în vedere și limbile care au acest statut în teritorii neautonome dependente de state europene.

Cifrele oferite de unele surse cu privire la numărul de vorbitori în alte state decât cele de origine sunt uneori nediferențiate pe limbi, referindu-se la un întreg grup, de exemplu la limbile slave meridionale (Danemarca 39.000 vorbitori, Germania 1.190.000, Suedia 116.000) sau la sârbo-croată.

Primul Regulament adoptat de Comunitatea Europeană în 1958 stabilea ca limbi oficiale ale instituțiilor sale germana, franceza, italiana și olandeza – limbile țărilor fondatoare: Germania, Belgia, Franța, Italia, Luxemburg și Olanda⁶.

Odată cu fiecare extindere a Comunităților Europene, au fost integrate limbile noilor state membre. În 1973 au fost adăugate engleza, daneza și irlandeza, aceasta din urmă doar ca „limbă a tratatelor”, ceea ce înseamnă că au fost traduse doar Tratatul de Aderare al Irlandei și textele fundamentale referitoare la această țară.

Următoarele limbi care au căpătat statutul de limbi oficiale au fost greaca, în 1981, spaniola și portugheza, în 1986, finlandeza și suedeza, în 1995, estona, maghiara, letona, lituaniana, malteza, polona, ceha, slovacă și slovena, în 2004.

Începând cu 1 ianuarie 2007, după aderarea României și a Bulgariei, Uniunea Europeană numără 23 de limbi oficiale, prin adăugarea românei și bulgarei. Tot de la acest moment, irlandeza a devenit limbă oficială.

⁵ M.Of. nr. 752/6.11.2007.

⁶ Regulation no.1/1958 *determining the languages to be used by the European Economic Community*, OJ P 17, 6.10.1958, p. 385.

Cu 23 de limbi oficiale sunt posibile peste 506 combinații lingvistice, deoarece fiecare limbă poate fi tradusă în alte 22 de limbi. Pentru a face față acestei provocări, Parlamentul European dispune de servicii complexe de interpretare, traducere și verificare a textelor juridice. De asemenea, au fost elaborate norme stricte pentru garantarea eficacității acestor servicii și pentru menținerea unor costuri bugetare rezonabile.

Ca regulă generală, traducătorii traduc în limba lor maternă texte dintr-o versiune originală. Însă, după ultimele extinderi ale UE și creșterea numărului de combinații lingvistice posibile, a devenit uneori dificil de găsit persoana care să stăpânească o anumită combinație de limbi, în special atunci când este vorba de limbile cel mai puțin răspândite la nivelul Uniunii Europene.

Pentru traducerea textelor redactate în aceste limbi, Parlamentul European a creat, prin urmare, un sistem de limbi „pivot”, care presupune traducerea textelor mai întâi în limbile cele mai utilizate (engleză, franceză sau germană). În timp, și alte limbi comunitare (spaniola, italiana și polona) ar putea deveni limbi pivot.

Parlamentul European dispune de:

a) *servicii de traducere*; acestea numără aproximativ 700 de traducători, a căror sarcină este traducerea în toate limbile oficiale a mai multor categorii de documente, printre care:

- documente de ședință din perioada de sesiune și ale comisiilor parlamentare; ordini de zi, proiecte de raport, amendamente, rapoarte adoptate, avize, rezoluții, interpelări scrise și orale, procese-verbale și stenograme, informații adresate deputaților, etc.;
- documente ale altor organe politice, precum adunările parlamentare mixte alcătuite din membri ai Parlamentului European și aleși la nivel național sau din statele terțe;
- decizii ale Ombudsmanului European;
- comunicări cu cetățenii și statele membre;
- decizii ale organelor interne ale Parlamentului European (Biroul, Conferința președinților, Colegiul chestorilor).

b) *servicii de interpretare*: principala sarcină a interpreților din Parlamentul European este transmiterea cu fidelitate, în toate limbile oficiale și în timp real, a discursurilor rostite de deputați. Sunt prevăzute servicii de interpretare pentru toate reuniunile multilingve organizate de către organele oficiale ale instituției. Dacă sarcina traducătorilor este aceea de a produce diferitele versiuni lingvistice ale documentelor scrise, rolul interpreților este de a face ca reuniunile să se desfășoare ca și cum toți ar vorbi aceeași limbă. Serviciul de Interpretare al Parlamentului European angajează în jur de 350 de interpreți funcționari și poate recurge la o rezervă de aproximativ 2500 de interpreți externi (interpreți de conferință auxiliari), la care face adesea apel pentru a-și satisface nevoile.

Se face apel la serviciile de interpretare, în special pentru:

- ședințele plenare;

- reuniunile comisiilor parlamentare, ale delegațiilor parlamentare și ale adunărilor parlamentare paritare;
- reuniunile grupurilor politice;
- conferințele de presă;
- reuniunile organelor interne de decizie ale Parlamentului (Biroul, Conferința președinților etc.).

În timpul ședințelor plenare, în care interpretarea simultană se realizează în și din toate limbile oficiale ale Uniunii, sunt mobilizați între 800 și 1000 de interpreți. Pentru celelalte reuniuni, interpretarea este asigurată, în general, în funcție de nevoi.

În principiu, fiecare interpret lucrează din limba sursă spre limba sa maternă. Însă, având în vedere cele 506 combinații lingvistice posibile, nu este întotdeauna ușor de găsit o persoană capabilă să interpreteze folosind o anumită combinație de limbi. În acest caz, se recurge la un sistem de tip releu care constă în interpretarea dintr-o limbă în alta, trecând printr-o a treia, limba pivot.

c) *servicii pentru verificarea textelor juridice.* Legislația adoptată de către Parlamentul European se adresează unui număr de aproximativ 500 de milioane de cetățeni; legislația trebuie să fie identică și lipsită de orice ambiguitate în toate limbile. Verificarea calității lingvistice și juridice a textelor ține de responsabilitatea juriștilor-lingviști din Parlament. Parlamentul European dispune de o echipă de aproximativ 170 de juriști-lingviști care au sarcina de a asigura conformitatea textelor în toate limbile comunitare. Activitatea lor constă, în special, în:

- verificarea calității lingvistice și a conformității juridice a textelor supuse la vot în cadrul comisiilor parlamentare și, ulterior, în ședința plenară;
- verificarea și înregistrarea amendamentelor depuse;
- informarea și asistarea deputaților în toate aspectele teoretice și practice legate de proceduri, de la prima redactare a textelor și până la adoptarea lor în ședința plenară;
- pregătirea listelor de vot pentru ședința plenară.

D. Definierea normativă și non-normativă a valorilor comune europene. Interpretarea termenilor care desemnează valorile comune europene în funcție de contextul lingvistic

Dezbaterile din cadrul Convenției Europene pentru Viitorul Europei din perioada 2002 – 2003 și, ulterior, din cadrul Conferinței Interguvernamentale din 2004 au fost într-un fel diferite de cele care au avut loc de fiecare dată când s-a încercat redefinirea compromisului ce face posibilă construcția europeană. Noua abordare nu privește atât chestiuni instituționale sau care țin de eficientizarea comunicării politicilor europene. Diferența specifică se referă la valorile în jurul cărora se construiește identitatea europeană, în condițiile în care Tratatul Uniunii Europene (TUE) face referire doar la „valorile comune” ale UE, fără a oferi o listă a acestora. Voința politică de a avea definită

o asemenea identitate este evidentă. În lipsa unei identități europene, asumate de fiecare actor al spațiului comunitar, orice proiect politic ce dorește adecvarea instituțiilor Uniunii Europene la realitățile trans-naționale nu are șanse de a fi pus în aplicare. Oricum am încerca să definim identitatea europeană, nu se poate ajunge la o formă care să ia în calcul identitățile naționale, regionale, religioase și lingvistice care constituie astăzi parte a unicității unui continent. Pluralitatea limbilor, culturilor și a religiilor, aflate în permanent dialog, care face ca orice poziție radicală să rămână marginală, constituie fără îndoială baza de plecare pentru definirea unei identități europene. Însă tocmai această pluralitate reduce șansele de a ajunge la un compromis: dialogul intercultural și inter-confesional a dus, de multe ori, la situații conflictuale. Este imposibilă definirea unei identități europene la acest moment deoarece respectul alterității este chiar esența proiectului european.

Un prim pas ar fi, după cum am amintit, definirea unui set comun de valori a căror asumare permite conturarea unei identități europene. Această încercare de a enumera valorile a avut loc: potrivit compromisului la care s-a ajuns în cadrul Conferinței Interguvernamentale în 2004, Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa a inclus (art. 2) o referire la valorile comune europene. Acestea sunt: respectarea demnității umane, a libertății, a democrației, a egalității, a statului de drept, precum și respectarea drepturilor omului. Același articol aduce o precizare suplimentară: „aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, toleranță, justiție și nediscriminare”⁷.

La Consiliul European din iunie 2007 s-a decis adoptarea unui Tratat de Reformă care să includă amendamente la TUE și la Tratatul de înființare a Comunității Europene (TEC), acesta din urmă urmând a fi denumit Tratat asupra funcționării Uniunii⁸.

Potrivit Concluziilor acestui Consiliu European, compromisul din 2004 în privința definirii valorilor comune europene va fi păstrat în viitoarea formă a TUE (art.2), revizuită prin Tratatul de Reformă după ce acesta va fi ratificat de statele membre UE. Mai mult, la același Consiliu European s-a decis ca viitoarea formă a art. 3 TUE să prevadă că UE respectă „diversitatea culturală și lingvistică”.

Normativizarea unei liste de valori comune europene nu este suficientă pentru a concluziona că viitoarea formă a art. 2 TUE va face ca aceste valori să fie asumate de cetățenii europeni. Este interesant de amintit în acest context că în primăvara anului 2002 Președintele Comisiei Europene din acea perioadă, Romano Prodi, a înființat un Grup de Reflecție pe lângă Comisie cu scopul de a emite recomandări pe marginea dimensiunii culturale și spirituale a Europei. Acest Grup a fost coordonat de Krysztof Michalski de la *Institut für die Wissenschaften von Menschen* din Viena și a reunit personalități culturale din majoritatea statelor membre UE, cu experiențe culturale și religioase extrem de diverse. Raportul acestui Grup⁹ a fost dat publicității în octombrie 2004, ulterior deci

⁷ Pentru un comentariu al art. 2 din Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa, vezi Radu CARP, *Proiectul politic european – de la valori la acțiune comună*, Editura Universității din București, București, 2006, pp. 105-107.

⁸ Council of the European Union, *Brussels European Council 21/22 June 2007 - Presidency Conclusions*, Brussels, 11177/07, CONCL 2.

⁹ Kurt BIDENKOPF, Bronislaw GEREMEK, Krysztof MICHALSKI, *Concluding Remarks on the Spiritual and Cultural Dimension of Europe*, Vienna/Brussels, October 2004 ; traducerea în limba română a acestui

ajungerii la un compromis pe marginea textului Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa. Acest Raport atrăgea atenția asupra faptului că definirea unei liste de valori comune europene nu este suficientă pentru a întări unitatea europeană și că încercarea de a codifica o asemenea listă se confruntă inevitabil cu o varietate mare de semnificații – naționale, regionale, etnice, sectare și sociale. Una dintre concluziile acestui Raport a fost că „nu există o listă fixă de valori europene”. Raportul nu nega demersul codificării valorilor comune europene dar atrăgea atenția limitelor unui asemenea demers.

Pe de altă parte, Raportul afirma că „nu există nici o îndoială asupra existenței unui spațiu cultural european” dar acest spațiu nu poate fi definit și delimitat cu certitudine, deoarece cultura europeană nu este un fapt, ci un proces.

Concluziile Raportului nu au putut fi luate în considerare în procesul de redactare a Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa. Nu înțelegem însă de ce nu s-a mai ținut cont de aceste concluzii în 2007, în momentul în care s-a repus în discuție la Consiliul European din iunie întreaga construcție normativă asupra căreia se ajunsese la un compromis în 2004.

Revenind la viitoarea formă a art. 2 TUE, să înțelegem oare că societatea despre care se face referire este cea europeană? Sau este vorba doar despre un model ideal de organizare socială, în care amintitele valori fac posibilă funcționarea instituțiilor și solidaritatea cetățenilor? Această ambiguitate este, după părerea noastră, păstrată deloc întâmplător. Potrivit logicii viitorului text al TUE care va face parte din Tratatul de Reformă, avem pe de-o parte valori universale care traduc la nivel european fundamentele democratice ale statelor membre și, pe de altă parte, pluralismul, toleranța, etc., al căror câmp de manifestare este cel național. Au acestea din urmă același statut de „valori”? Răspunsul nu poate fi decât pozitiv, cu condiția ca această afirmație să aibă loc în cuprinsul unui text neutru din punct de vedere normativ. Însă, dacă ținem cont că avem de-a face cu un corpus de norme cu valoare politico – juridică, răspunsul trebuie nuanțat. Cel puțin unele dintre cuvintele incluse în a doua parte a viitoarei forme a articolului 2 TUE au o componentă religioasă: pluralismul, toleranța și solidaritatea.

În legătură cu conceptul de toleranță și cu posibilele interpretări asociate acestui concept în funcție de un context lingvistic sau altul, este necesar să fie făcute unele precizări. Potrivit lui Jürgen Habermas, termenul german *Toleranz* a fost împrumutat din latină și franceză abia în secolul XVI, într-o perioadă a războaielor religioase. Acest termen avea o semnificație restrânsă la toleranța față de alte confesiuni religioase. Abia ulterior, în secolele XVII și XVIII, toleranța capătă o conotație juridică și mai puțin religioasă. Originea religioasă a termenului explică, potrivit lui Habermas, de ce limba engleză face distincția între *tolerance* (ca formă de comportament) și *toleration* (cu semnificație juridică)¹⁰.

Raport : *Ce ține Europa la un loc ?* Dilema Veche, nr. 56, 11 – 17 februarie 2005. Pentru un comentariu al acestui Raport, vezi Cornelia GUȘĂ, *Rolul valorilor culturale în fondarea unei comunități politice europene*, în Radu CARP (ed.) *Un suflet pentru Europa. Dimensiunea religioasă a unui proiect politic*, Editura Fundației Anastasia, București, 2005, pp. 86-100.

¹⁰ Jürgen HABERMAS, *Intolerance and Discrimination*, ICON, vol. 1, no.1, 2003, pp. 2-12 (varianta în limba franceză : *De la tolérance religieuse aux droits culturels*, Cités, 13, PUF, Paris, 2003, pp. 147-170).

A afirma despre concepte precum pluralismul, toleranța sau solidaritatea că intră în categoria valorilor comune europene care fac posibilă crearea unei identități europene ar fi însemnat un mare risc: acela de a recunoaște originea religioasă, îndeosebi creștină a unor concepte definitorii pentru acțiunea politică. A nu le enunța ca atare ar fi însemnat de asemenea un risc, de a nemulțumi reprezentanții unor state care recunosc religiei un rol însemnat în spațiul public. În cele din urmă, ca și în cazul Preambulului viitoarei forme a TUE, s-a mers pe varianta unui compromis. Este însă acest compromis, reflectat într-o formulă ce se pretează la multiple interpretări, cea mai adecvată cale pentru a ajunge la o identitate europeană ? Nu ne putem deocamdată lansa decât în avansarea unor ipoteze hazardate.

În concluzie, este dificil de stabilit o listă de valori comune europene printr-un text normativ acceptat de toate statele membre UE, deoarece există diferențe de interpretare a naturii acestor valori de la un context național la altul, iar aceste diferențe sunt determinate, în unele cazuri și de diversitatea lingvistică. Având în vedere aceste limitări, cum ar trebui interpretat art. 2 al viitoarei forme a TUE pentru a permite punerea în aplicare a acestor valori în ceea ce privește definirea unor politici comune europene bazate pe aceste valori ? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie mai întâi să remarcăm faptul că nu s-a simțit nevoia definirii valorilor comune menționate. Lipsa unor definiții nu face însă ca aceste valori să nu poată fi interpretate. Limbajul unui act normativ combină în general limbajul curent cu cel de specialitate juridică. Aceasta nu înseamnă însă că termenii folosiți de tratat cu privire la valorile comune europene pot fi interpretați în accepțiunea lor obișnuită. Acești termeni, chiar în lipsa unei definiții normative a valorilor comune europene, trebuie interpretați prin raportare la context – ansamblul *acquis*-ului comunitar, deoarece în cazul unui text cu valoare juridică sensul cuvintelor este dat de contextul normativ¹¹. Interpretarea prin raportare la contextul normativ se face prin utilizarea a două metode specifice : *noscitur a sociis* (sensul unui termen este revelat prin asocierea altor termeni cu care este asociat într-un context normativ dat) și respectiv *ejusdem generis* (o aplicație particulară a metodei precedente ; potrivit acestei metode de interpretare, sensul termenului formulat general care completează o enumerare este limitat la termeni de aceeași natură cu cei care fac parte din enumerare)¹².

O altă problemă care se pune în legătură cu încercarea de normativizare a valorilor comune europene și care este legată de interpretarea acestor valori într-un context normativ mai larg este dacă enumerarea folosită de viitoarea formă a art. 2 TUE este limitativă. Nu există în documentele oficiale UE o referire la alte valori comune europene decât cele prezentate mai sus, cu o singură excepție. Într-o Comunicare a Comisiei din 2006¹³ care reia o Decizie a Parlamentului European și Consiliului în privința Anului

¹¹ Mark VAN HOECKE, *Definițiile legale și interpretarea legii*, în (ed.) Drăgan STOIANOVICI, *Logica și dreptul*, Paideia, București, 2006, p. 106 și urm.

¹² Pentru detalii privind aceste două metode de interpretare, vezi Pierre - André CÔTÉ, *Interprétation des lois*, 2ème édition, Yvon Blais, Montréal, 1990, pp. 293-314.

¹³ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – *A new framework strategy for multilingualism*, Brussels, COM (2005) 596 final, 22.11.2005

European al Limbilor 2001¹⁴ se precizează că „respectul pentru diversitatea lingvistică este o valoare fundamentală a Uniunii Europene”. Această excepție este doar aparentă, întrucât o Comunicare a Comisiei nu face parte din contextul normativ la care trebuie raportată prevederea art. 2 al viitoarei forme TUE. Diversitatea lingvistică nu face parte prin urmare din valorile comune europene, din punct de vedere strict normativ. Acest lucru nu înseamnă însă că respectul datorat diversității lingvistice nu ar trebui să fie garantat prin măsuri având o intensitate egală cu cele prin care trebuie garantate acele valori care sunt considerate a fi valori comune europene.

E. Probleme generate de echivalența lingvistică a termenilor folosiți în documentele de bază ale UE în limbile oficiale

Efortul de traducere și adaptare lingvistică a legislației europene în limbile statelor membre cunoaște, pe lângă costurile financiare și de gestionare ale procedurilor complexe, o dificultate de ordin practic imediat. Pe lângă polisemantismul cuvintelor în diversele limbi, traducătorul are de a face și cu o evoluție istorică diferită, evoluție care este stocată în sensurile conotative ale termenilor în discuție. Chiar termenul de „Constituție”, folosit în Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa, neratificat cu siguranță și din motive de percepție culturală, este un concept politic exprimat lingvistic în mod diferit în statele membre UE, în funcție de evoluția istorică a societăților respective. Dificultățile de traducere și, prin urmare, de interpretare ale valorilor comune europene, sunt legate și de faptul că ceea ce s-a numit construcția europeană reprezintă un set de concepte care evoluează continuu: „Europa continuă să se schimbe în timp, ideea europeană fiind diferită de la individ la individ, de la grup la grup”¹⁵.

Conceptul de *stat de drept* este redat în mod diferit în diverse limbi: *état de droit*, *Rechtsstaatlichkeit*, *stato di diritto*, dar ca *rule-of-law* în engleză, traducătorul legislației europene având nevoie nu doar de abilități lingvistice pentru o redare corectă a conceptului, dar și de cunoștințe juridice și istorice pentru integrarea lui în contextul juridic în care este utilizat și care, evident, diferă de la stat la stat. Astfel, contextul poate fi unul juridic general, de drept penal, de drept european, referitor la politicile de apărare, dar și la izvoarele de drept sau la conceptul de stat, ceea ce face ca traducătorul să aplice uneori proceduri complexe de referințe încrucișate, triangulație a definițiilor în diverse surse, pentru a avea siguranța redării sensului corect avut în vedere de textul original. Astfel, ceea ce în limba română este „misiunea integrată a Uniunii Europene de sprijinire a statului de drept în Irak” devine în franceză „mission intégrée «État de droit» de l'Union européenne pour l'Iraq”, în italiană „missione integrata dell'Unione europea sullo stato di diritto per l'Iraq”, în germană „integrierte Mission der Europäischen Union zur Stützung der Rechtsstaatlichkeit im Irak”, variante relativ similare din punct de vedere lingvistic, dar cu accente diferite, pentru ca varianta în engleză să fie foarte scurtă: „integrated rule-of-law mission for Iraq”.¹⁶ Diferențele sunt datorate dezvoltării istorice

¹⁴ Decision no. 1934/2000/EC of the European Parliament and of the Council of 17 July 2000 *on the European Year of Languages 2001* OJ L 232, 14.9.2000.

¹⁵ Peter RIETBERGEN, *Europe - A Cultural History*, 2nd edition, Routledge, London, 2006, p. XXIX.

¹⁶ IATE ID: 836800, <http://iate.europa.eu/iatediff/SearchByQueryResult.do>.

particulare ale conceptului în lumea anglo-saxonă și în cea europeană. Astfel, la nivel general „rule of law” (domnia legii) înseamnă că nimeni, indiferent că este reprezentant al guvernului, cetățean particular sau reprezentant al vreunui grup de interese, nu este mai presus de lege și, ca atare, nu poate invoca privilegii speciale. Cu alte cuvinte „domnia legii”, clar reglementată în documente scrise, publice, se opune „domniei oamenilor”, arbitrară și capricioasă. În abordarea europeană continentală principiul „domniei legii” a fost frecvent asociat cu principiul statului de drept, dominat de gândirea juridică germană și franceză, pe când abordarea modernă anglo-americană presupune separarea puterilor, siguranța legală, principiul așteptării legitime și egalitatea tuturor în fața legii.

Dificultățile de traducere ale textelor documentelor instituțiilor UE sunt o realitate acceptată și recunoscută de toți purtătorii de interese în acest domeniu vital, dar foarte sensibil, al mecanismului comunitar multilingv de comunicare. S-au dezvoltat proceduri care garantează calitatea traducerilor prin revizie, verificare și supraveghere și, în special, printr-un mecanism continuu de formare și informare a traducătorilor. Consecvența și unitatea folosirii terminologiei este garantată de utilizarea unei tehnologii avansate care conține memoria traducerilor efectuate în întregul sistem instituțional comunitar precum și baze de date conținând nucleul terminologic al UE. Deși Directoratul General pentru Traduceri (DGT) folosește pe scară largă și servicii externe de traducere, colaboratorii externi sunt monitorizați îndeaproape pentru asigurarea calității și primesc o evaluare asupra calității produsului oferit. Dar calitatea traducerilor este în directă legătură cu aspectele de redactare corectă ale textului sursă care, de cele mai multe ori, reprezintă produsul unor experți care lucrează în altă limbă decât cea maternă. Documentele elaborate de orice autoritate publică ar trebui să fie caracterizate prin claritate și conciziune precum și prin folosirea unui limbaj exact și, pentru a evita dificultățile de redactare ale experților în diverse domenii de activitate, dar care nu au o pregătire în lingvistică sau în comunicare, DGT a înființat o Unitate de Redactare care are menirea să corecteze și să editeze limbajul textelor sursă prin negocierea directă cu autorii textului original. Cu toate aceste măsuri de asigurare a calității traducerilor, există în continuare probleme de redare a termenilor folosiți de instituțiile UE în limbile oficiale, probleme cauzate în mod firesc de specificitatea fiecărei limbi, de evoluțiile diferite ale societăților existând în fiecare stat membru precum și de profilul cultural al multitudinii de grupuri care alcătuiesc populația UE. Pentru a evita traduceri corecte lingvistic, dar rupte de realitatea firească, cotidiană a limbilor oficiale, DGT a creat un mecanism de verificare a calității traducerilor prin așa-numitul test de „localizare” a mesajului¹⁷ prin care traducătorii din Birourile Locale ale DGT mențin contactul cu limba vie, locală, colaborează cu universități și alte instituții de formare pentru a face față dezvoltărilor rapide din limbile vii, în evoluție, care reflectă în modalități proprii, dinamica excesivă a vieții în condițiile globalizării. Acest test reprezintă măsura în care mesajele elaborate de instituții europene sunt înțelese de publicul local din statele membre, testul devenind astfel o măsură a legitimității, transparenței și credibilității proiectului european pentru cetățenii europeni.

¹⁷ Karl Johan LÖNNROTH, *Translation practices in the Commission*, CICEB conference – Committee of the Regions, 21 September 2006, http://ec.europa.eu/translation/reading/articles.pdf/20060921_ciceb-translation_practices_en.pdf.

O altă problemă conexă celor menționate mai sus este utilizarea conceptului de „limbă străină” în discursul european. UE încearcă să-și standardizeze modul de numire a limbilor ne-materne ale cetățenilor statelor membre, ceea ce până recent se denumea, fără conotații negative, limbi străine. Evident că în interiorul UE nu se poate vorbi despre „limbi străine” la nivel comunitar pentru că toate cele 23 de limbi oficiale au același statut, prin urmare termenul folosit este „languages”, „limbi”, conform portalului *Languages and Europe*¹⁸ (franceză *Les langues et l'Europe*) care este tradus în limba română *Multilingvismul și Europa*¹⁹. Termenul *limbi* folosit singular are în română conotații relativ peiorative, iar valoarea sa neutră apare când este folosit în sintagma *limbi străine*. *Language learning* și *Language teaching* (franceză *Apprentissage des langues* și *Enseignement des langues*) se echivalează pe versiunea românească a portalului cu *Învățarea limbilor străine* și *Predarea limbilor străine*. Dacă la nivel comunitar termenul *languages* este folosit aproape constant, când se fac referiri la persoane, cetățeni europeni individuali sau la mobilități, se continuă folosirea sintagmei *foreign language* ca în descrierea competențelor cheie pentru²⁰ învățarea permanentă în care se face distincția între *comunicarea în limba maternă* și *comunicarea în limbi străine* (*communication in mother tongue* și *communication in foreign languages*). Este interesant de remarcat că doar versiunea în limba română păstrează sintagma *limbi străine*, celelalte versiuni lingvistice preferând forma fără calificativul „străin” resimțit de unii ca nefiresc în interiorul unei comunități de state membre cu limbi oficiale egale ca statut.

Considerăm că avem de a face cu un decalaj în utilizarea termenului „limbi” în suficiente contexte oficiale, neutre, în limba română față de alte limbi europene, dar uzajul frecvent îl va face acceptat, așa cum se constată și din versiunea românească a Raportului Grupului la nivel înalt în materie de multilingvism în care avem ambele variante de utilizare. Din exemplul de mai jos²¹ se poate vedea cum același text are nuanțe diferite în variantele prezentate în limbi diferite, varianta în română fiind mai puțin precisă²² din punct de vedere stilistic, deși mai aproape de varianta în limba franceză, în condițiile în care limba de redactare a documentului a fost limba engleză. O posibilă explicație este faptul că grupul de traducători de limbă română din cadrul DGT este de abia la începutul adaptării la cerințele formale ale redactării textelor, fără stagii de formare similare cu echipele de traducători din limbile tradiționale, între care engleza și franceza sunt și limbi de lucru, respectiv de redactare ale documentelor de lucru și, ca atare, specialiștii lucrând în limbile respective participă constant la sesiuni de instruire în modalități de redactare și editare de text. Pentru cei care redactează documente se organizează constant sesiuni de

¹⁸ <http://europa.eu/languages/en/home>.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Recommendation no. 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council *on key competences for lifelong learning*, OJ L 394, 18.12.2006.

²¹ Cf. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multishort_ro.pdf, p. 3,

http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multireport_en.pdf, p.11,

http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multishort_fr.pdf, p.3.

²² Imprecizia variantei românești vine din nevoia de a se folosi atributul acolo unde textul original nu face acest lucru: “cheia principală” față de “the key”, “elementul decisiv, indispensabil” față de “the crucial element” schimbând ușor accentul de la “creșterea motivației” în textul original la “motivația” simplă în textul românesc.

instruire în modalități de redactare și editare de text, ceea ce duce la producerea unui text inițial mai clar, mai coerent și, prin urmare, mai ușor de tradus într-o altă limbă.

Motivația este o cheie, dacă nu chiar cheia principală, pentru o bună stăpânire a limbilor străine. Motivația celor care învăț o limbă străină este elementul decisiv, indispensabil pentru realizarea performanțelor dorite în contextul învățării limbilor în spațiul european. (38 cuvinte)

Motivation is a key, if not the key, to successful *language learning*. Enhancing learner motivation is *the* crucial element in achieving the desired breakthrough in *language learning* across Europe. (29 cuvinte)

La motivation est une clef, voire la clef, d'un bon apprentissage des langues. Renforcer la motivation de l'apprenant est l'élément crucial pour réaliser la percée désirée de l'apprentissage des langues en Europe.

(32 cuvinte)

2. MULTILINGVISMUL ÎN CONTEXT EUROPEAN

A. Definiția multilingvismului

Multilingvismul este definit în sens restrâns ca folosire alternativă a mai multor limbi; în sens larg, folosire alternativă a mai multor sisteme lingvistice, indiferent de statutul acestora: limbi distincte, dialecte ale aceleiași limbi sau chiar varietăți ale aceleiași idiom. Multilingvismul este o consecință a contactului lingvistic. Termenul de multilingvism include bilingvismul și, de asemenea, trilingvismul.

Există tipologii diverse ale multilingvismului, care au în vedere criterii variate, de natură sociologică, psihologică și lingvistică. Sunt frecvente următoarele distincții:

a) în funcție de gradul de cuprindere socială al fenomenului: *multilingvism social (colectiv)* - al unei întregi comunități; *multilingvism de grup*; *multilingvism individual*;

b) în funcție de geneză: *multilingvism succesiv (secvențial)* - limba a doua este învățată după fixarea primei limbi (după 3-4 ani) sau *multilingvism tardiv* - distincție similară cu precedenta, dar care permite identificarea unor subtipuri în funcție de vârsta la care este învățată limba a doua, a treia etc. Vorbitorul multilingv a achiziționat cel puțin o limbă în timpul copilăriei, așa numita *prima limbă*, dobândită fără o educație formală. Copiii care achiziționează două limbi de la naștere sunt *numiți bilingvi simultani*. Chiar și în cazul bilingvismului simultan, de obicei, una dintre limbi domină. Acest tip de bilingvism apare în mod obișnuit la copiii crescuți de părinți bilingvi într-un mediu predominant monolingv sau la copiii crescuți de părinți monolingvi în țări în care se vorbesc limbi diferite.

c) în funcție de relația dintre limbi reflectată de uz: *multilingvism compus* - limbile sunt privite ca similare funcțional, unitățile lor aflându-se într-o relație de corespondență (cazul limbilor învățate la școală). Vorbitorii sunt, de obicei, fluenți în două sau trei sisteme lingvistice; *multilingvism coordonat* - limbile sunt separate funcțional, considerându-se că unitățile lor exprimă semnificații parțial sau total distincte (o limbă este folosită în situații oficiale: administrație, școală etc. cealaltă - în familie, între prieteni etc.; e.g., cazul aromânilor din Grecia). Vorbitorii utilizează pentru fiecare limbă o intonație și o pronunțare diferită, asociate unui comportament social diferit;

d) în funcție de gradul de cunoaștere: *multilingvism simetric* - toate limbile sunt cunoscute în egală măsură (situație rar întâlnită); *multilingvism asimetric* - există diferențe de cunoaștere; *multilingvism receptor (pasiv)* - una dintre limbi este înțeleasă, dar nu este vorbită; *multilingvism scris* - una dintre limbi este înțeleasă la lectură, dar nu și la audiere; *multilingvism tehnic* - una dintre limbi este cunoscută numai atât cât o cer necesități strict profesionale;

e) în funcție de situația politică dintr-un stat sau o comunitate supra-statală: *multilingvism impersonal* - caracteristic sistemului de guvernare dintr-un stat ai cărui cetățeni sunt monolingvi (cazul Belgiei); *multilingvism personal* - caracteristic pentru un stat al cărui sistem de guvernare este monolingv, dar ai cărui cetățeni sunt plurilingvi; în acest caz, multilingvismul poate fi: *natural* - rezultat al unor căsătorii mixte, al traiului într-o zonă de frontieră sau într-un mediu aloglot; *voluntar* (de promovare) - determinat de dorința individului de a promova într-o societate transnațională multilingvă (cazul Uniunii Europene); *decretat* (de concesie) - fondat pe autoritatea de stat, dar contravenind

dorinței cetățenilor (cazul minorităților nemaghiare din Ungaria, înainte de primul război mondial).

Studiul multilingvismului permite identificarea și descrierea mecanismului și a consecințelor structurale ale contactului dintre limbi. Multilingvismul determină apariția unor fenomene de interferență la toate nivelurile structurii idiomurilor în contact, declanșând procese de reorganizare a tiparelor structurale. Deși, de obicei, *multilingvismul compus* este asociat cu permeabilitatea la interferențe, pe când cel *coordonat* este considerat etanș, interferențele se produc în ambele cazuri, în procesul de constituire a diverselor limbi, multilingvismul și fenomenele de interferență determinate de acesta au avut un rol important.

În mod obișnuit la multilingvi apare *schimbarea de cod (code switching)*. Conceptul de *code switching* desemnează capacitatea individului de a trece de la o limbă la alta, de la un dialect sau un stil la altele în cursul interacțiunii verbale, sau, în termenii folosiți de Carol Myers-Scotton, selectarea de către bilingvi a unor forme din *embedded language (EL)*, în enunțul *matrix language (ML)*, în cursul aceleiași conversații²³.

Se presupune că vorbitorul bilingv/multilingv poate să identifice intuitiv limbi matrice, ca aceea care permite amestecul unor elemente aparținând alteia (EL) dar în același timp există permanent posibilitatea schimbării între ML și EL, în funcție de diverși factori exteriori, fie sincron, în aceeași conversație, fie diacronic, ca urmare a unei anumite evoluții istorico-politice a unei comunități. Schimbarea (*shift*) corespunde asumării unei identități sau a alteia, motivată situațional, și este considerată ca reprezentând un fenomen „stabil” pentru comunitățile multilingve.

B. Forme de diseminare a multilingvismului: educație, sectorul audiovizual

Interesul constant al UE pentru diseminarea multilingvismului iese cel mai clar în evidență în politicile europene adoptate și implementate de-a lungul timpului în acest sens. Astfel, încă din 1989 a fost lansat primul program cuprinzător de promovare a predării și învățării limbilor, Lingua. Anul 2001 a fost declarat Anul european al limbilor, iar la încheierea lui Comisia Europeană era invitată de Parlamentul European și de Consiliu să întreprindă acțiuni ulterioare în vederea promovării limbilor. Mai recent, comunicarea în alte limbi este inclusă printre cele opt competențe principale ale învățării continue²⁴. Încă din 2002 s-a înființat un Grup de lucru pentru limbi²⁵, reunind oficialități responsabile pentru politicile din domeniul limbilor în statele membre, grup care se întâlnește regulat pentru a schimba informații și defini bune practici.

²³ Carol MYERS – SCOTTON, *Duelling languages: Grammatical structures in codeswitching*, Oxford University Press, Oxford, 1993.

²⁴ Recommendation no. 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council *on key competences for lifelong learning*, *op. cit.*

²⁵ În cadrul programului *Education and Training 2010*,
http://ec.europa.eu/education/policies/lang/policy/expert_en.html.

Comisia va continua să sprijine statele membre în eforturile acestora de a îmbunătăți calitatea în predarea limbilor, de a extinde numărul altor limbi predate și de a promova școli cu orientări lingvistice. În ceea ce privește învățarea, sunt necesare acțiuni suplimentare în vederea sporirii conștientizării importanței de a învăța mai multe limbi, împreună cu inițiativele de motivare a studenților și a adulților de a-și însuși limbile și prin intermediul învățării informale, prin mijloace care reduc presiunea asupra programelor de învățare formală, și în același timp, oferă modalități alternative eficiente de achiziție lingvistică. Dacă majoritatea măsurilor recomandate de „Planul de acțiune privind promovarea învățării limbilor și a diversității lingvistice” au vizat inițial învățământul primar și formarea profesorilor care să asigure dezvoltarea competențelor lingvistice în alte limbi, în prezent accentul se deplasează spre învățarea limbilor în rândul adulților, spre extinderea sferei de părți interesate în vederea includerii sectorului de afaceri, spre formarea profesională continuă și învățarea *informală* a limbilor prin intermediul mijloacelor media și al activităților culturale²⁶.

În domeniul audiovizualului, UE are un program specializat – MEDIA 2007²⁷, care continuă alte patru programe MEDIA (MEDIA I, II, Plus și Training), având ca obiective: consolidarea sectorului audiovizual al UE reflectând patrimoniul și identitatea culturală europene, creșterea circulației produselor audio-video în interiorul și dincolo de granițele UE și transformarea sectorului audiovizual european într-unul competitiv prin acces mai ușor la finanțare și utilizarea tehnologiilor digitale. Probabil însă că imaginea emblematică a UE în domeniul audiovizualului și pentru diseminarea multilingvismului în Europa și în lume este canalul de televiziune EuroNews²⁸. EuroNews a fost creat în 1993, dar a devenit oficial canalul Comunității Europene în februarie 2005, emițând simultan în 7 limbi (engleză, franceză, germană, spaniolă, portugheză și rusă) 24 de ore, șapte zile pe săptămână. EuroNews ajunge în peste 150 milioane de gospodării din 78 de țări, fiind urmărit de 8 milioane de persoane zilnic, depășind astfel audiența CNN și BBC și transformându-se în canalul de referință pentru a urmări știrile referitoare la UE. Atât programul MEDIA cât și EuroNews fac parte dintr-o strategie indirectă, dar nu mai puțin eficientă, de promovare a multilingvismului prin așa-numitele metode informale de învățare ale limbilor și cunoaștere a moștenirii culturale europene. Este o deschidere importantă spre ceea ce se numește în engleză *edutainment*, adică realizarea educației prin divertisment (en. *entertainment*), o modalitate din ce în ce mai utilizată pentru a motiva oamenii să învețe limbi, să cunoască alte culturi, să pornească în descoperirea propriei identități prin cunoașterea identității culturale ale altora. Pe lângă turism, care este el însuși un motor de dezvoltare a multilingvismului, educația prin divertisment este, se pare, unul din cele mai puternice și eficiente modalități de motivare poate și pentru că oamenii simt nevoia de abordări de învățare non-formale, în care controlul strict și inhibativ al școlii, să fie ocolit. Din același tip de strategii face parte și utilizarea Internetului care, pe de o parte, poate furniza sprijinul necesar în învățarea limbilor prin intermediul site-urilor web dotate cu materiale pedagogice, activități de învățare asistate pe Internet, cărți de instruire sau portaluri educaționale, dar pe de altă parte oferă căi de

²⁶ Commission working document, *Report on the implementation of the Action Plan “Promoting language learning and linguistic diversity”*, Brussels, COM(2007) 554 final, 25.9.2007.

²⁷ http://ec.europa.eu/information_society/media/docs/overview/media-en.pdf.

²⁸ Cf. http://ec.europa.eu/avservices/about/euronews_en.cfm.

acces de tipul YouTube adaptate pentru promovarea acțiunilor UE²⁹, sub sloganul *Să ne bucurăm de imaginile și sunetele Europei (Sharing the sights and sounds of Europe)*.

Apare astfel în dezbatere un aspect interesant și totodată sensibil al diversității lingvistice europene: unde se oprește interesul pentru promovarea acestei diversități și ce rol ar trebui să aibă instituțiile comunitare în oferta de servicii lingvistice către cetățenii statelor nemembre rezidenți în UE, și a căror limbă maternă nu este limbă a Uniunii? Cât de diferit ar trebui să fie acest tratament față de limbile neoficiale ale UE? Consiliul Uniunii Europene recunoaște limbile oficiale care coexistă în anumite țări (limbile regionale) din cadrul UE. Statele membre pot finanța în anumite limite prestarea unor servicii de traducere și interpretare în aceste limbi în cadrul instituțiilor europene. Astfel, din rațiuni în primul rând practice, toate limbile neoficiale ale UE, inclusiv cele aproape 40 de limbi regionale, sunt tratate la același nivel ca limbile din afara UE. Există câteva excepții prin care limbi regionale precum limbile catalană, bască și galițiană au un statut intermediar prin care cetățenii au dreptul să comunice cu instituțiile UE în limbile respective, dar costurile de comunicare sunt acoperite de guvernul spaniol, cel mai adesea prin traduceri oferite chiar de el.

Un alt aspect sensibil al modului de abordare a diversității lingvistice este măsura în care cunoașterea sau necunoașterea limbii oficiale devine o barieră pentru rezidentul a cărui limbă maternă nu este vorbită în statele membre ale UE. În contextul societății europene multilingve este greu de făcut recomandări care să acopere toate situațiile concrete existente. Acest lucru este reținut și subliniat chiar în Recomandarea Parlamentului European și a Consiliului pentru competențele principale ale învățării continue³⁰ care amintește, este adevărat doar într-o notă de subsol, că limba maternă nu este întotdeauna o limbă oficială a unui stat membru și că abilitatea de a comunica într-o limbă oficială este o pre-condiție pentru asigurarea participării depline a individului în societate. Aceeași discuție este valabilă și pentru învățarea altor limbi pentru persoane care trăiesc în familii și comunități bi- sau multilingve într-un stat membru a cărui limbă oficială diferă de limba lor maternă. Pentru aceste grupuri competența de a comunica într-o limbă trebuie înțeleasă, mai degrabă, ca o competență de a vorbi o limbă oficială iar nevoia, motivația și rațiunile sociale și/sau economice pentru dezvoltarea acestei competențe în vederea integrării vor fi diferite de cele de a învăța o altă limbă pentru a face turism sau a obține un loc de muncă. Măsurile prin care se rezolvă astfel de situații sunt lăsate la latitudinea statului membru care va decide, în funcție de nevoile și circumstanțele sale specifice, modalitățile de abordare individuale.

C. Învățarea limbilor la diferite nivele de educație (universitar, preuniversitar) și de formare/recalificare profesională

Abordarea limbilor în cadrul sistemelor de educație a statelor membre ale UE a fost considerată întotdeauna importantă, dar în mod firesc au existat modalități proprii pentru

²⁹ Cf. <http://www.youtube.com/eutube>.

³⁰ Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning, *op. cit.*

prezența în curricula instituțiilor de învățământ a studiului acestora. Un Raport³¹ al Comisiei Europene sintetizează situația din statele membre ale UE prezentând situația aplicării politicilor în domeniul predării limbilor ca urmare a planului de acțiune *Promoting language learning and linguistic diversity 2004-2006* (Promovarea învățării limbilor și diversitatea lingvistică 2004-2006). Studiul relevă că, deși învățarea limbilor este obligatorie în aproape toate țările participante de la vârste din ce în ce mai timpurii, varietatea limbilor oferite pentru studiu este, cu unele excepții, restrânsă, engleza ocupând, destul de previzibil, locul întâi. Progresul cel mai evident înregistrat a fost la nivelul învățământului secundar, fără însă ca obiectivul de a se oferi două limbi în oferta școlară să fie atins peste tot. În privința învățământului superior, acesta nu reprezintă perioada în care studenții să-și dezvolte și să-și extindă semnificativ abilitățile multilingve în nici unul din statele membre cuprinse în studiu. La nivelul educației pentru adulți, care este segmentul cel mai dezvoltat al educației multilingve, nu s-a reușit încă realizarea unei structurări eficiente a acțiunilor concrete, în ciuda fondurilor semnificative alocate și a inițiativelor concrete. Învățământul formal, mai ales cel la nivel terțiar, nu are incluse programe coerente de educație multilingvă a adulților, studiul unei limbi atunci când se face, rezumându-se de cele mai multe ori, la engleză ca fiind limba care oferă cele mai mari șanse de mobilitate sau reconversie profesională.

În România studiul limbilor a fost întotdeauna încurajat oficial, iar în particular cunoașterea cât mai multor limbi, la nivele de performanță avansată, a reprezentat un element de prestigiu social, lucru explicabil în primul rând prin caracterul relativ zonal al utilizării limbii române. Oricum, sistemul românesc de învățământ primar și secundar a introdus încă din 1965 o ofertă variată de studiu a limbilor de la vârsta de 8 ani (clasa a doua primară) pentru prima limbă și de la vârsta de 12 ani pentru cea de a doua (clasa a șasea primară), elevii și părinții putând alege între engleză, germană, franceză, spaniolă și rusă cu mențiunea că oferta era mai variată în mediul urban și, mai ales, în orașele mari. Engleza a fost una din limbile cele mai populare, iar calitatea predării în școlile de stat a fost de cea mai bună calitate, cu variațiile firești de la școală la școală³². În învățământul preuniversitar din România, pentru diferitele segmente de populație școlară, s-au oferit în perioada 1996 – 2005 următoarele limbi fie ca primă limbă de studiu, fie ca limbă secundă: engleză, franceză, germană, rusă, spaniolă, italiană, greacă, japoneză, portugheză și norvegiană³³, ceea ce subliniază încă o dată interesul atât al oficialităților, dar și al elevilor și părinților pentru studiul limbilor.

Multilingvismul înseamnă nu doar utilizarea sau diseminarea limbilor de lucru ale UE, el reprezintă, mai ales în ultima perioadă, o strategie de promovare a limbilor regionale din Europa, ca reacție la percepția cetățeanului european comun de pierdere a identității culturale proprii. Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare este în prezent, așa cum am arătat, ratificată de 15 state membre UE, ceea ce a dus la îmbunătățirea reprezentării acestor limbi în zone în care anterior erau de abia tolerate. Cu toate acestea, primele generații de migranți economici în noua țară gazdă nu doresc întotdeauna să

³¹ Commission working document, *Report on the implementation of the Action Plan „Promoting language learning and linguistic diversity”*, op. cit.

³² Mariana NICOLAE, *Training and development in transition: A Romanian Perspective*, vol. IATEFL TDTR 3, Whitstable, UK, 1998, p. 41.

³³ Pentru date statistice ce depășesc cadrul prezentei discuții a se vedea Anuarul Statistic 2005, capitolul Educație, <http://www.insse.ro/cms/files/pdf/ro/cap8.pdf>.

solicite învățământ în limba lor maternă, iar încurajarea multilingvismului în interiorul familiilor nu este întotdeauna suficient de puternică. În ciuda faptului că nu există suficiente date în acest sens, putem cita exemplul comunităților de români din Spania care au solicitat și au primit o ofertă de învățare în limba maternă, ofertă sprijinită de autoritățile ambelor state, respectiv Spania și România.

D. Raportul public – privat în învățarea limbilor

Cererea mare de cunoscători de limbi pe piața muncii din România ca și mobilitatea crescută a forței de muncă după 1989 a produs mutații semnificative în calitatea ofertei de limbi pe piața educațională românească. Subfinanțarea cronică a învățământului românesc a dus la o migrație importantă a profesorilor de limbi dinspre învățământ către alți angajatori, de obicei, din mediul de afaceri, lăsând un gol destul de mare de personal calificat, gol resimțit mai ales în zonele rurale sau cele urbane mai puțin dezvoltate³⁴. O privire generală asupra ofertei instituționale de învățare a limbilor în România evidențiază următoarele forme: în învățământul pre-școlar (grădinițe) particular și de stat (unde cursurile de limbi se plătesc însă de părinți); în învățământul școlar de stat; în învățământul școlar de stat cu profil bilingv, de învățare intensivă a limbilor; în învățământul liceal particular (numărul liceelor particulare a crescut în mod semnificativ în ultimii ani (de la 8 în România, 2 în București în 1997 la aproximativ 13 în București și peste 50 în țară³⁵), școli particulare înființate de companii, organizații, ambasade și institute culturale străine, școli particulare de limbi. Cu privire la numărul acestor școli este foarte greu de format o imagine din cauza lipsei unui studiu pe acest domeniu, dar ținând cont de ofertele de cursuri care apar frecvent pe diversele canale de reclamă și publicitate se poate presupune că numărul lor este foarte mare.

În plus, una din metodele preferate de învățare sau consolidare a cunoștințelor de limbi pe piața românească rămâne sistemul 1 x 1, respectiv cel cu un profesor particular.

Lipsa de date asupra furnizorilor de servicii lingvistice în România, nu doar de cursuri de limbă, este evidentă. Și atunci când există, ele sunt fragmentate, de obicei pe tip de limbă sau furnizor, împiedicând formarea unei imagini coerente, de ansamblu, cu privire la diversitatea ofertelor de pe piață. Este necesară inițierea unui studiu care ar contribui pe de o parte la cunoașterea situației românești în vederea adoptării de strategii de dezvoltare la nivel național și, pe de alta, ar contribui la inserarea României în peisajul european, prin contribuția la programele europene și colaborarea dintre diverșii furnizori la nivel european.

³⁴ „continuă criza de cadre didactice specializate la disciplina limbi străine. Numărul acestora este total insuficient, nu numai la nivelul Capitalei, ci la nivelul întregii țări (declarație Marian Banu, purtătorul de cuvânt al Inspectoratului Școlar București, http://www.gardianul.ro/2007/03/08/societate-c12/limba_straina_impusa_de_directorii_scolilor-s91162.html); „o lipsă acută de profesori se înregistrează la limbile străine.” (declarație Ladislau Konya, inspector școlar general adjunct, http://www.gazetanord-vest.ro/arhiva/2007/iulie/25iul/index_files/actualitatea.htm).

³⁵ Mariana NICOLAE, *Standards of Quality in Private Language Teaching – The Romanian Situation*, conferința internațională *Private Language Education in Europe. Its contribution to the multilingual and multicultural aspect of the European Union*, Salonic, Grecia, 1997 și http://www.calificativ.ro/Informatii_utile_Lista_de_licee_particulare_authorized_187.html.

E. Rolul certificatelor de competență lingvistică pe piața muncii europene

Mobilitatea forței de muncă pe piața europeană, dar și dincolo de ea, face tot mai acută necesitatea transparenței și transferabilității calificărilor și competențelor profesionale. Certificarea competențelor lingvistice este un aspect de mare importanță la nivel individual, dar și delicat la nivel instituțional și chiar național, activitatea de certificare fiind o sursă importantă de venituri pentru instituția furnizoare. În prezent în Europa există aproximativ 300 de certificate, exceptându-le pe cele din cadrul sistemelor naționale de învățământ, pentru 27 de limbi³⁶. Certificatele au fost inventariate și descrise în 2006 într-un studiu intitulat *Inventory of Language Certification in Europe, A Report to the European Commission Directorate General for Education and Culture* efectuat de *National Foundation for Educational Research* din Marea Britanie.

Comisia Europeană a fost invitată să dezvolte un indicator european al competenței lingvistice (*the European Indicator of Language Competence*) care să utilizeze teste ale căror scoruri să fie bazate pe scala Cadrului european comun de referință pentru limbi (*Common European Framework of Reference for Languages - CEFRL*). Acest Cadru, dezvoltat împreună cu ALTE³⁷, reprezintă o orientare utilizată pentru a descrie progresele celor care studiază limbi, principalul său obiectiv fiind acela de a oferi un cadru pentru metode de evaluare care să fie aplicabil tuturor limbilor din Europa. CEFRL constă dintr-o scară cu șase niveluri pentru diferite abilități lingvistice, împărțite în trei categorii mari: utilizatorul de bază (A1-A2), utilizatorul independent (B1-B2) și utilizatorul foarte bun (C1-C2). Cele șase niveluri de referință sunt larg acceptate în statele membre drept standard pentru evaluarea competenței lingvistice a persoanei.

Studiul privind certificatele de competență lingvistică în Europa a cuprins 31 de țări, incluzând și țări care nu sunt state membre, dar au participat în programele Socrates și Leonardo, punând în evidență 37 de limbi naționale sau regionale care au potențialul de a avea certificate de competență lingvistică. Este vorba de certificate care se eliberează pe bază de evaluare tinerilor și adulților din orice țară și nu de cele care se dau cetățenilor ca diplome naționale. Prin urmare, s-au avut în vedere certificatele dezvoltate pentru evaluarea competenței lingvistice a străinilor care intră într-o țară, și nu cele pentru examenele în limbi altele decât cea oficială care sunt învățate ca parte a sistemului de învățământ din țara respectivă. Deși România a făcut parte dintre țările care au reprezentat obiectul studiului, echipa de cercetători nu a putut găsi nici un fel de informații cu privire la limba română ca limbă străină³⁸.

³⁶ Jenny BRADSHAW, Catherine KIRKUP, *Inventory of Language Certification in Europe, A Report to the European Commission, Directorate General for Education and Culture, 2006*, <http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/inventory.pdf>.

³⁷ ALTE - The Association of Language Testers in Europe (Asociația examinatorilor competenței lingvistice în Europa) este o asociație alcătuită din 31 de membri instituționali, reprezentând 26 de limbi europene.

³⁸ Jenny BRADSHAW, Catherine KIRKUP, *op. cit.*, p. 10.

Considerăm că este nevoie de un program de dezvoltare a unei proceduri de evaluare a competenței lingvistice a străinilor care vorbesc sau doresc să învețe limba română și elaborarea unui certificat de competență lingvistică pentru limba română ca limbă străină. Acest lucru este de dorit atât din punct de vedere ideal, ca parte a procesului de integrare a României nu doar în UE, dar și din perspectiva bunelor practici internaționale care prevăd – în condițiile pieței globale a capitalului și forței de muncă – existența unor instrumente moderne de evaluare și de predare a unei limbi, dar și din punct de vedere pragmatic, ca o modalitate de a genera venituri. Este probabil ca România să cunoască în următorii ani o creștere a numărului de străini care vor dori să studieze sau să lucreze³⁹ în organizații aflate pe teritoriul său în cadrul cărora limba de lucru este română. Aceștia vor avea nevoie de cursuri moderne, interactive de învățare a limbii române dar și de teste de evaluare a competenței de comunicare în limba română. Ambele situații sunt deficitare încă pe piața românească, deși cursurile de limbă română au început să fie elaborate și publicate în număr mai mare mai ales de edituri străine sau școli particulare de limbi. Certificarea însă rămâne încă un deziderat, deși există mulți actori care ar putea să inițieze un program de studiere, descriere și elaborare de teste pentru limba română de la universități, institute de cercetare la entități private. România ca stat membru al UE trebuie să fie aliniată la bunele practici din domeniul multilingvismului și existența descrierii competențelor lingvistice pentru limba română ca limbă străină este o condiție importantă în acest sens.

F. Promovarea limbii române ca limbă de studiu în statele membre UE

Extinderile succesive ale Uniunii Europene, mobilitatea ridicată a cetățenilor, precum și procesul de globalizare au contribuit la apariția unor noi valuri de imigrație și au sporit gradul de permutabilitate între limbi, culturi și credințe în Europa. Pentru a face față provocărilor generate de noile realități, este necesară dezvoltarea dialogului intercultural care are o importantă componentă lingvistică, limba fiind cea mai directă expresie a fiecărei culturi. Pentru dialogul intercultural, cunoașterea limbilor - care se obține în primul rând prin educație - este esențială.

Limbile se află în centrul inițiativelor UE de încurajare a educației, deoarece ele reflectă diferențele culturale europene și, în același timp, ne oferă cheia pentru înțelegerea lor. *Promovarea limbilor în sistemele educaționale europene reprezintă un aspect important al acestui portofoliu*, a declarat purtătorul de cuvânt a Comisiei Europene, Pia Ahrenkilde Hansen⁴⁰. Comunicarea instituțiilor UE cu cetățenii pe care îi servesc este o competență

³⁹ Se estimează că, în prezent, lucrează în România aproximativ 12.000 de persoane cu permise de muncă, dar deficitul pieței de muncă este apreciat la aproape 200.000 muncitori străini (<http://www.romanialibera.ro/a101826/val-de-muncitori-straini-in-romania.html>; http://www.hotnews.ro/Arhiva_noiembrie_2007/articol_1086894/-_htm).

Patronatul și sindicatele din construcții, zona cea mai afectată de lipsa de personal, caută soluții pentru rezolvarea acestei situații, sindicatele înființând chiar un comitet sectorial pentru muncitorii migranți pentru ca eventualii lucrători din construcții să aibă forme legale de lucru și, eventual, să fie calificați prin școala de meserii. Acest lucru presupune în mod clar deschiderea unei piețe importante pentru servicii lingvistice calificate și certificate având ca obiect limba română ca limbă străină, la diverse nivele de competență lingvistică.

⁴⁰ <http://www.guv.ro/presa/integrare/afis-doc.php?idpresa=197>.

exclusiv supranațională, iar „conform Comunicării Comisiei Europene, adoptată în noiembrie 2005, statelor membre li se recunoaște competența exclusivă în domeniul educației, dar acestea sunt invitate să se supună așa-numitei reguli a UE „unu plus doi”, prin care UE recomandă statelor membre studierea, în plus față de limba maternă, a încă două limbi”.

Miniștrii educației din România și Italia au decis prin semnarea unei Declarații comune de intenție⁴¹ să pună în valoare rolul strategic al colaborării dintre aceste state în domeniul educației. Acesta capătă o importanță strategică datorită necesității construirii, pe mai departe, a unei Uniuni Europene bazate pe o cunoaștere reciprocă între popoarele sale. Prin această Declarație, cei doi miniștri au considerat că „este oportun să se dezvolte ulterior, într-un cadru bilateral, perspectivele colaborării între cele două țări stimulând, îndeosebi, angajarea directă a școlilor și elevilor pentru orice formă posibilă de contacte și schimb de experiențe”.

Cu referire la cadrul Uniunii Europene, este considerată oportună materializarea oricărei sinergii utile în scopul realizării obiectivelor Strategiei Lisabona și, în mod deosebit, a celui privind promovarea în sistemele educaționale respective a obiectivului ce vizează cunoașterea reciprocă tot mai aprofundată, ca instrument al unei educații către democrație și cetățenie activă, care să se regăsească, în plus, în învățământul multilingvistic.

În acest sens, s-a hotărât introducerea graduală, începând cu anul școlar 2007-2008, în unitățile școlare de toate nivelurile din Italia și Spania, în care sunt prezenți elevi de origine română, de cursuri de limbă, cultură și civilizație românească. Această inițiativă coincide pe deplin cu orientarea de promovare, în sistemul școlar italian și spaniol, a unei integrări tot mai depline și cu autentic caracter intercultural a elevilor, indiferent de originea lor.

Selecția profesorilor care urmează să predea aceste cursuri s-a făcut prin concurs organizat de Ministerul Educației, Cercetării și Tineretului (MECT) și Institutul Limbii Române (ILR) în august 2007, potrivit unei Metodologii elaborate de MECT. Profesorii selectați la acest concurs au încheiat un contract de colaborare cu MECT și ILR, urmând a fi evaluați periodic în timpul anului școlar de o Comisie de Monitorizare. Norma didactică a unui profesor angrenat în acest program este de 18 ore pe săptămână, ceea ce înseamnă 2196 euro salariu brut. MECT finanțează 32 de norme didactice întregi.

Orele de limba română vor fi deschise și copiilor italieni sau spanioli care doresc să învețe româna. Manualele vor fi asigurate de MECT și vor fi unele speciale, programa fiind una nouă, destinată exclusiv elevilor care studiază în străinătate. Ministrul român al educației, cercetării și tineretului a declarat că din 2008 vor fi elaborate manuale noi care să cuprindă noțiuni de bază de limba română, istoria românilor și geografia României.

Ministerul Educației și Științei din Spania și Ministerul Instrucției Publice din Italia au stabilit unitățile școlare în care se vor desfășura aceste cursuri. Pentru anul școlar 2007 – 2008, cursurile urmează a fi organizate în 31 de localități spaniole și 3 italiene. În Italia, cursurile de limbă, cultură și civilizație românească se vor ține în unități școlare din Roma (12 ore/săptămână), Torino (18 ore/săptămână), Padova (8 ore/săptămână), localități în care populația românească este numeroasă. În Spania, cursurile de limbă,

⁴¹ <http://www.edu.ro>.

cultură și civilizație românească se vor ține în unități școlare din Madrid (24 ore/săptămână), Guadalajara (16 ore/săptămână), Alcanar (8 ore/săptămână), Leida (24 ore/săptămână), Azunquena de Henares (6 ore/săptămână), Mollerussa (8 ore/săptămână).

Autoritățile spaniole și cele italiene pun la dispoziție săli de clasă și calculatoare în unitățile școlare respective și asigură cursuri de formare pentru cadrele didactice selectate de MECT și ILR.

Prin Anexa la Ordinul MECT nr. 1303 din 13 iunie 2007⁴² s-a aprobat programa de curs opțional, *Limbă, cultură și civilizație românească*, pentru elevii români care studiază în școli din afara granițelor României. Programa este structurată pe trei niveluri de studiu, urmând modelul învățământului preuniversitar: primar – clasele I-IV; gimnazial – clasele V-VIII; liceal – clasele IX-XII.

Programa își propune să favorizeze elevilor contactul cu limba, cultura și civilizația românească, în scopul exersării și îmbunătățirii comunicării în limba maternă, a cunoașterii unor momente importante ale istoriei românești, a interiorizării valorilor culturii și civilizației românești și a dezvoltării identității proprii în contextul valorilor europene. Tema principală privește formarea poporului român, abordată atât din perspectiva informației istorice, cât și din cea a mitologiei populare (mituri și legende populare sau culte). Interesul pentru originea poporului român este combinat cu interesul pentru locul de origine din care provin elevii sau părinții acestora, pe care vor fi ghidați să-l descopere din mai multe perspective, prin realizarea unor proiecte ce se vor derula pe tot parcursul școlarității.

În domeniul limbii române, programa propune abordarea pronunțării și scrierii corecte (cu o privire spre asemănări și diferențe în această privință dintre limba română și limba italiană, respectiv spaniolă). Programa propune, de asemenea, formarea și dezvoltarea unor abilități și atitudini comunicative care să-i ajute pe elevi să comunice eficient în limba română și să fie deschiși pentru dialogul cu ceilalți.

Programa propune, de asemenea, o serie de teme care sunt de actualitate și de interes cultural. Perspectiva îmbinării unor elemente ce țin de valorile tradiționale sau de patrimoniul național cu aspecte ale României contemporane va fi de altfel urmărită în toate programele opționalului de cultură și civilizație românească.

Utilizarea programei poate fi extinsă și la alte țări din Europa în care există comunități cu elevi români care doresc să urmeze acest opțional.

Prin această programă se dorește sprijinirea păstrării legăturilor afective ale acestor elevi cu România, țara lor de origine, astfel, încât, la încheierea învățământului preuniversitar, fiecare absolvent să aibă un orizont cultural deschis în care să găsească puncte de sprijin pentru consolidarea capacității de comunicare orală și în scris în limba română, în vederea accesului nemijlocit la informații de cultură și civilizație românească.

Totodată, această programă dorește să motiveze elevii români în conștientizarea identității naționale proprii, precum și pentru integrarea culturală în spațiul european.

Obiectivele programei sunt:

⁴² *Ibidem.*

- cultivarea limbii române, ca limbă de comunicare în spațiul românesc și european și ca făcând parte din trunchiul limbilor romanice;
- asigurarea păstrării particularităților fonetice specifice limbii române în comunicarea orală și eliminarea posibilelor contaminări cu limba țării de adopție;
- asigurarea unei comunicări în scris corecte și expresive în limba română, în vederea accesului direct la informații despre țara de origine;
- înțelegerea valorilor fundamentale specifice spațiului cultural românesc;
- cunoașterea momentelor esențiale ale istoriei naționale și integrarea acestora între evenimentele importante la nivel european;
- integrarea corectă a valorilor românești în universul valorilor general-umane și europene;
- cunoașterea de către elevi a specificului național românesc și asigurarea conexiunilor cu elemente definitorii ale culturii țării de adopție.

Ulterior, Guvernul României a aprobat proiectul MECT privind predarea cursurilor de limbă română, cultură și civilizație românească prin H.G. nr. 857/2007⁴³. Prin acest act normativ a fost scos în evidență faptul că acest proiect este pilot pentru anul școlar 2007 – 2008, urmând ca, în funcție de rezultatele obținute, să se ia decizia continuării sau nu a acestui proiect.

O altă modalitate de promovare a limbii și culturii române se realizează prin programele Socrates și Leonardo. Acestea au fost principalele programe implicate, dar și-au adus contribuția și programele de înfrățire între localități, de învățământ on-line, de cultură, de tineret, etc.

G. Problema delocalizărilor în context multilingvistic

Comisia Europeană a propus în octombrie 2005 în cadrul unei Comunicări intitulate „Valorile europene într-o lume globalizată” înființarea Fondului de Adaptare la Globalizare⁴⁴, complementar fondurilor structurale, mai precis Fondului Social European. Inițiativa creării acestui Fond a fost explicată inițial pe larg într-un material al lui Loukas Tsoukalis, consilier special al Președintelui Comisiei Europene, publicat în octombrie 2005⁴⁵ și apoi a fost oficializată în decembrie 2005 în cadrul summit-ului Consiliului European. Acestui Fond i-au fost alocate 500 milioane euro în scopul de a compensa efectele negative ale delocalizărilor asupra persoanelor angajate în muncă în fiecare an (între 35.000 și 50.000 de persoane). Fondul a devenit operațional începând cu 1 ianuarie 2007. Inițiativa înființării acestui Fond aparține Franței, țara care se teme cel mai mult de efectele delocalizărilor. Chiar dacă în prezent nu dispunem de studii și

⁴³ M.Of. nr. 527/3.08.2007.

⁴⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *European values in the globalised world – Contribution of the Commission to the October Meeting of Heads of State and Government*, Brussels, COM (2005) 525 final, 20.10.2005.

⁴⁵ Loukas TSOUKALIS, *Why we need a Globalization Adjustment Fund*, <http://www.gov.uk/files/kfile/Loukas-final.pdf>.

analize care să ne arate diversele consecințe ale fenomenului delocalizărilor, considerăm drept măsură a solidarității sociale la nivel european participarea tuturor statelor membre la susținerea acestui Fond până ce vor fi stabilite acțiuni clare pentru a sprijini ideea multilingvismului ca mod de existență european.

Franța este singurul stat membru UE care a aplicat la acest Fond, solicitând 4 milioane euro pentru formarea profesională a 1000 de muncitori concediați de la firmele Renault și Peugeot.

Ar fi fost de așteptat ca la acest Fond să aplice mai multe state. Slabele performanțe de până acum pun sub semnul întrebării intensitatea efectelor globalizării în UE. Se pare că pericolul delocalizărilor locurilor de muncă în afara UE a fost exagerat. Se impune astfel o nouă abordare asupra mecanismelor de funcționare ale acestui Fond, precum și asupra surselor sale de finanțare. Sumele alocate acestui Fond ar putea fi direcționate pentru a sprijini în primul rând educația permanentă și formarea profesională, ambele fiind dependente de gradul de cunoaștere al limbilor, putându-se astfel forma la nivelul instituțiilor UE o legătură directă și funcțională între problema multilingvismului și cea a delocalizărilor.

„Cultura este totodată un factor economic și un factor de integrare socială”⁴⁶, astfel că într-un context multilingvistic, delocalizările nu pot fi privite doar ca un efect strict al globalizării, negative la nivelul statelor în care au avut loc concedieri masive. Chiar dacă la o primă vedere, multilingvismul ar urma să accentueze efectele negative ale globalizării, considerăm că pe termen mediu și lung ele nu pot persista și chiar în prezent, ele par să aibă numai efecte pozitive acolo unde limba oficială nu se situează printre limbile de largă circulație. Într-un context multilingvistic precum cel european în care promovarea diversității culturale și lingvistice constituie unul dintre obiectivele principale ale acțiunilor comune în domeniul culturii, delocalizările nu sunt una dintre formele cele mai frecvente de cunoaștere reciprocă între culturile și stilurile de viață din statele membre UE. Astfel, trebuie avute în vedere stagiile efectuate într-o altă țară decât cea în care s-au format de lucrătorii din cadrul filialelor societăților din țările dezvoltate ale UE. Aceste stagii care implică deseori atât învățarea unei limbi sau ameliorarea cunoștințelor în limba respectivă, cât și contactul cu o altă cultură a muncii. Dacă există un risc legat de fenomenul delocalizărilor, el este unul care privește monopolul limbii unice, limba engleză, atât pe piața muncii în Europa, cât și în cadrul spațiului public european⁴⁷.

⁴⁶ OJ L 63, 10.03.2000, p. 1.

⁴⁷ Vezi Bernard CASSIN, *Revolta salariaților. Împotriva monopolului limbii engleze*, *Le Monde diplomatique* varianta în limba română, august 2007.

3. PROMOVAREA INSTITUȚIONALĂ A MULTILINGVISMULUI

A. Metode de promovare a multilingvismului pe plan european

Multilingvismul este unul din conceptele cele mai dinamice ale discursului actual al Uniunii Europene care garantează diversitate culturală și lingvistică, tratament egal pentru popoarele și persoanele individuale ale Europei precum și dreptul cetățenilor și diverselor entități să interacționeze cu instituțiile UE în oricare din limbile ei oficiale. Multilingvismul este difuz în întreaga filozofie a construcției europene și este statuat, chiar dacă nu și denumit astfel, încă din 1954⁴⁸, în Convenția Culturală Europeană a Consiliului Europei, pentru ca astăzi să existe un comisariat care gestionează complexitățile comunicării la nivel instituțional și individual într-o entitate cu 23 de limbi oficiale.

La o primă vedere, termenul multilingvism, în accepțiunea sa restrânsă, dată de contextul Uniunii Europene, pare foarte clar, având o utilizare largă în presă, documente și limbajul uzual, fiind în centrul unei dezbateri publice destul de emoționale ca, de altfel, majoritatea subiectelor referitoare la limbă și identitate culturală dar el are, din punct de vedere pragmatic, trei niveluri de utilizare.

Pe primul palier de utilizare, multilingvismul este abilitatea cetățenilor UE de a comunica între ei. Responsabilitatea pentru predarea și învățarea limbilor se află la nivelul autorităților educaționale a statelor membre fiind o politică educațională în care Comisia nu are efectiv competențe reale, deși este de datoria acestor autorități să pună în aplicare inițiativa Comisiei, susținută de Consiliu, prin care se stipulează că toți cetățenii trebuie să învețe cel puțin două limbi pe lângă cea maternă. Al doilea nivel de utilizare presupune dreptul cetățenilor și purtătorilor de interese din UE să comunice cu instituțiile europene pentru a-și cunoaște drepturile și a-și îndeplini obligațiile. În sfârșit, al treilea nivel este cel intra-instituțional și se referă la interacțiunea din interiorul instituțiilor UE. În vederea limitării costurilor de traducere Comisia își desfășoară activitățile interne, de rutină, în limbile procedurale, respectiv engleză, franceză și germană, recurgând la multilingvism total doar în relațiile cu alte instituții UE, cu statele membre și cu publicul general. Karl-Johan Lönnroth, directorul general al Directoratului General pentru Traduceri (DGT), sublinia unul din paradoxurile încercării de a oferi șanse egale tuturor limbilor oficiale, pe de o parte, și necesitatea de abordare pragmatică a regimului lingvistic în cadrul activităților preparatorii, pe de alta: cu cât se folosesc mai multe limbi în activitățile cotidiene, de rutină, cu atât întregul proces devine mai greoi și mare consumator de timp, împiedicând, în fapt, promovarea reală a multilingvismului. De aceea marea majoritate a textelor traduse în cadrul DGT se fac înspre și dinspre cele trei limbi procedurale engleza, franceza și germana, în care se redactează documentele în cadrul activităților permanente ale Comisiei și doar legislația adoptată este tradusă în toate limbile oficiale ale UE, ceea ce explică diferențele semnificative între numărul paginilor traduse în și/sau din cele două

⁴⁸ *Convenția Culturală Europeană*, Paris, 19.12.1954, ETS no. 18, art. 2, Rezoluția nr. 2/69, *An intensified Modern-Language Teaching Programme for Europe*, Recomandarea nr. 814/1977, *Modern languages in Europe*, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – *A new framework strategy for multilingualism*, op. cit.

tipuri de limbi. Astfel, în 2006 DGT a tradus 1.541.518 pagini din care, în funcție de limba sursă, 72% a textelor originale au fost redactate în engleză, 14% în franceză și 2,7% în germană. Dacă se ia în considerare limba țintă, procentul textelor redactate în fiecare din limbile oficiale este relativ egal distribuit pentru limbile ne-procedurale (aproximativ 50.000 pagini per limbă țintă), excepție făcând din nou engleza (aproximativ 185.000 pagini), franceza (în jur de 160.000 pagini) și germana (cu aproape 145.000 pagini) ca limbi procedurale, de lucru în interiorul Comisiei⁴⁹.

În UE multilingvismul este promovat în mod direct, explicit, dar și în mod indirect prin politici și programe al căror scop primar este altul, dar care nu se pot derula decât presupunând o cunoaștere a mai multor limbi. Promovarea directă a multilingvismului are loc prin decizie politică materializată prin deschiderea la 1 ianuarie 2007 a portofoliului pentru multilingvism ca portofoliu separat, independent, menit să reflecte dimensiunea politică a conceptului în cadrul UE, având în vedere importanța multilingvismului pentru educație inițială, învățare continuă, ocupare a forței de muncă, justiție, libertate și securitate. Ulterior, promovarea directă a multilingvismului se face prin elaborarea și implementarea unei strategii coerente, pe termen lung, a noului domeniu care a fost decupat din portofoliul pentru *Educație, formare, cultură și tineret*⁵⁰ al Comisiei Europene. Pentru promovarea directă a multilingvismului Comisia Europeană a aprobat un cadru strategic global privind multilingvismul care se referă la învățarea limbilor, la legătura dintre cunoașterea limbilor și economie, precum și la utilizarea limbilor de către cetățeni și în cadrul instituțiilor europene. Se subliniază astfel natura orizontală a conceptului de multilingvism prin relevanța sa față de o bandă largă de arii politice, cu deosebire cele care se află în centrul Strategiei Lisabona.

Instituțiile UE cele mai mult implicate în utilizarea și promovarea directă a multilingvismului sunt Directoratul General pentru Traduceri (DGT) și Direcția Generală Interpretare (DG Interpretare – cunoscută anterior ca SCIC). Directoratul General pentru Traduceri (DGT) este cel mai mare serviciu lingvistic public din lume cuprinzând, după extinderea din ianuarie 2007 aproximativ 2.500 de persoane din care aproape jumătate funcționează la sediul Directoratului din Luxemburg, cealaltă jumătate la Bruxelles și aproximativ 50 de persoane în reprezentanțele locale ale DGT, cu o producție de traduceri „clasice”, tipărite, de aproximativ 15 milioane de pagini. Costurile unei activități de acest tip sunt foarte mari și reprezintă aproximativ 1% din bugetul anual general al UE (conform cifrelor din 2005).

DGT oferă, pe lângă traducerea tradițională a documentelor, și servicii bazate pe dezvoltările tehnologice cele mai recente ca traducere-web, mașini de traducere, rezumate scrise sau orale, traducerea unor texte scurte, a sloganurilor, consultanță lingvistică, redactarea de documente. Natura activității de traducere și interpretariat s-a schimbat radical în ultimul deceniu fiind aproape în totalitate computerizată. De asemenea redactarea documentelor în cadrul Comisiei s-a schimbat foarte mult: de la redactări în proporție de 50% în franceză și 1/3 în engleză în urmă cu 15 ani la utilizarea ca limbă de redactare a limbii engleze în proporție de 70% și a mai puțin de 20% a limbii franceze.

⁴⁹ European Commission, *Translating for a Multilingual Community*, pp. 6-7, http://ec.europa.eu/dgs/translation/bookshelf/brochure_en.pdf.

⁵⁰ Cf. http://ec.europa.eu/commission_barroso/figel/index_ro.htm.

Traducerea legislației europene în toate limbile oficiale ale UE este doar aparent o strategie de încurajare a utilizării limbilor statelor membre. De fapt, este unul din motoarele cele mai puternice de promovare ale multilingvismului deoarece reprezintă un efort de traducere și adaptare a legislației europene la nivelul statelor membre pentru care se recrutează specialiști în traducere atât la nivel comunitar cât și la nivel local, național. Efectul concret al acestei politici a fost o creștere semnificativă a numărului de vorbitori multilingvi, pe de o parte, și de profesionalizare și specializare a celor care oferă acest serviciu, pe de alta. În România traducerea *acquis*-ului comunitar se face sub coordonarea Institutului European Român cu participarea unui număr mare de traducători, revizori, terminologi și juriști care, printr-un efort complex de colaborare și armonizare, sunt așteptați să ofere un produs având calitatea și stilul originalului și, în același timp, unitate terminologică în limba română.

O altă modalitate de promovare a dialogului multilingvistic pe plan european o reprezintă înființarea *birourilor locale pentru traduceri* ale DGT⁵¹. Complexitatea activităților de traducere, necesitatea de a cunoaște situațiile locale, realitățile lingvistice ale noilor state membre a dus la înființarea acestor birouri locale, dar și nevoia de a recruta resurse umane de o calitate deosebită atât pentru statele membre cât și pentru DGT.

Lipsa relativă de personal suficient de bine calificat pentru a face față cantității dar, mai ales, calității fluxului de traduceri cerute de multilingvismul instituțiilor europene a condus la explorarea ideii de înființare a unui program de master pentru traducători⁵². Începând din 2008, Comisia Europeană va înființa un masterat european de traducători pentru a oferi un cadru cât mai adecvat pentru dezvoltarea unor competențe cât mai diverse, dar și pentru a crea o sinergie a fondului de cunoștințe și bune practici care există în diversele zone europene în domeniul traducerilor și interpretariatului. UE este un angajator important de traducători și un jucător major pe piața europeană a traducerilor ceea ce justifică interesul său față de procesul de formare al traducătorilor și față de investiția în acest proces.

Probabil că una din modalitățile cele mai vizibile de promovare a multilingvismului este portalul „Europa și multilingvismul” prin care se anunță că „alegerea UE de a adopta multilingvismul în mod oficial drept instrument de guvernare este unică în lume. Pentru UE, utilizarea limbilor cetățenilor ei este unul dintre factorii care contribuie la transparența, legitimitatea și eficiența ei”⁵³. Portalul oferă informații esențiale și detaliate asupra modalităților de promovare ale limbilor europene, având o structură clară pe arii tematice: Diversitate lingvistică, Învățarea limbilor, Predarea limbilor, Traducere, Interpretare, Tehnologii lingvistice pe fiecare din ariile respective putându-se urmări politicile, activitățile, publicațiile, serviciile și noutățile oferite de diversele instituții europene în domeniu. Pe de altă parte, acest portal reprezintă și o modalitate simplă și clară de comunicare cu cetățeanul obișnuit, nesofisticat al UE, cel care se simte înstrăinat

⁵¹ Cf. http://ec.europa.eu/dgs/translation/external_relations/field_offices/maillist_en.htm#bucharest.

⁵² Cf. http://ec.europa.eu/dgs/translation/external_relations/universities/master_curriculum_en.pdf.

⁵³ Cf. <http://europa.eu/languages/ro/home>.

de problematicile europene și neavând nici un cuvânt de spus în procesele decizionale comunitare⁵⁴.

O altă modalitate directă de promovare a multilingvismului este prin derularea de proiecte finanțate având ca scop cercetarea și identificarea anumitor aspecte considerate esențiale pentru predarea și învățarea limbilor ca modalitate de cunoaștere a culturilor europene și de înțelegere și, ulterior, de acceptare a diversității nu doar programatic și politic ci, în mod deosebit, la nivel de practici curente, individuale. Aceste proiecte capătă vizibilitate prin conferințe și/sau adrese de Internet la care se pot accesa rezultate, dezbateri, etc. Conferința internațională organizată la Ljouwert/Leeuwarden (Fryslân, Olanda) de Centrul de cercetare Mercator pe tema „The Future of European Policy towards Multilingualism and Language Learning” cu data de desfășurare între 21 - 23 noiembrie 2007 a utilizat o gamă largă de abordări: politici multilingve de învățare a limbilor, compararea de modele educaționale, dezvoltarea de standarde europene, rolul Cadrului comun de referință european, strategii inovative pentru învățarea limbilor, dezvoltarea durabilă a multilingvismului, regiuni multilingve de succes, promovarea diversității lingvistice și tehnologii noi pentru învățarea limbilor.

O inițiativă care face parte din acelalasi cadru de acțiuni menite să sprijine promovarea directă a multilingvismului este proiectul EMILL (*European Minority Languages Library*)⁵⁵ prin care s-a construit Digibyb - Biblioteca digitală a limbilor europene minoritare (*Digital Library on European Minority Languages*)⁵⁶ având ca scop stocarea și accesarea informațiilor referitoare la limbile minoritare din Europa. Proiectul se continuă la un alt nivel prin crearea unui cadru european pentru o bibliotecă digitală având ca scop descrierea și inventarierea limbilor minoritare cu accent însă pe documente și date elaborate în limbi europene majore, de preferință în limba engleză. Biblioteca europeană conține mai degrabă informații despre limbile respective, decât informații în limbile respective pentru a depăși cercul vicios al limbilor minoritare care trebuie să supraviețuiască în ciuda unui număr mic de vorbitori și dificultăților de promovare datorită costurilor ridicate.

Un vector de forță în promovarea directă a multilingvismului este proiectul de mare anvergură și vizibilitate IATE⁵⁷, rezultatul colaborării dintre Parlamentul European, Consiliul European, Comisia Europeană, Curtea Europeană de Justiție, Curtea de Conturi, Comitetul Economic și Social, Comitetul Regiunilor, Banca Europeană de Investiții, Banca Centrală Europeană și Centrul de Traduceri care au dezvoltat o bază de date unică pentru toată terminologia referitoare la UE în cele 23 de limbi oficiale. Această bază de date cuprinde Terminologia Interactivă pentru Europa și îmbină bazele de date terminologice ale instituțiilor și organismelor individuale ale UE într-o bază de date unică conținând 8,7 milioane de termeni, 500 000 de abrevieri și 100 000 expresii, în toate cele

⁵⁴ Commission of the European Communities, *White Paper on a European Communication Policy*, Brussels, COM (2006) 35 final, 1.2. 2006.

⁵⁵ Cf.: <http://www.emill.org/en>.

⁵⁶ Pentru mai multe informații, vezi: <http://www.dbfrysk.org/en>.

⁵⁷ IATE: <http://iate.europa.eu>, Terminologie Interactivă pentru Europa. Costurile generale de dezvoltare a IATE între 1999 și 2003 au fost de 1,41 milioane euro, iar costurile anuale de întreținere aferente anului 2007 sunt de 627.000 euro, fiind acoperite din bugetele tuturor instituțiilor și organismelor participante ale UE.

23 de limbi oficiale ale Uniunii. Existența IATE, în prezent cu acces liber și facil, dar utilizată de către serviciile de traducere ale instituțiilor europene încă din 2005, reprezintă un progres substanțial în asigurarea unor standarde de calitate pentru comunicările scrise din cadrul instituțiilor și organismelor UE și, în același timp, asigură coerența și fiabilitatea terminologică indispensabile pentru producerea textelor clare și lipsite de ambiguitate necesare pentru garantarea atât a validității și transparenței procesului legislativ, cât și a comunicării eficiente cu cetățenii Uniunii.

În calitatea sa de bază de date multilingvă, IATE permite utilizatorului să caute un termen specific într-o limbă sursă și să găsească termenii corespunzători într-una sau mai multe limbi țintă. Volumul conținutului pentru fiecare limbă variază, în funcție, în principal, de lungimea intervalului de timp în care fiecare limbă a constituit o limbă oficială a Uniunii dar, pe termen lung, administratorii IATE își propun de a atinge aceeași valoare a conținutului pentru toate limbile oficiale.

Modalitățile indirecte de promovare a multilingvismului sunt cele prin care sunt propuse politici și acțiuni pentru dezvoltarea unor zone în care diferențele dintre UE și competitorii ei, în primul rând SUA, sunt percepute ca importante. Internetul este unul din motoarele principale de dezvoltare ale multilingvismului la nivel global prin vizibilitatea pe care o dă limbilor și culturilor minoritare, pe de o parte, dar și de întărire a statutului englezei ca *lingua franca* a perioadei contemporane, pe de alta. În UE gradul de conectare și utilizare a tehnologiei informației (TI) este încă redus față de SUA, de exemplu, cu diferențe regionale acute.⁵⁸ Crearea ariei europene a învățământului superior (*European Higher Education Area – EHEA*)⁵⁹ până în 2010, stabilită ca prioritate a procesului Bologna pentru a crea o sinergie a tradițiilor de cercetare și predare a universităților europene, și nu o uniformizare a sistemelor de învățământ superior, este unul din vectorii esențiali de promovare și diseminare a multilingvismului. De asemenea societatea cunoașterii⁶⁰, Programul Cadru⁶¹ sunt alți vectori de promovare indirectă, dar foarte eficientă, a multilingvismului în Uniunea Europeană.

B. Metode de promovare a multilingvismului în întreprinderile care operează pe teritoriul UE

Fără îndoială că unul din vectorii esențiali ai diseminării multilingvismului a fost și continuă să fie domeniul economic, în special sfera comercială. Internaționalizarea piețelor reprezintă o provocare din ce în ce mai evidentă nu doar pentru marii actori economici care oricum dispun de resursele materiale și umane pentru a face față acestora, dar mai ales pentru cei mici și mijlocii care își propun tot mai mult să livreze mărfuri și

⁵⁸ Gradul de penetrare pentru TI este de 54,2 % la un număr de utilizatori de 267.458.327 în septembrie 2007, cf. <http://www.internetworldstats.com/europa.htm>.

⁵⁹ Pentru mai multe date asupra concluziilor și recomandărilor Asociației Universităților din Europa [*European University Association - EUA*] se vede seminarul *tematic Strengthening Higher Education and Research in South East Europe: Priorities for Regional and European Cooperation*, http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/EUA1_documents/SEE_Statement_Vienna_030306_Final.141985288957.pdf.

⁶⁰ Cf. http://ec.europa.eu/employment_social/knowledge_society/index_en.htm.

⁶¹ Cf. http://cordis.europa.eu/fp7/home_en.html.

servicii în întreaga lume. Adaptarea produselor la cerințele piețelor locale și la profilul consumatorilor din zone specifice poate reprezenta uneori piatra de încercare pentru capacitatea de adaptare și flexibilitate a firmei respective și, prin urmare, pentru capacitatea ei de supraviețuire. Instrumentul principal de lucru în acest scenariu este limba deoarece comunicarea în limba locală este considerată de majoritatea firmelor internaționalizate un aspect esențial al succesului. Multilingvismul este considerat, prin urmare, esențial pentru garantarea succesului în strategiile de internaționalizare și, în același timp, este considerat, o afacere bună deoarece permite dezvoltarea unor nișe de piață extrem de profitabile.

Concluziile unui studiu⁶² inițiat de UE pentru cercetarea modului în care companiile mici din Europa și-ar putea spori exporturile utilizând o strategie mai proactivă cu privire la comunicarea multilingvă sugerează că există un potențial substanțial de dezvoltare internațională pentru companiile mici din Europa dacă acestea ar investi mai mult în învățarea limbilor străine și ar elabora strategii lingvistice mai competitive. Dintr-un eșantion de aproximativ 2.000 de companii exportatoare care au participat la studiu, 11% au declarat că au pierdut cel puțin o oportunitate de afaceri ca urmare a existenței unor bariere de comunicare identificate. Pierderea medie pe companie în decursul unei perioade de trei ani a fost de 325 000 de euro. Acest lucru este semnificativ nu doar pentru cifra de afaceri a respectivelor firme, ci pentru contextul social european mai larg, mai ales din punctul de vedere al creșterii economice și al locurilor de muncă, ținând cont de faptul că întreprinderile mici și mijlocii din Europa asigură 67% din numărul total al locurilor de muncă din sectorul privat, respectiv aproximativ 75 de milioane de posturi, iar în 2004, IMM-urile dețineau aproape 58% din cifra de afaceri totală a întreprinderilor la nivelul UE-25. În mod clar, chiar și o îmbunătățire minimă a performanței lor în ceea ce privește exporturile ar avea un impact enorm asupra creșterii economice și locurilor de muncă. Un sfert dintre întreprinderile românești care au făcut obiectul acestui studiu au estimat că au pierdut afaceri din cauza lipsei de competențe lingvistice.

Iată cum multilingvismul cunoaște o evoluție semnificativă, de la concept cu valoare general educațională la vector al dezvoltării economice într-o economie sofisticată, cu un sector important al serviciilor și deschidere spre piața globală.

Analiza rezultatelor cercetării a subliniat existența unei corelări directe între competențele lingvistice și succesul în export, evidențiindu-se patru elemente ale gestionării competențelor lingvistice care au efect asupra succesului în exporturi: existența unei strategii lingvistice în firmă, utilizarea vorbitorilor nativi, recrutarea de personal cu abilități lingvistice și folosirea translatorilor și interpreților. Aceste strategii sunt recomandate de cercetători ca putând duce, în cazul aplicării lor, la rezultate semnificative în întreaga economie europeană.

Multilingvismul constituie o industrie în sine și crează un mare număr de locuri de muncă. Același studiu a arătat ca, deși limba engleza este pe primul loc ca 'lingua franca' pentru comerțul internațional, există o cerere din ce în ce mai mare pentru alte limbi. În

⁶² Studiul ELAN (*Effects on the European Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise*) comandat de UE și efectuat de CILT (Centrul Național pentru Limbi al Regatului Unit) în colaborare cu InterAct International și o echipă internațională de cercetători, oferă o analiză practică asupra modului de utilizare a limbilor în IMM-urile din UE precum și asupra efectelor acestei utilizări asupra performanței în afaceri. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/elan-final-report_en.pdf.

timp ce o pătrime din societățile intervievate și-au exprimat nevoia de a-și ameliora cunoștințele de limba engleză, o proporție similară și-a exprimat nevoia de a-și extinde cunoștințele spre limba germană sau franceză, iar limbile spaniolă și rusă ocupă un loc important în cadrul priorităților. Numeroase întreprinderi - în special cele mari - au pus accentul, de asemenea, pe interesul lor pentru limbile noneuropene, cum ar fi limba chineza, araba și urdu, datorită faptului că acestea încearcă să pătrundă pe piețele noneuropene. Există zone în care funcția de *lingua franca* este preluată de alte limbi, ca de exemplu rusa în multe părți din Europa de est, franceza în anumite zone ale Africii și spaniola în America Latină⁶³. Reaparitia limbii ruse ca limbă în continuă dezvoltare din punctul de vedere al cererii pe piața lingvistică europeană este un fenomen firesc, cauzat de evoluția relațiilor economice cu Federația Rusă. Importanța relației cu această țară, al treilea partener comercial al UE, este subliniată de întâlnirea la nivel înalt UE - Federația Rusă din octombrie 2007⁶⁴. Se poate aștepta, prin urmare, că nevoia de personal specializat în rusa de afaceri să fie în continuă creștere în toate statele membre UE, inclusiv România în viitorii ani și furnizorii tradiționali de specialiști în domeniu ar trebui să includă acest aspect în planul lor de dezvoltare strategică.

Studiul a subliniat o constatare intuitivă pe care cele mai multe companii de succes au utilizat-o în strategiile lor de intrare pe piețele internaționale: faptul că parteneriatele pe termen lung în afaceri depind de stabilirea și dezvoltarea relațiilor de încredere între cei implicați, relații care nu se pot realiza fără o bună cunoaștere culturală și lingvistică a zonei țintă⁶⁵. Pornind de la această constatare, multe companii mari au subliniat necesitatea operării și cu limbi, altele decât cele europene, cum ar fi chineza, araba și urdu, deoarece, pe de o parte, aceste companii caută să se extindă pe piețe din afara Europei iar, pe de altă parte, migrația forței de muncă, dar și căutarea de noi piețe de desfacere pentru economiile asiatice, modifică peisajul lingvistic european cu limbi considerate până nu demult exotice.

Într-un discurs ținut la București pe data de 22 iunie 2007 cu ocazia unei conferințe organizate de Institutul European din România și Reprezentanța Comisiei Europene în România Leonard Orban, Comisar european pentru multilingvism afirma, referindu-se la promovarea multilingvismului în întreprinderi: „Multilingvismul poate favoriza competitivitatea noastră, precum și ocuparea forței de muncă. El reprezintă un instrument fundamental pentru coeziunea socială și dialogul intercultural, precum și pentru asigurarea unui spațiu pentru dialogul politic la nivel european”⁶⁶.

Cu ocazia conferinței „Business languages and intercultural skills”⁶⁷ desfășurată la Bruxelles pe 21 septembrie 2007 s-a arătat că, deși limba engleză își va menține rolul de *lingua franca* în mediul comercial mondial, competențele lingvistice suplimentare, în

⁶³ Există la nivelul cetățeanului obișnuit din statele membre occidentale ale UE percepția că în România, ca fostă țară comunistă, se vorbește rusa ca principală limbă străină. În realitate, rusa este actualmente o limbă relativ rară în România din punctul de vedere al ofertei de traducători/interpreți profesioniști și acest lucru este evident în special în domeniul economic. Pentru considerente istorice asupra predării/învățării limbilor străine în România a se vedea Mariana NICOLAE, *Training and development in transition: A Romanian Perspective*, op. cit., p. 42.

⁶⁴ Cf. http://ec.europa.eu/commission_barroso/president/focus/eu_russia_102007/index_en.htm.

⁶⁵ Cf. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/elansum_en.pdf.

⁶⁶ Leonard ORBAN, *Multilingvismul – valoare fundamentală a Uniunii Europene*, <http://www.ier.ro>.

⁶⁷ http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/businesslanguages/index_en.html.

combinație cu competențele interculturale, pot furniza un avantaj competitiv. Cu acest prilej a fost lansat un „Forum de afaceri privind multilingvismul”, care va examina modalitatea în care se poate folosi operațional multilingvismul pentru a da valoare maximă rezultatelor întreprinderilor. Acest Forum va fi prezidat de Etienne Davignon, președinte al Consiliului *Brussels Airlines*. Forumul de afaceri va reuni directori ai întreprinderilor care acționează în UE. Aceștia vor identifica modul în care societățile pot să utilizeze operațional gestionarea limbilor, ca parte a eforturilor acestora de a da o valoare maximă performanței lor economice.

În conformitate cu un studiu realizat în Marea Britanie, numărul de persoane din lumea întreagă care învață limba engleză va atinge aproximativ 2 miliarde în următorii 10-15 ani. Contrar convingerii comune, acest fapt este, în realitate, o veste proastă pentru vorbitorii monolingvi de limba engleză. Un studiu anterior realizat de CILT asupra impactului competențelor lingvistice asupra economiei Marii Britanii a arătat că societățile britanice înregistrează același volum de exporturi către Danemarca, cu o populație de 5 milioane de locuitori, ca și către America Centrală și de Sud, cu o populație de 390 de milioane de locuitori.

C. Metode de promovare a multilingvismului în universități

Formarea ariei europene a învățământului superior a fost și este un vector esențial de diseminare a multilingvismului în UE, mai ales prin programele de mobilități SOCRATES-ERASMUS pentru studenți, programele de mobilități pentru diversele categorii de cadre didactice universitare⁶⁸, programele de cercetare din cadrul ariei europene a cercetării cunoscute, în special, prin programele cadru acum operațional fiind PC7⁶⁹.

ERASMUS⁷⁰ este programul UE în domeniul învățământului superior prin care se încurajează cooperarea transnațională între universități în vederea creșterii calității și a sublinierii dimensiunii europene a învățământului terțiar prin mai multe mobilități, prin creșterea transparenței și recunoașterii academice depline a studiilor și calificărilor programelor de licență și master pe întreg cuprinsul UE. Fiind un program centrat pe activități de mobilități internaționale atât la nivelul studenților, cât și la cel al cadrelor didactice ERASMUS este unul din vectorii principali de promovare a multilingvismului în universități. Aria de cuprindere a programului ERASMUS este impresionantă dacă avem în vedere că, de la lansarea lui în 1987, au beneficiat de bursele de mobilități oferite prin program 1,2 milioane de studenți, iar în prezent sunt cuprinse în el 2199 de instituții de învățământ superior din 31 de țări. Din anul 2007 ERASMUS a devenit parte integrantă a programului de învățare continuă⁷¹.

D. Modalități de promovare a multilingvismului în instituțiile UE

⁶⁸ Programul Marie Curie pentru mobilitatea tinerilor cercetători,
http://cordis.europa.eu/fp7/people/home_en.html.

⁶⁹ Cf. <http://cordis.europa.eu/era/>.

⁷⁰ Cf. http://ec.europa.eu/education/programmes/llp/erasmus/erasmus_en.html.

⁷¹ Cf. http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/europe_en.pdf.

Portofoliul multilingvistului are o dimensiune orizontală semnificativă, acționând în strânsă legătură cu alte politici sau direcții de acțiune ale Uniunii Europene, cum ar fi cultura, educația, comunicarea, politica socială, ocuparea forței de muncă, justiția, libertatea și securitatea etc., contribuția sa la elaborarea și conturarea politicilor UE fiind profundă, iar beneficiile vizibile în mod imediat mai ales la nivel individual. Dar și la nivel instituțional beneficiile multilingvistului sunt evidente într-o construcție complexă cum este Uniunea Europeană.

Promovarea multilingvistului în instituțiile UE se realizează, în principal, prin cele două direcții generale: Direcția Generală Traduceri (DGT) și Direcția Generală Interpretare (DGI). DGI este serviciul de interpretare și organizare de conferințe al Comisiei Europene, respectiv serviciul poate cel mai direct implicat în activitățile curente ale UE, asigurând interpreți pentru aproximativ 11.000 de reuniuni pe an, fiind astfel cel mai mare serviciu de interpretare din lume. Prin urmare, misiunea DGI este a face posibilă comunicarea multilingvă, element central al procesului decizional comunitar, prin asigurarea unor servicii de interpretare de calitate; asigurarea unor servicii eficiente de organizare de conferințe, care cuprind și asigurarea asistenței tehnice și gestionarea proiectării infrastructurilor moderne pentru conferințe și participarea la punerea în practică a noii strategii a Comisiei privind multilingvistul⁷².

DGI dispune de modalități tehnice de realizare a misiunii sale deosebit de performante care includ tehnologii informatice multilingve cum ar fi chat-urile multilingve, webcasting cu ajutorul căruia conferința poate fi urmărită de la distanță în oricare dintre limbile pentru care se asigură interpretare simultană în sala de conferință. Chat-urile multilingve sunt organizate de Comisia Europeană pentru ca personalitățile politice să interacționeze cu cetățenii europeni pe Internet, prin intermediul unui program de chat. Aceste strategii de creștere a transparenței activităților Comisiei sunt menite să ofere acces cetățeanului european obișnuit la dezbaterile politice care-l privesc, în ultimă instanță, în mod direct și, pe de altă parte sunt modalități de comunicare intrainstituțională prin care se caută eficientizarea comunicării la nivel instituțional european.

E. Grupurile de experți în domeniul multilingvistului înființate de Comisia Europeană

Pentru o mai bună înțelegere a rolului multilingvistului în UE, Comisia Europeană a înființat, prin Decizia din 20 septembrie 2006, Grupul la nivel înalt în materie de multilingvist⁷³. Acest Grup a fost compus din 11 experți: Barbara Cassin (*Centre National de la Recherche Scientifique*, Paris), Abram De Swaan (Universitatea din Amsterdam), Rita Franceschini (Rector, Universitatea Liberă din Bozen - Bolzano), Branislav Hochel (Universitatea Comenius, Bratislava), Hanna Komorowska (Universitatea din Varșovia), Wolfgang Mackiewicz (Universitatea Liberă, Berlin)

⁷² http://scic.cec.eu.int/europa/jcms/j_8/pagin-de-pornire.

⁷³ *High Level Group on Multilingualism*. Înființarea sa a fost anunțată pentru prima dată încă din 2005 în Comunicarea *A new framework strategy for multilingualism* (op. cit.). Acest lucru subliniază importanța reală a conceptului pentru construcția europeană precum și preocuparea Comisiei Europene, pentru promovarea constantă și coerentă a multilingvistului.

Isabella Moore (Director - *The National Centre for Languages*, CILT), Barbara Moser-Mercer (Universitatea din Geneva) Josep Palomero (Vice – președinte al *Academia Valenciana* de la Llengua), Ineta Savickiene (Universitatea Vytautas Magnus, Lituania), Jaana Sormunen (YLE, Finlanda).

Înființarea unor astfel de grupuri ad hoc pentru a oferi consultanță Comisiei este o practică des întâlnită (vezi cazul BEPA, analizat mai jos și cel al Grupului de Reflecție asupra Dimensiunii Culturale și Spirituale a Europei la care ne-am referit pe larg).

Rezultatul activității acestui Grup a fost un Raport publicat în 2007⁷⁴.

Printre recomandările acestui Grup se numără următoarele:

- Învățarea limbilor are o valoare interculturală; această activitate generează beneficii pentru individ dar și pentru societate în ansamblu;
- Este necesar să se lanseze campanii de informare la nivel local, regional și al statelor membre UE pentru a scoate în evidență rolul învățării limbilor;
- Învățarea limbilor trebuie să facă parte din activitățile de recreere, la fel ca și sportul;
- Sunt necesare eforturi pentru a atrage adulții în procesul de învățare a limbilor;
- Mass-media poate motiva învățarea limbilor pe scară largă prin metode care depășesc metodele formale de educație (*edutainment*); experiența finlandeză poate fi utilă și pentru alte state membre UE;
- Programele de televiziune care utilizează subtitrarea pot fi instrumente foarte eficiente pentru învățarea limbilor;
- Renașterea interesului pentru limbile regionale în Europa arată că limbile pot fi învățate în cazul în care există o motivație puternică;
- Comisia trebuie să încurajeze crearea de rețele locale și regionale de învățare a limbilor în statele membre UE;
- Emigranții trebuie să fie încurajați să învețe limba statului UE pe teritoriul căruia se află pentru a deveni mediatori între diferite culturi;
- Faptul că s-a decis ca traducerea operelor literare europene să fie finanțată de Comisia prin programul Cultura 2007 va avea un efect benefic pentru promovarea multilingvismului;
- UE trebuie să stabilească un premiu care să fie oferit celor mai bune traduceri de texte literare sau non-literare;
- Comisia trebuie să investigheze posibilitatea de a utiliza Fondul Social European și Fondurile Structurale și de Coeziune pentru a sprijini învățarea limbilor;
- Comisia, de preferință în colaborare cu Parlamentul European și Consiliul, ar trebui să acorde un certificat european întreprinderilor mici și mijlocii care au înregistrat rezultate de succes la export prin folosirea mai multor limbi și prin

⁷⁴ High Level Group on Multilingualism, *Final Report*,
http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multireport_en.pdf.

politici de management intercultural, inclusiv prin promovarea multilingvismului la nivelul angajaților;

- Comisia ar trebui să încurajeze și să sprijine dezvoltarea de programe europene/internaționale care să ofere calificări în domeniul traducerii și al interpretării.

Data fiind complexitatea problemelor aflate în dezbatere, Comisia Europeană, ulterior publicării acestui Raport, a simțit nevoia să înființeze un alt grup de experți în multilingvism. Prima reuniune a acestui al doilea Grup a avut loc pe data de 29 iunie 2007 și a fost prezidată de Comisarul Leonard Orban. Acest Grup urmează să elaboreze propuneri și recomandări privind modul în care limbile pot sprijini dialogul intercultural. Grupul va trebui să ofere consiliere privind contribuția la viitorul An european al dialogului intercultural 2008. Grupul este alcătuit din 11 personalități: Amin Maalouf, președinte (scriitor, Liban), Jens Christian Grondahl (scriitor, Danemarca), Tullio de Mauro (lingvist, Italia), Jutta Limbach (președintă a Institutului Goethe, Germania), Jan Sokol (filosof, Republica Cehă), David Green (fost director al Consiliului Britanic, Marea Britanie), Jacques de Decker (scriitor, jurnalist, secretar permanent al *Académie royale de langue et de littérature françaises de Belgique*, Belgia), Sandra Pralong (expert pe probleme de comunicare, România), Jorge Semprun (scriitor, Spania), Tahar Ben Jelloun (scriitor și poet, Maroc) și Eduardo Lourenço (scriitor, filosof, Portugalia).

Conform mandatului care i-a fost atribuit, contribuția grupului va consta în:

- Discutarea modului în care limbile pot facilita accesul la alte culturi și pot contribui la crearea unei societăți europene bazate pe integrare;
- Identificarea modalităților de sprijinire a dialogului intercultural în Europa, luând în considerare dimensiunea etică a unei societăți multiculturale;
- Propunerea de strategii de comunicare a potențialului de dezvoltare pe care îl prezintă învățarea limbilor și reunirea limbilor și a culturilor, în perspectiva viitorului An european al dialogului intercultural 2008.

S-a stabilit că acest Grup se va reuni de trei ori în cursul anului 2007. Concluziile elaborate în urma acestor reuniuni vor fi comunicate în cadrul unui eveniment public, care va avea loc în cursul anului 2008.

Din analiza mandatului acestui Grup, se poate observa că perspectiva Comisiei este aceea că există două categorii de probleme care se află în discuție și în legătură cu care acest Grup va trebui să ofere soluții. Prima categorie se referă la necesitatea unei mai bune înțelegeri a rolului pe care multilingvismul îl poate avea în integrarea europeană. Referitor la această categorie, terminologia utilizată poate genera confuzii: se vorbește de „dialog intercultural” dar și de „societate multiculturală”. O mai mare precizie terminologică se impune, deoarece multiculturalismul⁷⁵ nu este echivalent cu dialogul intercultural și nici cu multilingvismul.

⁷⁵ Multiculturalismul face referire la o diversitate identitară, la o politică bazată pe identitate (*identity politics*). Termenul are la bază conceptul de „pluralism cultural”, elaborat de Horace Kallen (prima dată în articolul *Democracy versus the Melting-Pot*, apărut în 1915 în *The Nation*, utilizat apoi în cartea *Culture*

Cu atât mai mult această clarificare se impune cu cât conceptele „circulă fără contextul lor”⁷⁶, iar potrivit documentului⁷⁷ propus de Comisia „Biserică și societate” a KEK și Comisia Bisericilor pentru Migranți în Europa (CCME)⁷⁸, redactat ca reacție la propunerile Consiliului Europei care a organizat pe tot parcursul anului 2007 o serie de consultări publice în vederea adoptării unei Carte Albe pe tema dialogului intercultural, „diferite concepte au diferite conotații în diferite culturi și limbi”⁷⁹. În lumina considerațiilor cu privire la utilizarea termenului de „societate multiculturală” – „înțeles mai degrabă ca descriere a unei realități sociale, ca un fenomen social” – și a „problemelor asociate termenului [...] care în multe cazuri a implicat un program politic”, se constată preferința pentru o viziune alternativă asupra societății în context european, pentru termeni precum societate „transculturală” sau societate „interculturală”⁸⁰. Astfel că termenul de „diversitate” este considerat mai apropiat tipului de societate bazat pe egalitate, iar „intercultural” o viziune care dorește să demonstreze că indivizii și culturile se află într-un proces dinamic în care schimbările se produc prin întâlnirile care se produc între aceștia⁸¹. Se confirmă în acest fel punctul de vedere al lui Immanuel Wallerstein potrivit căruia identitățile, culturale și religioase, nu sunt omogene, ci sunt rezultatul schimburilor și interacțiunilor la diferite niveluri, existente cu mult înainte de apariția fenomenului globalizării și de sfârșitul Războiului Rece⁸². Mai mult decât a gestiona diversitatea, este vorba de a facilita și promova dialogul într-o societate care dorește să creeze oportunități egale pentru o participare activă cât mai largă în sfera publică. În prezent putem vorbi despre un proces de diminuare treptată a diversității la nivel global, în condițiile adoptării unor forme dominante (tradiții, limbi etc.); chiar dacă diversitatea este mai vizibilă la anumite niveluri⁸³, „diversitatea este recunoscută ca o provocare” și este prezentată întocmai sub formula „unitate în diversitate”⁸⁴.

and democracy in the United States: Studies in the Groups Psychology of the American People, apărută în 1924 (reprinted 1970, Anro Press, New York) și John Dewey, redefinit în anii 1980, în contextul american, într-o „țară de imigrație” constituind nu un „stat-națiune”, ci o „națiune de naționalități”, și desemnând „un pluralism mai puternic, putând merge până la un fel de separație culturală”. A se vedea (réalisé par) Riva KASTORYANO, Laurent BOUVET, Christophe JAFFRELOT, *Le multiculturalisme au coeur. Entretien avec Michael Walzer*, Critique internationale, no. 3, printemps 1999, mai ales pp. 55-57.

⁷⁶ A se vedea Pierre BOURDIEU, *Les conditions sociales de la circulation internationale des idées*, Actes de la recherche en sciences sociales, no. 145/2002.

⁷⁷ *CSC/CCME response to the Council of Europe White Paper consultation on Intercultural Dialogue*, <http://www.cec-kek.org/pdf/CSC-CCMEResponseCoEIntercultural.pdf>.

⁷⁸ Comisia Bisericilor pentru Migranți în Europa - *Churches' Commission for Migrants in Europe* (CCME) a fost creată în 1964 cu scopul de a asigura asistență emigranților prin intermediul bisericilor de pe continentul european.

⁷⁹ *CSC/CCME response to the Council of Europe White Paper consultation on Intercultural Dialogue*, op. cit., p. 5.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 2.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Immanuel WALLERSTEIN, *Sistemul mondial modern*, Meridiane, București, 1992.

⁸³ Cf. Gisèle SAPIRO (ss. la dir.), *La Traduction comme vecteur des échanges culturels internationaux. Circulation des livres de littérature et de sciences sociales et évolution de la place de la France sur le marché mondial de l'édition (1980-2002)*, Rapport de recherche, Centre de Sociologie Européenne (CNRS-EHESS), avec le concours du Ministère de la recherche, Paris, 2007.

⁸⁴ *CSC/CCME response to the Council of Europe White Paper consultation on Intercultural Dialogue*, op. cit., pp. 4 și 7.

În același document se propun explicații pentru termenii înglobați în conceptul de „diversitate culturală” și în cel de „dialog intercultural”. „Dialogul”, sub diversele sale forme și în diverse contexte (simbolic, academic, spiritual, etc.) este definit ca un proces în care indivizi și culturi, pe baza respectului⁸⁵ reciproc, se întâlnesc pentru a descoperi atât similaritățile cât și diferențele. Ceea ce distinge dialogul de orice altă formă de interacțiune este posibilitatea dată fiecăruia dintre participanții la dialog de a se cunoaște reciproc creând premisele auto-reflexivității („poate de asemenea să schimbe percepția și părerea despre celălalt, la fel de bine ca și percepția despre sine”)⁸⁶. În „dialogul intercultural” centrul interesului îl constituie „cultura celuilalt ca și propria sa cultură”, cu precizarea că orice dialog poate fi considerat „intercultural”. Înțelegem doar că este vorba de o definiție largă a culturii, considerat „un concept dinamic” care include aspecte precum stilul de viață, modul de lucru etc. Se precizează faptul că definirea conceptului de „cultură” impune luarea în considerare a diferitelor abordări privilegiate de sociologi, antropologi sau în cadrul „studiile culturale”. Dialogul intercultural este considerat în forma sa „cea mai universală”, care include, dar depășește în bună măsură dialogul strict intelectual.

Cea de-a doua categorie în legătură cu care acest Grup va trebui să ofere soluții se referă la apariția unei strategii de comunicare care să vizeze acțiunile concrete ale Comisiei referitoare la multilingvism, pornindu-se de la premisa că Anul european al dialogului intercultural trebuie să aibă ca element central multilingvismul. Pentru fiecare categorie de probleme pe viitor ar trebui înființate grupuri consultative distincte. Din componența actuală a Grupului se observă că au fost cooptate persoane cu competențe referitoare la multilingvism dar și cu competențe în comunicare. Disproporția între prima și cea de-a doua categorie de persoane este evidentă și va face ca strategia de comunicare să devină un obiectiv secundar al activității acestui Grup.

Grupul a fost constituit la inițiativa Comisarului european pentru multilingvism Leonard Orban, însă pe de altă parte Comisarul Ján Figel a declarat că inițiativa Anului european al dialogului intercultural îi aparține și va contribui la realizarea ei⁸⁷.

În legătură cu mandatul Grupului, rămâne de văzut dacă acesta va funcționa și după încheierea Anului european al dialogului intercultural. Din definirea acestui mandat lipsesc referiri la concluziile la care a ajuns primul Grup de experți. Grupul care funcționează în prezent va fi legat de aceste concluzii sau va putea să le infirme? Răspunsul nu poate fi decât afirmativ, în absența unor referiri contrare explicite.

Printre obiectivele acestui Grup nu este menționată problema dialogului inter-religios - a cărui importanță este recunoscută de Comisia Europeană - în condițiile în care, așa cum vom arăta, Consiliul Europei are în vedere o strategie proprie pentru Anul european al dialogului intercultural, bazată pe legătura între dialogul intercultural și cel inter-religios.

În mandatul Grupului se menționează „dimensiunea etică a unei societăți multiculturale”. Din modul de formulare al acestui obiectiv, se poate deduce că este vorba de societatea

⁸⁵ De remarcat preferința pentru noțiunea de „respect”, implicând recunoașterea celuilalt, în locul celei de „toleranță”; *Ibidem*, p. 6 și nota 11.

⁸⁶ *Ibidem.*, p. 5.

⁸⁷ Ján FIGEL, *Developing a culture of cooperation in Europe: the role of the Churches*, 3rd European Ecumenical Assembly, Sibiu, 6 September 2007, <http://www.eea.org>.

multiculturală europeană și nu de o anumită societate multiculturală din statele membre UE. Ce se înțelege însă prin „dimensiunea etică”? Este avută în vedere identificarea anumitor standarde care să permită funcționarea unei asemenea societăți, a căror lipsă să determine imposibilitatea atingerii acestui obiectiv? Pornind de la premisa că este dificil de stabilit standarde etice pentru o societate, misiunea Grupului va fi foarte dificilă în privința atingerii acestui obiectiv din mandat.

4. DREPTURILE CETĂȚEANULUI EUROPEAN ȘI INFLUENȚA MULTILINGVISMULUI

A. Exercițarea drepturilor cetățeanului european în context multilingvistic : dreptul de a alege și de a fi ales la alegerile locale și pentru Parlamentul European, dreptul de a se adresa instituțiilor UE și de a primi răspuns în limba proprie

Orice cetățean al UE are dreptul de a vota și de a candida la alegerile pentru Parlamentul European și la alegerile locale în statul membru UE în care își are reședința în aceleași condiții ca și cetățenii aceluși stat. Aceste drepturi au fost incluse în conceptul de cetățenie europeană introdus pentru prima oară în Tratatul de la Maastricht din 1992 (art. 8b). Ele sunt menționate și în art. 39 din Carta Drepturilor Fundamentale a UE, proclamată solemn la Consiliul European de la Nisa din 2000, integrată ca parte a doua în Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa.

De la data intrării în vigoare a Tratatului de Reformă, drepturile menționate vor fi incluse atât în Tratat, cât și în Carta Drepturilor Fundamentale, ambele documente urmând a avea aceeași valoare juridică.

Condițiile exercitării dreptului de a vota și de a candida la Parlamentul European pentru cetățenii UE care își au reședința în alt stat membru sunt stabilite de Directiva 93/109/CE⁸⁸. Potrivit acestei Directive, cetățenii UE își pot exercita drepturile în statul membru de origine sau în statul membru de rezidență. Prin opțiunea asupra locului de exercitare a acestor drepturi într-un stat, se pierde posibilitatea exercitării aceluiași drept în alt stat. În acest scop, statele membre trebuie să schimbe informații asupra cetățenilor care doresc să-și exercite dreptul de a vota pentru Parlamentul European în alt stat membru decât cel de origine. Pe baza principiului tratamentului egal, cetățenii UE care doresc să-și exercite dreptul de a vota la alegerile pentru Parlamentul European în statul de rezidență trebuie să se bucure de aceleași drepturi de care se bucură și cetățenii UE din statul de rezidență și implicit pentru a participa pe deplin la viața politică a statului de rezidență, inclusiv dreptul de a se afilia unui partid din statul de rezidență sau de a crea un partid în statul respectiv⁸⁹. Aceste drepturi nu sunt însă garantate la același nivel în toate statele membre. Directiva solicită statelor membre UE să informeze „în timp util și într-un mod potrivit” asupra felului cum își pot exercita drepturile pe care le au. Un stat membru nu își îndeplinește această obligație acordând rezidenților aceleași informații ca și cele pe care le oferă pentru propriii săi cetățeni⁹⁰.

Art. 14 al Directivei 93/109/CE permite derogări de la principiul tratamentului egal datorită problemelor specifice ale unui stat membru. Astfel, în cazul în care cetățenii altor state membre rezidenți într-un stat membru depășesc 20 % din totalul populației, acel stat

⁸⁸ OJ L 329, 30.12.1993.

⁸⁹ Communication from the Commission on the application of Directive 93/109/EC to the June 1999 elections to the European Parliament – *Right of Union citizens residing in a Member State of which they are not nationals to vote and stand in elections to the European Parliament*, Brussels, COM (2000) 843 final. 18.12.2000.

⁹⁰ *Ibidem*.

poate impune cerințe legate de un termen minim de ședere de la acordarea dreptului de rezidență.

Singurul stat membru UE căruia i s-a acordat o astfel de derogare este Luxemburg care a restricționat dreptul de vot la alegerile pentru Parlamentul European cetățenilor dintr-un alt stat de origine rezidenți pe teritoriul său pentru cei care rezidat în Luxemburg 5 din ultimii 6 ani care au precedat înregistrarea în listele electorale. Luxemburg aplică această derogare încă de la primele alegeri directe pentru Parlamentul European din 1979⁹¹. În momentul de față, în Luxemburg proporția cetățenilor UE dintr-un alt stat membru de origine care îndeplinesc condițiile pentru a fi înscriși în listele electorale la alegerile pentru Parlamentul European este de 32,93 % din numărul total al cetățenilor UE care își au reședința în Luxemburg, potrivit ultimului recensământ din 2001⁹².

În Luxemburg înscrierea pe listele electorale folosite în cazul alegerilor pentru Parlamentul European este automată pentru cetățenii luxemburghezi, iar în cazul rezidenților din statele membre UE presupune un acord de voință din partea acestora. Luxemburg aplică în mod adecvat Directiva 93/109/CE, oferind informații despre alegerile pentru Parlamentul European în limbile franceză, germană, portugheză și italiană. În cazul alegerilor pentru Parlamentul European din 2004, ca și în cazul alegerilor comunale din 2005, guvernul luxemburghez a desfășurat o amplă campanie de informare a rezidenților comunitari asupra drepturilor lor electorale. Rezultatul acestei campanii a fost că la alegerile pentru Parlamentul European din 2004 au fost înscriși pe listele electorale 11680 de rezidenți comunitari, ceea ce reprezintă o creștere de 19 % față de precedentele alegeri din 1999⁹³.

Sistemul practicat în Luxemburg poate constitui un exemplu pentru felul în care rezidenții comunitari într-un stat membru UE își pot exercita într-un context multilingvistic drepturile conferite prin cetățenia europeană. Este de presupus că în viitorul apropiat și alte state membre UE se vor confrunta cu probleme similare celor existente în Luxemburg și vor trebui să inițieze campanii de informare în limbile vorbite de acești rezidenți. Această presupunere se bazează pe tendințele înregistrate de la un scrutin european la altul. Astfel, la alegerile din iunie 1999 pentru Parlamentul European participarea cetățenilor care își au reședința în alt stat membru decât cel de origine a fost, în medie pentru cele 15 state membre, de 9 %, în creștere față de alegerile din 1994 la care participarea s-a cifrat la 4,9 %. În toate statele membre, cu excepția Germaniei (care nu a aplicat integral Directiva 93/109/CE), numărul celor care își au reședința pe teritoriul acestor state a crescut⁹⁴. La alegerile din 2004 pentru Parlamentul European numărul

⁹¹ Legea din 25 februarie 1979 asupra alegerii directe a reprezentanților Marelui Ducat de Luxemburg în Parlamentul European ; această lege a fost modificată în Legea din 28 ianuarie 1994, ca urmare a Directivei 93/109/CE.

⁹² Report from the Commission to the European Parliament and to the Council *on granting a derogation pursuant to Article 19 (2) of the EC Treaty, presented under Article 14 (3) of Directive 93/109/EC on the right to vote and to stand as a candidate in elections to the European Parliament*, Brussels, COM (2003) 31 final, 27.01.2003

⁹³ Philippe POIRIER, *Les élections européennes au Luxembourg* în Pascal DELWIT, PHILIPPE POIRIER, *Parlement puissant, électeurs absents? Les élections européennes de juin 2004*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2005, p. 132 și urm.

⁹⁴ Communication from the Commission *on the application of Directive 93/109/EC to the June 1999 elections to the European Parliament*, *op. cit.*

cetățenilor UE cu rezidența în alt stat membru decât cel de origine a crescut, în principal datorită aderării la UE a 10 noi state membre, la aproximativ 1 milion. Comisia considera înainte de aceste alegeri că este necesar un „efort considerabil de informare” din partea statelor membre în legătură cu posibilitățile de exercitare a dreptului de a vota pentru alegerea Parlamentului European⁹⁵. Mai mult, Comisia considera în plus față de propriile sale aprecieri din 2000 că statele membre trebuie să utilizeze un „sistem de scrisori direct adresate” cetățenilor rezidenți cu drept de vot. Comisia considera deasemenea că aceste state trebuie să ofere informații despre alegerile pentru Parlamentul European de fiecare dată când rezidenții se află în contact cu autoritățile locale sau naționale. Aceste state trebuie să faciliteze înregistrarea rezidenților pe listele electorale doar prin trimiterea unui formular care să fie trimis prin poștă și completat.

În Cartea Albă asupra Politicii de Comunicare Europeană din 2006⁹⁶ Comisia Europeană pornește de la constatarea că există un deficit de comunicare între UE și cetățeni. Potrivit acestui document, comunicarea este axată pe a transmite cetățenilor ce este UE ; nu s-a acordat atenție punctelor de vedere exprimate de cetățeni. Comisia a propus prin această Carte Albă o nouă abordare : comunicarea centrată pe cetățean și descentralizarea canalelor de comunicare între cetățean și instituțiile UE. Scopul declarat al Comisiei este acela de a se crea o sferă publică europeană, deoarece în prezent această sferă publică în care are loc viața politică în Europa are o dimensiune în mare parte națională și mai puțin europeană.

Faptul că nu există încă o sferă publică europeană, iar acest fapt se datorează, printre altele, diversității lingvistice a fost remarcat în literatura de specialitate înainte ca acest punct de vedere să fie recunoscut oficial de către Comisia Europeană. Astfel, s-a afirmat că „lipsește o infrastructură politică europeană [...] nu există o discuție publică la nivel european privind eventuale politici europene alternative”⁹⁷. Un alt autor afirmă dimpotrivă că există o sferă publică la nivelul UE dar aceasta este formată dintr-o multitudine de sfere publice naționale⁹⁸. Potrivit unuia alt punct de vedere⁹⁹, apariția unei sfere publice europene este restricționată de preeminența caracterului național și nu european al mass-media și de varietatea identităților lingvistice și politice existente în Europa. Cercetările empirice care pornesc de la premisa că varietatea lingvistică împiedică apariția unei sfere publice europene¹⁰⁰ au demonstrat veridicitatea acestei perspective.

⁹⁵ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council *on measures taken by Member States to ensure participation of all citizens of the Union to the 2004 elections to the European Parliament in an enlarged Union*, Brussels, COM (2003) 174 final, 8.4.2003.

⁹⁶ Commission of the European Communities, *White Paper on a European Communication Policy*, *op.cit.*

⁹⁷ Fritz SCHARPF, *Demokratie in der transnationale politik*, în Ulrich BECK (ed.), *Politik in der Globalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998, p. 232.

⁹⁸ Marianne VAN DE STEEG, *Does a public sphere exist in the European Union? An analysis of the content of the debate on the Haider case*, *European Journal of Political Research*, vol. 45, issue 4/June 2006, p. 610.

⁹⁹ Hans Jürgen ABROMEIT, *Möglichkeiten und Ausgestaltung einer europäischen Demokratie*, în Ansgar KLEIN et al (eds.) *Bürgerschaft, Öffentlichkeit und Demokratie in Europa*, Leske & Budrich, Opladen, 2003, pp. 40-41.

¹⁰⁰ Marianne VAN DE STEEG, *op. cit.*, pp. 609-634.

Potrivit Cartei Albe a Comisiei din 2006, cetățenii UE pot învăța chestiuni legate de politică prin intermediul sistemelor educaționale naționale și prin mijloace de comunicare naționale, regionale sau locale. Mass-media este în mare parte națională, din cauza barierelor de limbă. Cetățenii europeni au la dispoziție puține locuri în care pot discuta chestiuni de interes comun. Această Carte Albă identifică unele soluții pentru crearea premiselor favorabile care să facă posibilă apariția unei sfere publice europene ; problema exercitării dreptului de vot al cetățenilor unui alt stat membru în statul lor de rezidență nu este menționată. Cu toate acestea, este evident că nivelul redus de participare al acestei categorii de cetățeni europeni se explică și prin existența unor bariere lingvistice, iar modalitatea cea mai eficientă pentru ridicarea nivelului de participare al acestei categorii de cetățeni europeni este, așa cum demonstrează exemplul luxemburghez, informarea asupra drepturilor pe care le au în limba practică în statul lor de origine. La ora actuală, mulți dintre cetățenii rezidenți în alte state membre decât statul de origine nu sunt înscrși în listele electorale, în ciuda recomandărilor Comisiei ca procedura de înscriere să fie simplificată. Dintre cei înscrși în listele electorale, puțini rezidenți își exercită dreptul de vot, deoarece campania electorală se desfășoară în limba statului respectiv ; partidele politice, chiar și în țările în care numărul rezidenților este mare raportat la totalul populației, preferă să își construiască o campanie electorală bazată pe probleme naționale și mai puțin europene, ceea ce explică interesul redus al rezidenților în ceea ce privește participarea la alegerile pentru Parlamentul European. Pe lângă măsurile de informare în limbile cunoscute de rezidenți, este nevoie și de alte măsuri specifice care să privească eliminarea barierelor lingvistice, cum ar fi imprimarea buletinelor de vot în aceste limbi, încurajarea apariției și diversificării unor mijloace de informare referitoare la alegerile pentru Parlamentul European în mai multe limbi prin subvenții acordate în acest scop de Comisia Europeană și/sau de Parlamentul European, etc.

B. Discriminarea lingvistică folosită pentru restricționarea accesului pe piața muncii într-un stat membru UE – excepție de la principiul tratamentului egal ?

Principiul tratamentului egal este unul dintre principiile de bază ale dreptului comunitar¹⁰¹. Acest principiu se regăsește la nivelul tratatelor, dar numai sub forma enunțării obiectivului eliminării inegalităților între sexe (art. 3, alin.2 TEC) și sub forma interzicerii discriminării pe bază de naționalitate (art. 12 TEC). Forma cea mai elaborată a acestui principiu este integrată în Carta Drepturilor Fundamentale a UE. Potrivit acestui principiu, persoanele aflate în aceeași situație trebuie să fie tratate în mod similar.

Curtea de Justiție a Comunităților Europene a extins formele de discriminare interzise în dreptul comunitar chiar în lipsa unei prevederi exprese a tratatelor, afirmând că „interzicerea discriminării [...] este o afirmare specifică a principiului general al egalității are este unul dintre principiile fundamentale ale dreptului comunitar și potrivit căruia

¹⁰¹ Vezi Anthony ARNULL, *The General Principles of EEC Law and the Individual*, Leicester University Press, Leicester, 1990; Koen LENAERTS, *L'égalité de traitement en droit communautaire: un principe unique aux apparences multiples*, Cahiers de droit européen, 1991, pp. 3-41 ; Koen LENAERTS, Piet VAN NUFFEL, *Constitutional Law of the European Union*, 2nd edition, Sweet & Maxwell, London, 2005, p. 123 și urm.

situațiile similare nu pot fi tratate diferit, în afară de cazul în care diferențierea este în mod obiectiv justificată”¹⁰².

Acest principiu se aplică și în ceea ce privește accesul la un loc de muncă pe teritoriul statelor membre UE. Astfel, orice cetățean are dreptul de a desfășura o activitate lucrativă în alt stat membru în aceleași condiții ca și cetățenii acelui stat, aceasta fiind o formă concretă a interzicerii discriminării bazată pe naționalitate.

Accesul pe piața forței de muncă într-un stat membru UE nu poate fi restricționat prin cote sau prin impunerea de condiții discriminatorii. O singură discriminare este permisă potrivit *acquis*-ului comunitar: cunoașterea limbii statului în care se dorește obținerea locului de muncă. Această excepție de la principiul non – discriminării este admisă potrivit art. 53 al Directivei 2005/36/CE asupra recunoașterii calificărilor profesionale¹⁰³ : „persoanele care beneficiază de recunoașterea calificărilor profesionale trebuie să aibă o cunoaștere a limbilor necesare pentru practicarea profesiei în statul membru gazdă” (pe teritoriul căruia doresc să se angajeze).

Există o neconcordanță între această prevedere și Carta Drepturilor Fundamentale a UE. Astfel, potrivit Cartei, „Se interzice orice discriminare bazată în special pe motive de [...] limbă” (art. 21), iar potrivit art. 22: „Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică”. Este pentru prima oară când într-un text cu valoare de document oficial este interzisă în mod expres discriminarea pe baze lingvistice între cetățenii UE. Nu sunt menționate posibile excepții de la acest principiu. Dat fiind faptul că, din momentul intrării în vigoare a Tratatului de Reformă, Carta va căpăta aceeași valoare juridică ca și tratatele institutive UE, își va face apariția o contradicție între prevederile Cartei care interzic orice discriminare lingvistică și prevederile Directivei 2005/36/CE care permit statelor membre să condiționeze accesul la un loc de muncă pe motivul necunoașterii limbii statului membru în care se dorește angajarea. Datorită ierarhiei actelor normative din UE, prevederile Cartei vor prevala în fața celor incluse în Directiva 2005/36/CE.

Drepturile de a alege și de a fi ales la alegerile locale și la alegerile pentru Parlamentul European sunt drepturi care fac parte din conceptul de cetățenie europeană. Aceste drepturi, datorită diversității lingvistice din Uniunea Europeană, sunt din ce în ce mai des exercitate într-un context multilingvistic, ceea ce a impus definirea unor soluții specifice de către instituțiile UE. Există și un alt drept subsumat cetățeniei europene care, spre deosebire de cele de mai sus, este o formă directă a respectării diversității lingvistice în UE : cel de a se adresa instituțiilor UE în toate limbile oficiale UE și de a primi un răspuns în limba în care a fost redactată solicitarea. Acest drept a fost inclus în TEC (art. 21) prin Tratatul de la Amsterdam și preluat în Carta Drepturilor Fundamentale a UE (art. 41, alin.4).

¹⁰² Cazurile 117/76 și 16/77 *Ruckdeschel*, E.C.R. 1753, para.7.

¹⁰³ OJ L 255, 30.9.2005.

5. PROMOVAREA DIALOGULUI INTERCULTURAL ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

A. Definiția dialogului intercultural

Nu există o definiție oficială a dialogului intercultural agreată la nivelul Uniunii Europene și totuși UE folosește în documentele sale această expresie. Pentru a vedea care este semnificația acestei expresii în contextul UE, singura alternativă este de a recurge la definițiile date dialogului intercultural de către organizații care sunt considerate parteneri ai Consiliului Europei sau UNESCO, organizații care, la rândul lor, nu folosesc în documentele lor oficiale o definiție a dialogului intercultural.

O primă astfel de definiție este dată de Asociația Internațională a Universităților - AIU, fondată în 1950 care grupează universități din 150 de țări și care este partener UNESCO. AIU consideră că ideea de dialog intercultural pornește de la „premisele recunoașterii diferențelor și multiplicității lumii în care trăim”. Aceste diferențe există nu doar în interiorul fiecărei culturi, ci și în relațiile între culturi. Pentru AIU, dialogul intercultural este „un proces care încurajează identificarea limitelor care îi definesc pe indivizi și care îi face pe indivizi să interacționeze prin depășirea acestor limite și chiar să le pună în discuție”. Această definiție este dată de AIU pentru a sublinia că perspectiva dialogului intercultural poate fi îmbogățită prin acordarea unui rol mai important universităților. Dialogul intercultural poate fi promovat prin materiile predate, metodele de predare și prin punerea în valoare a abilităților studenților¹⁰⁴.

O altă definiție este dată de *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, o rețea de schimb de informații în materie de măsuri și instrumente în domeniul politicilor culturale și de tendințe în cultură. Este vorba de o inițiativă a Consiliului Europei și a ERICarts (*European Institute for Comparative Cultural Research* – Institutul European pentru Cercetare Culturală Comparată), aceasta fiind o instituție non-profit care sprijină centrele de cercetare din Europa. În viziunea *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, dialogul intercultural este „un proces care implică un schimb de puncte de vedere, deschis și în spiritul respectului reciproc, între indivizi și grupuri cu origini culturale diferite”. Scopurile dialogului intercultural sunt: dezvoltarea unei înțelegeri a punctelor de vedere și practicilor diferite; creșterea participării; asigurarea egalității; întărirea abilităților creative. Măsurile care pot fi luate pentru atingerea acestui scop sunt în această viziune „instrumente strategice care promovează diversitatea culturală care rezultă din interacțiune socială”. *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe* consideră că dialogul intercultural la nivel național trebuie „să implice inițiative culturale publice și private care să aducă laolaltă indivizi și grupuri care aparțin comunităților de imigranți și populației majoritare, cu scopul ca aceștia să devină parte a unui proces de comunicare multi-direcțional”¹⁰⁵.

¹⁰⁴ <http://www.unesco.org/iau/id/index.html>.

¹⁰⁵ <http://www.culturalpolicies.net/web/intercultural-dialogue.php>.

Definiția dialogului intercultural o regăsim și într-un document citat mai sus¹⁰⁶, propus de Comisia „Biserică și societate” a KEK și Comisia Bisericilor pentru Migranți în Europa (CCME), redactat ca reacție la propunerile Consiliului Europei care a organizat pe tot parcursul anului 2007 o serie de consultări publice în vederea adoptării unei Carte Albe pe tema dialogului intercultural. Potrivit KEK și CCME, dialogul intercultural este „o formă de dialog a cărui miză și subiect este cultura proprie și cultura celorlalți”. Factorii care fac posibilă această formă de dialog sunt „deschiderea către celălalt și dorința de a asculta și a împărtăși idei”. Un dialog intercultural de succes este caracterizat prin „respect, încredere, egalitate, curiozitate culturală și capacitate de schimbare”. Gradul de succes al dialogului intercultural depinde de asemenea de relațiile existente între participanți și de atmosfera dialogului care trebuie să fie una de încredere reciprocă. În viziunea KEK și CCME, este important dialogul intercultural între participanți care împărtășesc aceleași valori, dar și între cei care nu împărtășesc valori comune, această ultimă formă de dialog fiind esențială pentru rezolvarea conflictelor.

B. Programele UE destinate promovării dialogului intercultural

Primul Program Cadru al Comunității Europene în domeniul culturii succede programelor Kaléidoscope, Ariane și Raphaël, ale căror obiective acesta le include¹⁰⁷, constituindu-se într-o primă tentativă de „raționalizare” a acțiunilor comunitare în domeniul culturii și de „integrare explicită a culturii în actele și politicile comunitare”¹⁰⁸. Dar exigența coerenței și a raționalizării presupune definirea conceptului de cultură pe baza căruia o politică culturală s-ar putea defini. Tocmai extinderea semnificației conceptului de cultură contribuie la inovația pe care o aduce acest program în raport cu acțiunile culturale precedente. Cultura nu mai înseamnă doar „cultura cultă” sau „înalta cultură”, ea nu mai este concepută doar „ca o activitate subsidiară, ci ca o forță motrice pentru societate, un factor de creativitate, de vitalitate, de dialog și de coeziune”. În continuarea schimbărilor intervenite la nivel național în definirea politicilor culturale și al adoptării, în anii 1980, unei concepții mult mai largi asupra culturii care presupune recunoașterea diversității culturale și a necesității comunicării și schimbului între grupuri sociale¹⁰⁹.

„Cultura 2000” este primul program ce vizează aprofundarea dimensiunii culturale a construcției europene prin crearea „unui instrument unic de orientare și de finanțare pentru cooperarea culturală”¹¹⁰ la nivel european. Cu toate acestea, cultura nu se constituie încă drept categorie a acțiunii comunitare, ci doar ca una dintre dimensiunile

¹⁰⁶ CSC/CCME response to the Council of Europe White Paper consultation on Intercultural Dialogue, op. cit., pp. 6-7.

¹⁰⁷ Despre dimensiunea cultură a construcției europene, despre statutul culturii la nivelul european înaintea adoptării Programului „Cultura 2000”, dar și despre fundamentele acestui program, a se vedea Maria GĂINAR, ‘Culture 2000’, *mise en place d’une politique culturelle*, Romanian Journal of European Affairs, vol. 7, no. 2/2007, pp. 75-83.

¹⁰⁸ COM (1998) 266 final, p. 5.

¹⁰⁹ Henri GIORDAN, *Démocratie culturelle et droit à la différence*, Documentation française, Paris, 1982 in Vincent DUBOIS, *La politique culturelle. Genèse d’une catégorie d’intervention publique*, Belin, Paris, 1999, p. 280.

¹¹⁰ OJ L 63, 10.3.2000, p. 2. La acea vreme și la acea vreme și țările asociate din Europa centrală și orientală, Cipru, dar și alte țări care ar semnat acorduri de asociere sau cooperare în domeniul culturii.

construcției europene. Așa cum se precizează în Decizia nr. 508/2000/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 14 februarie 2000 ce stabilește Programul „Cultura 2000”, acesta din urmă reprezintă o primă etapă către instituirea unei politici europene în domeniul culturii¹¹¹. Ideile ce stau la baza instituirii unui program cadru în domeniul culturii la nivel european au drept scop ultim să contribuie la „integrarea dimensiunii culturale în politicile Comunității, conform articolului 151, paragraful 4, din Tratat [TEC]”¹¹² cu mijloacele puse la dispoziție de politicile interne ale țărilor și „în conformitate cu principiile de subsidiaritate și de proporționalitate enunțate în articolul 5 al Tratatului”¹¹³. Astfel, în vederea aplicării programului „Cultura 2000” dar și a „altor programe și acțiuni comunitare” ce privesc domeniul cultural, competența revine Comisiei Europene, dar „în cooperare cu statele membre”¹¹⁴, cu posibilitatea includerii unor „proiecte complementare finanțate prin alte programe comunitare”. Ceea ce nu trebuie însă ignorat este îndeosebi faptul că principiul subsidiarității „implică însă și o formă de parteneriat public-privat” care nu aparțin însă „în mod exclusiv sferei private”¹¹⁵.

Înțelegem că importanța centrală acordată dezvoltării unui „spațiu cultural comun popoarelor Europei, deschis și divers” este o consecință directă a cadrului legislativ european în care se desfășoară acțiunile culturale întrucât reușita unei acțiuni comune în domeniul culturii depinde de realizarea unor modalități noi de acțiune a cooperării culturale conform unei abordări verticale în care cele trei sectoare culturale beneficiază de acțiuni distincte conforme cu specificul activității, dar și a unei abordări orizontale care își propune fie să inițieze acțiuni ce privesc diverse sectoare culturale, fie să susțină acțiuni culturale în care alte programe sau politici comunitare și-ar putea aduce aportul. Cele trei domenii culturale menționate de Programul „Cultura 2000” contribuie la înțelegerea terenului de aplicabilitate a unei politici culturale la nivel european: un prim sector cultural se referă la artele spectacolului și artele vizuale, arhitectura, dar și cultura destinată copiilor sau artele în spații neconvenționale; un alt domeniu cultural privește de această dată cartea, lectura și traducerea; un al treilea domeniu are în vedere patrimoniul cultural „de importanță europeană, inclusiv patrimoniul intelectual și non-intelectual”. În pofida recunoașterii unor domenii diferențiate în materie de cultură în funcție de mijloacele de expresie adoptate, dar și de actorii culturali implicați în fiecare dintre aceste sectoare în strânsă legătură cu gradul lor de instituționalizare, se poate remarca o anume convergență a modurilor de promovare a celor trei sectoare culturale: cooperarea dintre diverșii actori culturali (indivizi sau instituții); „politica dialogului” și schimburile cu alte culturi ale lumii; formarea, perfecționarea și mobilitatea acelor care își desfășoară activitatea într-un domeniu cultural; încurajarea creației în sens larg ca modalitate de integrare socială; accesul publicului larg la diversele forme culturale¹¹⁶. În ceea ce privește acțiunile culturale ce privesc domeniul cărții și al traducerii, se încurajează

¹¹¹ OJ L 63, 10.3.2000, p. 2, paragraf 10.

¹¹² OJ L 63, 10.3.2000, p.1.

¹¹³ Conform art. 5 TUE, competența Comunității se instituie acolo unde obiectivele acțiunii avute în vedere pot fi realizate cu o mai mare eficacitate la nivel comunitar. A se vedea OJ C 321, 29.12.2006, p. 46.

¹¹⁴ OJ L 63, 10.3.2000, p. 3.

¹¹⁵ Radu CARP, *Proiectul politic european - de la valori la acțiune comună, op. cit.*, p. 92.

¹¹⁶ OJ L 63, 10.3.2000, Anexa II, p. 8.

cunoașterea mutuală a creației literare (culturale) și a istoriei popoarelor Europei¹¹⁷ prin sprijinul acordat activităților de traducere a operelor literare și operelor de referință, în special în limbile europene de circulație restrânsă sau aparținând unor culturi minoritare în Europa¹¹⁸.

Deloc întâmplător faptul că accentul cade îndeosebi pe dezvoltarea și valorizarea unui „spațiu cultural comun”, a cărei existență este recunoscută încă din 1992¹¹⁹: „valorizarea spațiului cultural comun europenilor prin intermediul evidențierii caracteristicilor culturale comune; respectul și promovarea diversității culturale; creativitatea ca sursă de dezvoltare durabilă în cadrul spațiului cultural comun”¹²⁰. Prin valorizarea spațiului cultural european comun se înțelege că obiectivele programului „Cultura 2000” privesc „favorizarea cooperării între creații, actori culturali, promotori privați și publici, acțiuni ale rețelelor culturale și alți parteneri ca și între instituții culturale ale statelor membre și ale altor state”. Astfel, dezvoltarea spațiului cultural comun, ca scop principal al programului, sunt contextul necesar și condiție pentru îndeplinirea obiectivelor acestuia, precum: „promovarea dialogului cultural și cunoașterea mutuală a culturii și a istoriei popoarelor Europei”, „promovarea creației, difuzării transnaționale a culturii și a mobilității artiștilor, creatorilor [...], cât și a operelor, punându-se accent pe tineri, persoanele dezavantajate din punct de vedere social și pe diversitatea culturală”, „valorizarea diversității culturale și dezvoltarea unor noi forme de expresie culturală”, „împărtășirea și valorizarea, la nivel european, a moștenirii culturale comune de importanță europeană [...] conservarea și salvagardarea acestei moșteniri culturale”, „luarea în considerare a rolului culturii în dezvoltarea socio-economică”, „promovarea unui dialog intercultural și a unui schimb mutual între culturile europene și non europene”, „recunoașterea explicită a culturii ca factor economic și factor de integrare socială și de cetățenie”, „îmbunătățirea accesului și participarea a unui număr cât mai mare posibil a cetățenilor Uniunii Europene la cultură”¹²¹. Afirmarea rolului social al culturii se află în strânsă legătură cu valorizarea diversității culturale. Vocația socială a proiectului cultural se traduce în acțiuni menite să ducă la extinderea publicului și favorizarea accesului la cultură (și la instituții culturale), dar și prin includerea acelor grupuri sociale mai puțin vizibile în cadrul spațiului cultural. Prin obiectivele pe care și le stabilește și prin acțiunile preconizate, Programul „Cultura 2000” conciliază „democratizarea culturală” (accesul unui public cât mai larg la instituții și la opere, la ceea ce numim „înalta cultură”) și „democrația culturală”¹²² (recunoașterea și promovarea diversității culturale).

Pentru atingerea obiectivelor stabilite, Programul preconizează trei tipuri de acțiuni culturale: acțiunile „specifice, novatoare sau/și experimentale”, ce privesc acele evenimente sau proiecte constituite „în parteneriat sau sub forma unor rețele” și care reunesc reprezentanți ai mai multor state membre (cel puțin trei); acțiuni în cadrul „acordurilor de cooperare culturală transnațională, structurate și multianuale” în care

¹¹⁷ OJ L 63, 10.3.2000, p. 2 și p. 8.

¹¹⁸ OJ L 63, 10.3.2000, p. 1.

¹¹⁹ Vezi Maria GĂINAR, *art. cit.*, p. 75.

¹²⁰ COM (1998) 266 final, p. 11.

¹²¹ OJ L 63, 10.3.2000, pp. 2-3.

¹²² În COM (1998) 266 final, p. 5 se precizează că “fiecare cetățean din Europa trebuie să aibă dreptul să accedă la cultură și să-și exprime creativitatea”.

actori culturali din cel puțin cinci state stabilesc o cooperare durabilă; evenimente culturale cu „o dimensiune europeană sau internațională” având drept scop valorizarea diversității culturale și pentru a contribui la aprofundarea dialogului intercultural și internațional¹²³.

Noutatea pe care o aduce Programul „Cultura 2000” constă în adecvarea unor acțiuni la specificul activităților culturale cărora li se aplică și la inserarea altor forme de expresie culturală decât cele tradiționale. Cooperarea multianuală între operatori culturali din diferite state membre este forma cea mai adecvată pentru valorizarea diversității culturale și a multilingvismului cât și pentru difuzarea și circulația ideilor în spațiul european, pentru dezvoltarea dialogului intercultural. Astfel, operatori culturali din diferite state membre, diferite de instituțiile culturale naționale, pot crea, în virtutea susținerii pe care o au din partea Comunității Europene, acele rețele transnaționale sau relații interculturale cel puțin la fel de importante ca și colaborările dintre instituțiile culturale naționale sau cadrul oferit de cooperările dintre Comunitatea Europeană și alte instituții supranaționale precum Consiliul Europei sau UNESCO¹²⁴. Proiectele care se desfășoară pe o perioadă suficient de îndelungată și care reunesc profesioniști ai culturii din mai multe state membre pot promova multilingvismul și prin folosirea a cel puțin două limbi europene, dintre care una poate fi folosită de-o manieră pasivă. În evaluarea dar și susținerea acestor proiecte ce se desfășoară între parteneri culturali din mai multe state membre ar trebui poate favorizată o astfel de măsură care ar consta în folosirea a cât mai multor limbi europene fie ea pasivă, astfel dialogul intercultural ar avea drept obiect nu doar un schimb de idei, ci și un schimb între diverse tradiții lingvistice. Înțelegem că spațiul cultural european comun are la baza tradițiile, idealurile și aspirațiile comune¹²⁵, „caracteristici culturale comune, respectul și promovarea diversității culturale, creativitate”¹²⁶; el se constituie însă de-o manieră dinamică în baza unui dialog intercultural permanent între popoarele Europei în cadrul cooperării dintre „organisme și operatori culturali și instituții culturale ale statelor membre”¹²⁷. Dacă prin dezvoltarea unui spațiu public european se poate întrevăde riscul unei omogenizări lingvistice în Europa, estomparea sau dispariția unor tradiții lingvistice poate fi contracarată sau măcar atenuată tocmai prin crearea unor rețele între parteneri culturali din diferite țări europene sau printr-o politică editorială care să favorizeze publicații sau ediții bilingve, în felul acesta acele texte care sunt concepute într-o limbă națională, minoritară sau regională ar avea șanse mai mari de a fi cunoscută și eventual recunoscută în afara spațiului cărui i se adresează în primă instanță. Am putea spera ca o astfel de politică editorială susținută de programele comunitare în domeniul culturii, dar și de programele ce privesc cooperarea dintre diverse state membre, ar putea atenua dominația acelor texte redactate în limba engleză în sfera publicațiilor cu circulație europeană.

¹²³ OJ L 63, 10.3.2000, pp. 5-6.

¹²⁴ Jacques RIGAUD, *Europe Horizon Culture*, Revue du Marché commun, no. 376, mars 1994 in Pamela STICHT, *Culture européenne ou Europe des cultures ? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, L'Harmattan, Paris, 2000, pp. 60-61.

¹²⁵ Kurt BIDENKOPF, Bronislaw GEREMEK, Krzysztof MICHALSKI, *op. cit.*

¹²⁶ COM (1998) 266 final, p. 11.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 5.

C. Relația între dialogul intercultural și cel inter-religios. Metode de promovare a dialogului inter-religios pe plan european

În Europa problema multilingvismului nu poate fi separată de cea a dialogului intercultural, deoarece diversitatea lingvistică este strâns legată de cea a culturilor, ea putând fi considerată una dintre modalitățile de producere/formare a diversității culturale¹²⁸. La rândul ei, diversitatea culturală a Europei se află într-o legătură puternică cu cea religioasă, pornind de la premisa că bogăția moștenirii religioase europene a influențat pozitiv formarea culturilor europene, iar religia este și astăzi o parte importantă a acestor culturi. Există o legătură strânsă între religie și cultură: religia este parte a culturii, iar cultura influențează modalitățile de exprimare ale religiei¹²⁹. Din acest motiv, există o incontestabilă dimensiune religioasă a dialogului intercultural.

Preambulul viitoarei forme a TUE confirmă această legătură între religie și cultură prin faptul că include o referință la moștenirea culturală și religioasă a Europei. Cele două tipuri de moșteniri nu pot fi separate; o referință doar la moștenirea culturală ar fi fost insuficientă.

Dialogul între religiile prezente în spațiul european are o îndelungată tradiție. Uniunea Europeană nu ar fi avut cum să ignore acest dialog și să nu trateze cultele religioase ca și parteneri a căror consultare este necesară în vederea oricărei acțiuni a instituțiilor europene. Din acest motiv, Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa a prevăzut în art. I-52 că dialogul între UE și religii trebuie să fie „deschis, transparent și constant”, prevedere care va fi preluată și în viitoarea formă a TUE, parte a Tratatului de Reformă¹³⁰. Având în vedere că este vorba de o normă care nu este încă în vigoare, se pune întrebarea dacă acest dialog există deja și care sunt formele sale concrete de manifestare.

La nivelul Comisiei Europene există un Birou al Consilierilor de Politică Europeană (BEPA)¹³¹, un grup ad hoc care furnizează expertiză Președintelui Comisiei și diferitelor servicii ale Comisiei. Actualul Președinte al Comisiei Europene a integrat fostul Grup al Consultanților de Politici (GOPA) în BEPA. Una dintre activitățile GOPA era de a furniza expertiză pe domeniul implicațiilor dialogului dintre religii și UE. Această direcție de acțiune nu mai este considerată a fi prioritară pentru actualul BEPA. Considerăm că în cadrul BEPA ar trebui să existe un grup de experți distinct care să se ocupe de problematica religiei în Europa, pornind de la rezultatele pozitive ale fostului

¹²⁸ Cf. Gisèle Sapiro în cadrul colocviului internațional *Pour un espace européen de la production et de la circulation des produits culturels et scientifiques*, organizat de Rețeaua europeană ESSE (*Pour un espace des sciences sociales européennes*) și Centrul Marc Bloch, cu sprijinul Comisiei Europene, Berlin, noiembrie 2007.

¹²⁹ *CSC/CCME response to the Council of Europe White Paper consultation on Intercultural Dialogue*, op. cit., pp. 6-7.

¹³⁰ Pentru comentarii ale art. I-52, vezi: Radu CARP, *Controverse teologico-politice în cadrul Uniunii Europene* în (volum coordonat de) Miruna TĂTARU – CAZABAN, *Teologie și politică. De la Sfinții Părinți la Europa unită*, Anastasia, București, 2004, p. 298; Gerhard ROBBERS (ed.), *State and Church in the European Union*, 2nd edition, Nomos, Baden – Baden, 2005, p. 586.

¹³¹ Date despre BEPA pot fi găsite la adresa http://ec.europa.eu/dgs/policy_advisers/index_en.htm.

GOPA în domeniul religiei și de la necesitatea de a da o formă concretă tipului de dialog formalizat în art. I-52.

Acest articol reprezintă cea mai nouă și mai cuprinzătoare referire a dialogului între UE și religii. Originea sa nu se regăsește însă doar în cadrul dezbaterilor din timpul Convenției Europene pentru Viitorul Europei din 2002 – 2003 sau al Conferinței Interguvernamentale din 2004. Prima dată când într-un document oficial al UE religiile au fost tratate ca partener de dialog al instituțiilor UE este dată de apariția Cartei Albe a Guvernantei Europene, lansată de Comisia Europeană în 2001¹³². Potrivit acestei Carte, conceptul de guvernanță europeană se referă mai ales la crearea și garantarea unui cadru general de consultare a instituțiilor UE cu organizațiile societății civile, printre care se numără și religiile. Astfel, potrivit acestei Carte : „societatea joacă un rol important permițând cetățenilor să își exprime preocupările și furnizându-le serviciile care corespund nevoilor populației. Bisericele și comunitățile religioase aduc o contribuție specifică”.

Ulterior apariției acestei Carte Albe, Comisia a elaborat o Comunicare prin care enunța principiile relațiilor dintre Comisie și partenerii săi de dialog și consultare¹³³. Chiar dacă este recunoscut faptul că nu există la nivel european o definiție a expresiei „organizații ale societății civile”, în acest document sunt date câteva exemple de astfel de organizații, printre care se numără și „comunitățile religioase”.

În afară de cultele religioase recunoscute în fiecare stat membru UE, există și organizații religioase la nivel european care sunt implicate în diverse forme de dialog cu instituțiile UE. Cele mai importante dintre acestea sunt : Conferința Bisericilor Europene (KEK) care grupează mai multe Biserici creștine (anglicană, protestante, ortodoxe, unele confesiuni catolice - în afară de cea romano-catolică); COMECE – Conferința Episcopatelor din Comunitatea Europeană care grupează episcopatele romano-catolice de pe teritoriul UE. Unele Biserici, în afară de apartenența la KEK sau COMECE, au considerat că este necesar să aibă o formă intensificată de dialog cu instituțiile UE, motiv pentru care au propriile lor reprezentanțe la Bruxelles pe lângă aceste instituții. Astfel, există o Reprezentanță a Bisericii Evanghelice din Germania, Reprezentanțe ale Bisericii Ortodoxe a Greciei (din 1998), a Bisericii Ortodoxe a României (din 2006) și un Birou permanent al Patriarhiei Ecumenice (din 1995). Pe lângă COMECE, Biserica Romano-Catolică acționează în dialogul cu instituțiile UE și prin intermediul organizației Caritas Europa care are un birou la Bruxelles. Nu numai Bisericele creștine se află în dialog cu instituțiile UE, ci și organizații care reprezintă religiile iudaică sau musulmană și au o prezență concretă la Bruxelles : Centrul Evreiesc de Informare, Centrul Rabinic European, Consiliul European al Comunităților Evreiești, Liga de Întrajutorare a

¹³² Commission of the European Communities, *European Governance. A White Paper*, Brussels, (2001) 428 final, 25.7.2001.

¹³³ Communication from the Commission, *Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General Principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission*, Brussels, COM (2002) 704 final, 11.12.2002.

Asociațiilor Musulmane din Europa, Forumul Tineretului și al Studenților Musulmani Europeni, etc.¹³⁴

KEK, împreună cu Consiliul Conferințelor Episcopale Europene (CCEE) care reunește Coferințele Episcopale Romano-Catolice din statele europene (nu numai cele care fac parte din UE) au organizat până în prezent trei Adunări Ecumenice Europene: Basel, 1989, Graz, 1997, Sibiu, 2007. În 2001 KEK și CCEE au adoptat la Strasbourg documentul „Charta Oecumenica – Principii de Acțiune pentru Cooperarea Întărită dintre Biserici în Europa”¹³⁵.

Comisia Europeană ia din ce în ce mai mult în considerare importanța Adunărilor Ecumenice Europene. Astfel, la cea desfășurată la Sibiu au participat Președintele Comisiei Europene, José Manuel Barroso, precum și comisarii europeni pentru Educație, Pregătire, Cultură și Tineret (Ján Figel) și pentru Multilingvism (Leonard Orban) care au subliniat în discursurile lor rolul religiei în promovarea dialogului intercultural pe plan european. Această legătură strânsă între religie și dialogul intercultural poate fi mai bine pusă în valoare în viitor. Alte organizații pan-europene au realizat deja importanța acestui deziderat. Astfel, așa cum am arătat, Consiliul Europei a organizat pe tot parcursul anului 2007 o serie de consultări publice pe tema dialogului intercultural, în vederea adoptării unei Carte Albe pe această temă, iar în cadrul acestor consultări s-au implicat și organizații religioase cu vocație europeană.

Uniunea Europeană promovează dialogul cu religiile prezente pe continentul european, neavând însă competențe în vederea promovării dialogului inter-religios. Acesta din urmă este promovat de organizațiile religioase cu care UE menține un dialog. Cu toate acestea, este dificil de trasat în practică o linie de demarcație clară între dialogul UE cu religiile și dialogul inter-religios, pentru a vedea care sunt limitele de intervenție ale UE¹³⁶. În orice caz, linia de demarcație este mai ușor de stabilit în cazul UE decât în cel al Consiliului Europei. Religiile acceptă implicarea Consiliului Europei în dialogul inter-religios mai mult decât pe cea a UE și datorită motivului că intervenția Consiliului Europei se rezumă la instrumente de *soft law* și nu se acționează prin stabilirea de norme imperative sau politici publice în domeniu.

Considerăm că, în vederea Anului European al Dialogului Intercultural 2008, Comisia Europeană trebuie să aibă o relație mai strânsă cu organizațiile religioase care sunt recunoscute ca parteneri de dialog ai instituțiilor UE. Felul în care Consiliul Europei privește relația între dialogul intercultural și cel inter-religios poate fi o sursă de inspirație. Construcția în viitor a acestei relații este afectată de o singură constrângere,

¹³⁴ Toate aceste organizații religioase sunt analizate pe larg în Teodor BACONSKY, Radu CARP, Ioan I. ICĂ jr., Anca MANOLESCU, Elena ȘTEFOI, Bogdan TĂTARU – CAZABAN, *Pentru un creștinism al noii Europe*, seria Boltzmann, vol. III, Humanitas, București, 2007, p. 305 și urm.

¹³⁵ Textul *Charta Oecumenica* poate fi consultat pe pagina de web a KEK (<http://www.cec-kek.org>). Pentru un comentariu al *Charta Oecumenica* în limba română, vezi Ioan – Vasile LEB, *Reflecții privind Constituția Europeană și Charta Ecumenică*, în Sandu FRUNZĂ (coord.), *Pași spre integrare. Religie și drepturile omului în România*, Limes, Cluj – Napoca, 2004, p. 107 și urm.

¹³⁶ Punct de vedere prezentat în discuțiile cu Radu Carp de Michael Weninger (ex-consilier al Președintelui Comisiei Europene și fost director al GOPA) și Dieter Heidtmann (KEK) în cadrul conferinței internaționale *Die Kirchen und die politische Kultur Europas. Ökumenische Perspektiven*, organizată de Institut für Sozialethik, Universität Wien, 23-24 noiembrie 2007.

Institutul European din România – Studii de strategie și politici (SPOS 2007)

aceea ca acțiunile UE și cele ale Consiliului Europei să nu se suprapună, ci să se adâncească relația de complementaritate existentă în prezent.

6. ÎN DIRECȚIA UNEI POLITICI EUROPENE A CULTURII ?

A. Politici culturale și dreptul la cultură în context național și european. Programele UE în domeniul culturii

Dezvoltarea capitalismului a determinat o schimbare a raportului față de obiectul și practicile culturale; noi valori proprii societății de masă¹³⁷ au determinat redefinirea conceptului de cultură. Apariția și dezvoltarea unei societăți informaționale (telecomunicații și mass-media), rolul tot mai mare acordat televiziunii (imaginii și sunetului) care implică o uniformizare, ar putea fi contracarat prin promovarea diversității culturale și a unui dialog intercultural cu acces la alte forme și manifestări culturale decât acelea caracteristice televiziunii.

Se poate afirma că întârzierea cu care s-au dezbătut și elaborat tipuri de acțiune la nivel european în domeniul culturii poate fi înțeleasă dacă luăm în considerare modul în care acest tip de intervenție publică a apărut la nivel național. Întrucât politica culturală elaborată în Franța este una dintre referințele cele mai importante în domeniu, considerată a fi una dintre primele politici culturale elaborate în Europa, dar și una dintre politicile culturale care a suscitât cele mai multe critici în condițiile în care intervenția statului este una importantă, unul dintre puținele studii având ca obiect de analiză tocmai condițiile în care cultura devine categorie de intervenție publică poate constitui o bază pentru înțelegerea ideii unui proiect cultural comun european. Înainte de a putea defini un anumit tip sau tipuri de acțiune în domeniul culturii și pentru a se ajunge la definirea unei „politici culturale”, se impune necesitatea definirii conceptului de „cultură”¹³⁸. Ori obiectul însuși al intervenției este unul problematic și variază în funcție de istoria națională și de sistemul administrativ și politic al fiecărui stat: *Kulturpolitik* germană desemnează „un ansamblu de activități artistice, educative, sportive și de divertisment”; politica culturală franceză cu o dimensiune sa profund socială și susținând ecumenismul cultural public; politica culturală italiană a „bunurilor publice” care vizează conservarea patrimoniului cultural și în care cultura nu constituie un domeniu unificat al acțiunii publice; *cultural policy* britanic împreună cu alte „industrii culturale”; politica culturală belgiană structurată în jurul preocupărilor de natură lingvistică¹³⁹, etc. De asemenea, modul în care spațiul social dedicat culturii (rolul și misiunea creației) s-a structurat, împotriva oricărei forme de autoritate, împotriva oricărei tutele, face ca ideea constituirii unei politici culturale să fie susținută conform idealului său original, acela de a contribui la dezvoltarea valorilor umane prin încurajarea creației și de a face din cultură un instrument de înțelegere reciprocă și de apropiere între diverse grupuri sociale.

Dreptul la cultură apare în cadrul mai larg al formării statului-națiune în țările occidentale și mișcării de democratizare din acest spațiu. În cadrul Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului se afirmă principii precum, egalitatea politică și socială a tuturor cetățenilor, respectul opiniilor și al credințelor, dar și libertatea cuvântului și a presei. Iar dreptul la

¹³⁷ Vezi Hannah ARENDT, *La crise de la culture*, Gallimard, Paris, 1972.

¹³⁸ Vincent DUBOIS, *op. cit.*, p. 227.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 8.

cultură este considerat ca venind în prelungirea drepturilor civice¹⁴⁰, chiar dacă conceptul de cultură este încă în mare măsură eterogen. Dreptul la cultură este proclamat și de Declarația Universală a Drepturilor Omului (1948) ca „drept la viața culturală”¹⁴¹.

Chiar dacă dreptul la cultură este garantat la nivel internațional, nu toate constituțiile statelor membre UE îl recunosc ca atare. Motivul este acela că multe constituții au fost redactate într-o perioadă în care existența acestui drept nu era recunoscută, iar modificările ulterioare nu au ținut cont de apariția și dezvoltarea acestui drept. De asemenea, în unele țări, cultura nu este domeniu de competență al statului, fiind reglementată la nivel regional sau local sau pur și simplu revine se consideră că există în legătură cu cultura doar responsabilități ale domeniului privat și nu ale autorităților statale. Această situație apare îndeosebi atunci când este vorba de o structură a statului de tip federal (așa cum este cazul Germaniei, unde asociațiile culturale din anii 1960 și 1970 și-au dovedit eficiența, dar și în cazul belgian unde singurul domeniu ce revine competenței statului este acela cu privire la dreptul de autor). Am putea vorbi de o tendință existentă în acest sens și în țările est-europene în anii 1990, dar cu o dezvoltare mai accentuată în anii 2000.

Din constituțiile celor 27 de state membre găsim referințe la cultură doar în 12 constituții. Nu întotdeauna însă aceste referințe privesc dreptul la cultură în forma sa cea mai concretă, aceea de acces la cultură.

Dreptul la cultură este garantat în această formă doar în 5 constituții: Constituția Republicii Cehe garantează „dreptul de acces la bogățiile culturale”, în condițiile legii (art. 34). Constituția Poloniei garantează „libertatea de a se bucura de produsele culturale” (art. 73); Constituția Portugaliei prevede că „fiecare are dreptul la cultură”; statul nu este singurul care are obligația de a garanta acest drept, ci și organizațiile non – guvernamentale („asociațiile și fundațiile culturale, colectivitățile culturale, asociațiile de apărare a patrimoniului cultural, organizațiile cetățenilor și alți agenți ai culturii”) cu care statul trebuie să colaboreze (art. 73). Este de altfel singura constituție a statelor membre UE care consideră că statul nu este singurul responsabil pentru asigurarea dreptului de acces la cultură. Constituția României garantează deasemenea în mod expres „accesul la cultură”, printr-o modificare operată în 2003 (art. 33). Constituția Slovaciei garantează tot în condițiile legii „accesul la bogăția culturală” (art. 43). Observăm că garantarea acestui drept este de dată recentă, cea mai veche referință fiind cea din Constituția Portugaliei, norma citată mai sus datând din 1976. Dată fiind această particularitate, este de presupus că în viitor mai multe constituții europene vor include dreptul de acces la cultură în categoria drepturilor fundamentale.

Alte constituții ale statelor membre UE nu se referă la acest drept dar au referințe la cultură, în general la protecția patrimoniului cultural care este văzută ca fiind o obligație exclusivă a statului. Astfel, Constituția Bulgariei prevede că „statul asigură conservarea tuturor monumentelor naționale istorice și culturale” (art. 23), Constituția Greciei include o prevedere similară („protecția mediului cultural constituie o obligație a statului – art. 24), iar potrivit Constituției Lituaniei statul susține „obiectele de patrimoniu cultural” dar și „cultura” (art. 42).

¹⁴⁰ Alain RIOU, *Le Droit de la culture et le droit à la culture*, ESF, Paris, 1993, p. 231.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 31.

Într-un singur caz garantarea la nivel constituțional a culturii este văzută în corelație cu păstrarea identității culturale a națiunilor care compun un stat: potrivit Constituției Finlandei „autoritățile publice asigură nevoile culturale ale populațiilor vorbitoare de suedeză și finlandeză pe baze egale” (art. 17).

Constituția Letoniei privește cultura într-un mod oarecum asemănător cu cazul Portugaliei, fiind bazată pe ideea că nu doar statul, ci și cetățenii și societatea în ansamblul ei au responsabilități constituționale, diferența fiind aceea că aceste responsabilități comune sunt necesare pentru a asigura protecția „mediului cultural” (art. 43) și nu a accesului la cultură.

Constituția Suediei este singura constituție a statelor membre UE care privește dreptul la cultură ca parte a libertății de informare, garantată constituțional (art. 13).

Constituția Maltei se rezumă la a face o referință extrem de generală din care rezultă anumite obligații pentru stat în materia culturii, fără a menționa care ar fi acestea („statul promovează dezvoltarea culturii” – art. 8).

Cele mai multe obligații care revin statului din punct de vedere constituțional în materia culturii le regăsim în Constituția României. Potrivit aceleiași prevederi citate, „statul trebuie să asigure păstrarea identității spirituale, sprijinirea culturii naționale, stimularea artelor, protejarea și conservarea moștenirii culturale, dezvoltarea creativității contemporane, promovarea valorilor culturale și artistice ale României în lume”. De asemenea, se prevede că „libertatea persoanei de a-și dezvolta spiritualitatea și de a accede la valorile culturii naționale și universale nu poate fi îngrădită”. Se remarcă faptul că este singura constituție care se referă la conceptul de „cultură națională”, celelalte constituții ale statelor membre UE referindu-se doar la cultură în general.

Considerăm că promovarea dialogului intercultural în Europa poate fi făcută și din perspectiva generalizării dreptului de acces la cultură în constituțiile statelor membre UE. Dialogul între culturi cărora li se acordă garanții constituționale ferme la nivel național se poate dezvolta mult mai ușor decât în situația în care diferitele culturi ale Europei nu se bucură de atenția cuvenită din partea legiuitorului constituant.

La nivel european, abia odată cu Tratatul de la Maastricht este prevăzută intervenția Comunității Europene în domeniul culturii. Cu toate acestea, chiar și în Tratatul de la Roma existau mijloace pentru acțiuni în sectoare precise ale sferei culturale, precum regimul fiscal al fundațiilor culturale sau dreptul de autor; art. 36 prevede dreptul la cultură rezervat însă strict domeniului patrimonial. În decursul anilor 1980, pentru armonizarea pieței interne, se iau un număr de decizii în ceea ce privește prețul cărții, drepturile audio-vizualului și modul de impozitare al obiectelor de antichitate. Cooperarea culturală inter-statală este prezentată drept dimensiunea cea mai importantă a Comunităților Europene, în special în Actul Unic European (1987).

Tratatul de la Maastricht inovează prin aplicarea principiului subsidiarității și a codeciziei în domeniul culturii. Astfel, în articolul 128 consacrat culturii este specificat faptul că noul sistem oferă posibilitatea miniștrilor culturii din statele membre, reuniți la nivelul Consiliului, să adopte măsuri de încurajare după ce în prealabil a prezentat proiectele sale Parlamentului European, care participă la luarea deciziilor prin procedura de codecizie, ca de asemenea și Comitetul Regiunilor. Comisia Europeană are de asemenea dreptul să

propună recomandări care trebuie votate în unanimitate de către Parlament și de către Comitetul Regiunilor. Principiul subsidiarității aplicat domeniului culturii a fost deseori considerat ca fiind o piedică în elaborarea unei politici culturale comune. Cu toate acestea, s-a afirmat de asemenea intenția de a crea structuri proprii Uniunii, în conformitate cu aplicarea principiului subsidiarității și de a contribui la conștientizarea din partea statelor membre a importanței acestui principiu în scopul valorizării dimensiunii culturii în construcția europeană pentru a evita orice blocaj la nivelul deciziei. În articolul 128 se afirmă angajamentul Uniunii Europene în ceea ce privește salvarea și valorizarea patrimoniului cultural, cu accent pe diversitatea culturilor naționale și regionale, în cadrul cooperării UE cu statele membre, cu posibilitatea acordată Uniunii de a interveni în sectoare ale culturii precum: cunoaștere și difuzarea culturii și a istoriei europene; conservarea și salvarea patrimoniului cultural; schimburilor culturale ne-comerciale; creația artistică, literară și audio-vizuală. Un alt obiectiv al UE îl constituie favorizarea cooperării cu state terțe și cu organizații internaționale competente în domeniul culturii. Potrivit Tratatului de la Maastricht, pot fi verificate efectele pe care alte decizii din alte domenii ale politicii comunitare le pot avea asupra culturii. Înțelegem astfel că aspecte ale culturii apar în cadrul altor domenii de intervenție ale UE fără însă a se afirma necesitatea ca domeniul culturii trebuie protejat (sau măcar efectele posibile pe care le poate suferi) de logici economice care pot avea un impact negativ asupra funcționării mecanismelor proprii. De remarcat afirmarea acestui angajament care confirmă faptul că dimensiunea culturală nu beneficia încă la acea dată de un cadru normativ special. În continuarea prevederilor articolului 128, într-o Declarație a Comisiei Europene din 1992¹⁴² prioritățile în domeniul culturii sunt stabilite în conformitate cu instituirea a două axe. Este vorba de o primă axă, „orizontală”, care implică cooperarea cu experți și specialiști în domeniu, la nivel național sau regional pentru a favoriza integrarea dimensiunii europene a culturii în politicile UE, dar și în politicile statelor membre; crearea de noi rețele interculturale; ameliorarea dialogului intercultural la nivel național, regional și local totodată cu accent pe diversitatea culturală; încurajarea creației artistice și a dialogului între artiști; încurajarea traducerii pentru a facilita, întreține și crea noi schimburi culturale. Cea de-a doua axă privește acțiunile specifice și cele prioritare din domeniul culturii: întocmirea unui document sau a unui program care să regroupeze toate măsurile ce trebuie luate în vederea conservării și salvării patrimoniului cultural; elaborarea unui program în domeniul cărții și al lecturii.

Odată stabilite obiectivele, Comisia Europeană a adoptat programe destinate unor sectoare culturale precise, care prevedeau criteriile și modalitățile de selecție a proiectelor culturale, precum și bugetele alocate în conformitate cu obiectivele ce urmau a fi îndeplinite. Au fost adoptate câteva programe începând cu 1993 pe o durată de trei ani, restructurate ulterior între 1995 și 1996, cu scopul intensificării schimburilor culturale între statele membre dar și cu alte state nemembre, fiecare program având o aplicabilitate într-unul din sectoare activităților culturale. Programul Kaléidoscope se aplică domeniului creației și promovării ea cunoașterii și difuzării culturii și a vieții culturale a popoarelor europene cu accent pe cooperarea inter-statală: pentru proiectele artistice și culturale derulate în parteneriat sau sub formă de rețele fiind vorba de parteneri din cel

¹⁴² „Das neue Kulturkonzept der Gemeinschaft”, *Mitteilung der Kommission an den Rat, das Europäische Parlament und den Wirtschafts und Sozialausschuß*, Brüssel, 1992 in Pamela STICHT, *op. cit.*, p. 54.

puțin două state membre și din cel puțin un stat nemembru; pentru proiectele de mare anvergură este nevoie de parteneri din cel un stat nemembru și din cel puțin trei state membre. Programul Ariane se aplică domeniului de carte și de lectură, dar și celui consacrat traducerii. Programul Raphaël este destinat domeniului salvării și valorizării patrimoniului cultural. Toate cele trei programe vor fi regrupate începând cu 1 ianuarie 2000 într-un singur program cadru, „Cultura 2000” (inițial pe o perioadă de patru ani și ulterior prelungit până la finele lui 2006). Începând cu 1998, la inițiativa Consiliului prin adoptarea unei decizii cu privire la viitorul acțiunilor în domeniul culturii, Comisiei i se cere să studieze „posibilitățile elaborării unei abordări directe, globale și transparente pentru acțiunea culturală în cadrul Comunității” și să prezinte propuneri care să ducă la „înstituirea unui instrument unic de programare și de finanțare”¹⁴³. Consultările inițiate cu privire la crearea unui Program Cadru în domeniul culturii - Comisia Europeană organizează astfel la începutul lui 1998 Forumul Cultural al Uniunii Europene care reunește reprezentanți ai Parlamentului European, ai statelor membre, ai Comisiei, dar și organizații funcționând în sectorul cultural¹⁴⁴ -, dezbaterile cu privire la intervenția Comunității în materie de cultură, demonstrează diferențele dintre politicile culturale naționale, dar și dintre ideile cu privire la gradul de intervenție recomandabil în domeniul culturii.

Tratatul asupra funcționării Uniunii, rezultat din modificarea TEC prin Tratatul de Reformă va include la art. 6 prevederea potrivit căreia cultura intră în categoria „acțiunilor de sprijinire, coordonare sau complementare acțiunii statelor membre”.

B. Moștenirea culturală europeană și patrimoniul cultural european

Din primul paragraf al articolului 151 TUE, dedicat culturii, înțelegem că acțiunile comunitare în domeniul culturii au ca obiect „culturile statelor membre” și „diversitatea (culturală) națională și regională”, dar și „moștenirea culturală comună”:

„Comunitatea contribuie la răspândirea culturii statelor membre în respectul diversității lor naționale și regionale, prin punerea în evidență a moștenirii culturale comune”.

Obiectivul primului Program Cadru elaborat în domeniul culturii, „Cultura 2000” se înscrie în această problematică ca fundament al unei politici culturale la nivel european: diversitate culturală națională și regională, dar și moștenire culturală comună¹⁴⁵. Acestea din urmă sunt considerate deseori ca fiind baza pentru posibilitatea definirii unei identități europene, așa cum rezultă din Raportul Grupului de Reflecție asupra Dimensiunii Culturale și Spirituale a Europei:

„Cultura europeană, spațiul deschis mereu supus redefinirii, nu formează nici ea de la sine unitatea europeană. Această unitate solicită o dimensiune politică și deciziile care decurg din ea. Dar cultura

¹⁴³ OJ C 305, 7.10.1997, p. 1.

¹⁴⁴ Maria GĂINAR, *art. cit.*, p. 72.

¹⁴⁵ OJ L 63, 10.3.2000, paragraful 6, p. 1; Maria GĂINAR, *art. cit.*, p. 78. Autoarea consideră că „marea provocare a programului „Cultura 2000” pare să fie astfel punerea în aplicare a acestei idei fundamentale și a priori paradoxale” (traducerea noastră).

comună europeană e ceea ce dă politicii posibilitatea de a transforma Europa într-o entitate politică unitară”¹⁴⁶.

Ceea ce se poate spune cu siguranță este că această diversitate culturală care traduce o pluralitate a tradițiilor naționale, dar și a unor tradiții regionale, constituie una dintre resursele cele mai importante ale Europei. Ea trebuie tratată ca o bogăție în contextul actual, acela al globalizării. Dar diversitatea culturală, ca trăsătură specifică a Europei, nu se situează nicidecum în contradicție cu o moștenire culturală comună la nivel european. Dar nici diversitatea culturală europeană și nici moștenirea culturală comună nu pot fi puse pe deplin în valoare și conservate în absența unei politici culturale la nivel european, fără definirea termenilor ce stau la baza unei identități culturale europene și fără o instituționalizare a schimburilor culturale europene în contextul globalizării. Termenul de „moștenire culturală” din art. 151 TUE, reluat ca unul dintre obiectivele programului „Cultura 2000”¹⁴⁷, rămâne nedefinit în dreptul comunitar. În cadrul programului „Cultura 2000”, termenul de „moștenire culturală comună” apare pentru prima dată însoțit de o precizare; atunci când se pune problema conservării și salvării acesteia, ea trebuie să fie una de „importanță europeană”¹⁴⁸. Prin urmare, putem afirma că „moștenirea culturală comună”, ca și de asemenea „diversitatea lingvistică”, tind a fi considerate valori comune europene¹⁴⁹, chiar dacă nu sunt menționate ca atare în viitoarea formă a TUE, parte a Tratatului de Reformă.

Considerăm necesară definirea termenului de „moștenire culturală comună” în dreptul comunitar, ca o măsură de clarificare a termenilor ce stau la baza unei viitoare politici culturale europene. Unul dintre neajunsurile programului „Cultura 2000” este tocmai sensul neclar al acestei „moșteniri culturale comune”, cu atât mai mult cu cât sensul termenului de „cultură” folosit în cadrul programului este mult mai larg¹⁵⁰. Identitatea culturală europeană bazată pe o „moștenire culturală comună”¹⁵¹ în sensul larg al împărtășirii unui trecut comun, dar și a pe diversității culturale și lingvistice, nu poate rămâne decât o utopie, un deziderat în lipsa definirii acestor termeni și a constituirii lor în valori comune europene. Identitatea europeană se definește în prezent doar pe baza

¹⁴⁶ Kurt BIDENKOPF, Bronislaw GEREMEK, Krzysztof MICHALSKI, *op. cit.* Aici „cultura”, în sensul său larg, este considerată „temelia necesară fundamentării construcției politice” și definită ca fiind cea „societatea civilă europeană” aflată „în centrul identității politice”.

¹⁴⁷ OJ L 63, 10.3.2000, p. 3 : „le partage et la mise en valeur, au niveau européen, l’héritage culturel commun d’importance européenne; la diffusion du savoir-faire et la promotion des bonnes pratiques en ce qui concerne la conservation et la sauvegarde de cet héritage culturel”.

¹⁴⁸ Maria GĂINAR, *art. cit.*, p. 79. Autoarea afirmă că expresia „patrimoniu cultural de importanță europeană” este folosită în ideea creării unui sentiment de apartenență la același trecut.

¹⁴⁹ Dominique POULOT, *Le patrimoine culturel, une valeur commune de l’Europe*, Relations internationales, „Division et unité de l’Europe”, printemps 1993, no. 73, Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales, Genève, pp. 43-62 in Maria GĂINAR, *art. cit.*, p. 79. Patrimoniul cultural este aici definit „ca ceea ce revendicăm ca fiind al nostru” și, în virtutea concepției „perenității unui corpus de tradiții, de idei, de amintiri etc. legat de situri naturale și de artefacte umane în sânul unei comunități”, presupune o intervenție atunci când este vorba de „a asigura conservarea și inteligibilitatea” acestei moșteniri.

¹⁵⁰ Remarcăm asocierea unor teme actuale precum mediul natural sau urban în manifestări ce au ca preocupare principală discuțiile despre patrimoniul cultural. Vezi <http://www.patrimoineculturel.com> despre Salonul Patrimoniului Cultural ce are loc la Paris între 8 și 11 noiembrie 2007.

¹⁵¹ Ca și identitatea națională, care presupune împărtășirea, printre altele, a unui trecut comun. Cf. Anne-Marie THIESSE, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*, Seuil, Paris, 1999.

valorilor politice europene și nu pe cele culturale: drepturile omului, valorile democratice, valoarea vieții umane, solidaritatea socială. Noțiunea de „identitate europeană” apare în Tratatul de la Maastricht, Amsterdam și Nisa în cadrul dispozițiilor consacrate libertății, securității și dreptului, ca și în cadrul dispozițiilor ce privesc politica externă și de securitate: identitatea europeană se definește în opoziție cu state terțe și accentul cade pe „identitatea națională” a statelor membre. Dimensiunea culturală nu participă la definirea identității europene; în *Declarația solemnă asupra Uniunii Europene* adoptată la Stuttgart în 1983¹⁵² în domeniul culturii se insistă pe cooperarea inter-statală în scopul afirmării și valorizării „moștenirii culturale”¹⁵³. În 1973, este adoptată prima declarație cu privire la identitatea europeană comună culturilor naționale (nouă state membre la acea vreme), *Declarația asupra identității europene*; identitatea europeană comună se construiește pe baza „valorilor și principiilor comune”, „concepții de viață” asemănătoare statelor membre, iar „orice națiune europeană care împărtășește aceleași idealuri” este invitată „să participe la construcția europeană”¹⁵⁴.

Dezvoltarea unui „spațiu cultural comun popoarelor Europei” prin evidențierea valorilor culturale drept „element cheie al identității lor și al apartenenței lor la o societate fundamentată pe libertate, democrație, toleranță și solidaritate” ar permite participarea activă a cetățenilor europeni. Dacă identitatea europeană se construiește în strânsă legătură cu principiile și drepturile fundamentale menționate în tratate și în Carta Drepturilor Fundamentale a UE, totuși valorile culturale rămân slab definite și, cu toată importanța acordată diversității și exprimată în art. 22 al acestui ultim document – „Uniunea respectă diversitatea culturală, religioasă și lingvistică” –, Carta are totuși o valoare simbolică câtă vreme nu se face o referire la acest text în cadrul tratatelor existente¹⁵⁵. Situația va fi însă diferită după intrarea în vigoare a Tratatului de Reformă. Viitoarea formă a Tratatului asupra funcționării Uniunii, rezultat al revizuirii TEC prin Tratatul de Reformă, va include printre alte modificări și prevederea potrivit căreia „Uniunea recunoaște drepturile, libertățile și principiile stabilite în Carta Drepturilor Fundamentale care va avea aceeași valoare ca și Tratatul”. Aceasta înseamnă că, de la data intrării în vigoare a Tratatului de Reformă, respectul datorat diversității culturale, lingvistice și religioase va avea aceeași valoare normativă ca și celelalte prevederi ale acestui Tratat.

Moștenirea culturală europeană sau cultura comună europeană își are fundamentul în valorile și principiile comune tuturor culturilor naționale aparținând Uniunii Europene. Identitatea culturală europeană rămâne imposibil de definit și doar simbolic afirmată. Ea este totuși considerată ca aflându-se la baza identității politice europene. Se evită totuși utilizarea termenului de „identitate” tocmai datorită specificului construcției europene, existența trăsăturilor culturale comune aparținând unei istorii comune, ca și existența diversității culturale.

¹⁵² http://www.franceurope.org/pdf/declaration_solennelle.pdf.

¹⁵³ Maria GĂINAR, *art. cit.*, p. 82.

¹⁵⁴ Parlement Européen, Bulletin 1973/74, no. 46/73, pp. 8-9 in Pamela STICHT, *op. cit.*, p. 46.

¹⁵⁵ Cf. Dominique REYNIÉ, Bruno CAUTRÈS (dir.), *L'Opinion européenne*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 2001; de asemenea Radu CARP, *Proiectul politic european – de la valori la acțiune comună*, *op. cit.*, p. 10 și pp. 66-68.

A se recurge și a aplica termenul de „patrimoniu cultural” definit de UNESCO nu își mai găsește justificarea atunci când este vorba de a contribui la identificarea unui spațiu cultural european. Sintagma „patrimoniu cultural european” circulă deja în documentele oficiale¹⁵⁶, necesitând în continuare un cadru normativ în dreptul comunitar. Patrimoniul cultural european ar trebui însă să includă și diversitatea lingvistică ca bogăție a Europei, astfel el ar putea avea ca punct de plecare definițiile și dispozițiile stabilite de UNESCO cu privire la patrimoniul cultural și natural, dar și cele care privesc patrimoniul cultural imaterial¹⁵⁷, ținând cont de faptul că activitatea de cooperare cu instituții supranaționale, precum UNESCO și Consiliul European, a contribuit la armonizarea politicilor naționale în domeniul culturii. În programul „Cultura 2000”, accentul este pus tocmai pe „valorizarea diversității culturale”, cu precizarea expresă că se acordă „o atenție deosebită salvagărdării poziției culturilor minoritare și a limbilor cu circulație restrânsă în Europa”, fiind precizată și colaborarea și coordonarea acțiunilor comunitare în domeniul culturii cu acțiunile organizațiilor internaționale cu competență în domeniul culturii¹⁵⁸.

Dacă programul „Cultura 2000” formează cadrul coordonării acțiunilor comune ale statelor membre în domeniul culturii la nivel european pentru a contribui la „dezvoltarea unui spațiu cultural comun” european și la „integrarea dimensiunii culturale în politicile Comunității”¹⁵⁹ în concordanță cu „respectarea și promovarea diversității culturilor sale”¹⁶⁰, el nu exclude dialogul cultural cu alte culturi din statele nemembre ale UE¹⁶¹. Pentru a evita orice formă de autarhie, politica culturală europeană trebuie să aibă în vedere nu doar dezvoltarea dialogului intercultural european, dar și favorizarea schimburilor culturale cu alte țări din afara UE.

C. Un Institut European al Culturii – eșecul unei idei originale

În 1995 a existat inițiativa creării unui institut care să regroupeze toate institutele naționale de la Bruxelles urmând a fi semnată „Declarația de intenție în vederea creării unei case europene a culturii” de către toți directorii institutelor naționale în care se acordă prioritate parteneriatului cu o consecință directă asupra autonomiei acestor institute¹⁶².

¹⁵⁶ „Grecia și Franța sunt la originea unei inițiative care are drept scop să propună o nouă viziune asupra patrimoniului cultural european contribuind la constituirea unui Catalog al Monumentelor Patrimoniului cultural european” (traducerea ne aparține). Vezi <http://www.canalacademie.com/Le-patrimoine-europeen-revisite.html>.

¹⁵⁷ Vezi <http://portal.unesco.org> pentru definiția „patrimoniului cultural mondial” și pentru cea a „patrimoniul cultural imaterial sau viu”. Mai precis, interesează din această perspectivă *Convenția privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural* (Paris, 16 noiembrie 1972), *Convenția pentru salvagărdarea patrimoniului cultural imaterial* (Paris, 17 octombrie 2003), dar și *Convenția asupra protecției și promovării diversității expresiilor culturale* (Paris, 20 octombrie 2005).

¹⁵⁸ OJ L 63, art. 7, p. 3

¹⁵⁹ Decision no. 508/2000/EC of the European Parliament and of the Council *establishing the Culture 2000 programme* OJ L 63, 10.3.2000, paragraful 7, p. 1.

¹⁶⁰ Articolul 151, paragraful 4 TUE.

¹⁶¹ OJ L 63, art. 7 : „Pays tiers et organisations internationales”, p. 3 și p. 8 : „encourager la coopération internationale en vue du développement de nouvelles technologies et de l’innovation dans les différents domaines relevant du patrimoine culturel”; „encourager la coopération avec les pays tiers et les organisations internationales compétentes”.

¹⁶² Pamela STICHT, *op. cit.*, pp. 109-111. Autoarea menționează realizarea unui interviu cu directorul Institutului Goethe din Bruxelles care i-a permis obținerea unor informații în vederea evaluării posibilităților de realizare ale unui asemenea proiect precum crearea Institutului European al Culturii.

Inițiativa regrupării în aceeași clădire (Place Plagey, Bruxelles) a institutelor culturale naționale a aparținut președintelui Fundației pentru Arte de la Bruxelles. Instituția creată a fost denumită *Maison européenne de la Culture* (Casa Europeană a Culturii). În pofida rezervelor exprimate de directorii institutelor naționale, cooperarea în domeniul culturii și-a demonstrat eficiența, astfel că a apărut propunerea semnării unei Carte de către toți directorii în acord cu guvernele de proveniență. Dar ceea ce urma să se numească *Déclaration d'intention en vue de la création d'une maison européenne de la Culture* nu a fost niciodată semnată. Eșecul oficializării unei asemenea inițiative promițătoare nu a împiedicat continuarea și aprofundarea cooperării dintre institutele culturale pe anumite proiecte, și uneori în colaborare cu alți parteneriat decât instituțiile naționale. Federarea institutelor culturale naționale implica gestionarea unui fond comun, conducerea urmând a fi asigurată prin rotație de unul dintre directorii institutelor naționale, conform principiului aplicat la nivelul Consiliului European, iar deciziile cu privire la acțiunile și manifestările fiind luate de reprezentanții institutelor culturale naționale în cadrul unor ședințe comune. Trebuie menționat însă că domeniile limbii și al informației rămâneau însă în atribuțiile stricte ale institutelor culturale naționale¹⁶³.

Inițiativa constituirii unei instituții europene destinate culturii și continuarea cooperării strânse dintre anumite institute culturale naționale (uneori chiar coabitarea acestora)¹⁶⁴ poate constitui baza pentru crearea viitorului Institut Cultural European care ar trebui să reprezinte de asemenea cultura europeană în exterior având drept obiective principale prezervarea diversității culturale și lingvistice europene ca bogăție a culturii europene și dialogul intercultural, creând astfel premisele pentru dezvoltarea unui spațiu cultural european¹⁶⁵. Un progres în realizarea unui Institut European al Culturii îl constituie stabilirea „unei mai cooperări între instituțiile culturale ale statelor membre ale UE stabilite în țări terțe, inclusiv institute culturale și echivalentele sale în aceste țări” drept obiectiv în promovarea culturii¹⁶⁶. Încă o dată, cultura este considerată din perspectiva relațiilor externe ale UE, câtă vreme o astfel de structură ar determina stabilirea unor obiective și acțiuni comune ar avea drept scop „promovarea Europei”¹⁶⁷. În Comunicarea Comisiei intitulată „O agendă europeană pentru cultură într-o lume globalizată”¹⁶⁸ în cadrul secțiunii dedicate relațiilor externe ale UE, se precizează că inițiativele recente ale Comisiei au în vedere „o cooperare cu și între instituțiile culturale ale statelor membre în scopul difuzării unor mesaje importante despre Europa, identitatea sa și experiența sa cu

¹⁶³ *Ibidem*, p. 110.

¹⁶⁴ Discuție avută de Camelia Runceanu cu Vincent Dubois cu ocazia colocviului internațional *Pour un espace européen de la production et de la circulation des produits culturels et scientifiques*, organizat de Rețeaua europeană ESSE (*Pour un espace des sciences sociales européen*) și Centrul Marc Bloch, cu sprijinul Comisiei Europene, Berlin, noiembrie 2007.

¹⁶⁵ Conform concluziei Raportului Grupului de Reflecție asupra dimensiunii spirituale și culturale a Europei (analizat mai sus), un spațiu comun cultural european există, deci cu atât mai probabilă punerea în comun a unor inițiative culturale ale institutelor culturale ale statelor membre, dar și a altor organisme, „actori culturali” sau „interlocutori reprezentativi în domeniu” din statele membre UE.

¹⁶⁶ OJ C 287/2, 29.11.2007.

¹⁶⁷ François ROCHE, *La Crise des institutions nationales d'échanges culturels en Europe*, L'Harmattan, Paris, 1998.

¹⁶⁸ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *on a European agenda for culture in a globalized world*, COM (2007) 242 final, 10.5.2007.

privire la crearea unor modalități de comunicare între diferite culturi”, ceea ce este presupune o diplomatie culturală¹⁶⁹, văzută ca o contribuție a UE la cultură¹⁷⁰.

Programe comunitare, proiecte pilot, proiecte simbolice și specifice, acțiuni comune în domeniul culturii (sectorul informației, comunicării și al audio-vizualului, incluse), toate acestea formează conținutul unei viitoare politici culturale care însă nu poate exista fără o coordonare eficientă a proiectelor comune în domeniul cultural care să creeze efecte pe termen lung. Fără instituții nu putem vorbi de o politică, fie ea și în domeniul culturii. Iar „favorizarea dialogului intercultural și interacțiunea între societățile civile ale statelor membre”, înscrisă între obiectivele specifice ale agendei europene a culturii, ar trebui avută în vedere nu doar ca „element indispensabil în relațiile internaționale”, ci și în perspectiva coordonării acțiunilor naționale în domeniul culturii în interiorul UE și stabilirii bazelor pentru o politică culturală la nivel european.

Pentru a înțelege posibilitatea creării unei astfel de instituții care ar coordona activitățile culturale la nivel european, trebuie să existe în prealabil un cadru normativ care să prevadă definirea clară a valorilor culturale comune, dar și un set de obiective culturale comune sau „partajate”¹⁷¹ la nivelul UE care să demonstreze existența, dincolo de interesele naționale, regionale sau locale, a unor interese comune în strictă legătură cu evoluțiile sociale și politice în contextului globalizării. Toate acestea ar duce la o reevaluare a obiectivelor politicilor culturale naționale și mai departe, a rolului statului-națiune în domeniul culturii.

¹⁶⁹ De remarcat apariția termenului de „diplomatie culturală”, deseori criticat ca fiind posibil de aplicat doar în anumite condiții, în funcție de organismele care asigură politica culturală. Vezi François ROCHE, *La diplomatie culturelle dans les relations bilatérales*, mars 2006, http://www.sens-public.org/article.php3?id_article=235

¹⁷⁰ COM (2007) 242 final, p. 7.

¹⁷¹ COM (2007) 242 final, p. 6.

7. CONCLUZII

Primul capitol prezintă extensiv peisajul lingvistic contemporan, modalități de protecție a limbilor, provocarea pe care multilingvismul o adresează instituțiilor UE, definirea normativă și non-normativă a valorilor comune europene și problemele generate de echivalența lingvistică a termenilor folosiți în documentele de bază ale UE în limbile oficiale. Capitolul unu propune mai multe concluzii:

(a) definirea conceptului de identitate europeană este practic imposibilă în acest moment, esența proiectului european fiind chiar respectul alterității.

(b) din punct de vedere strict normativ, diversitatea lingvistică nu face parte din valorile comune europene, dar respectul acordat diversității lingvistice trebuie subliniat prin măsuri având o intensitate egală cu cele prin care sunt garantate acele valori care sunt considerate a fi valori comune europene.

(c) deși mecanismul comunitar multilingv de comunicare instituțională este complex, s-au dezvoltat proceduri care garantează calitatea traducerilor prin revizie, verificare și supraveghere rolul semnificativ în acest sens revenind mecanismului continuu de formare și informare a traducătorilor.

Capitolul doi prezintă forme de diseminare a multilingvismului în domeniile educației și în sectorul audiovizual, trece în revistă aspecte legate de învățarea limbilor în învățământul universitar și preuniversitar, face referiri la raportul public – privat în învățarea limbilor și prezintă rolul certificatelor de competență lingvistică pe piața muncii europene. Concluziile sunt următoarele:

(a) importanța comunicării în alte limbi pentru UE este dată de includerea ei printre cele opt competențe principale ale învățării continue;

(b) în UE multilingvismul este promovat în mod direct, explicit, prin portalul „Europa și multilingvismul”, dar și în mod indirect prin politici și programe al căror scop primar este altul, dar care nu se pot derula decât printr-o cunoaștere a mai multor limbi;

(c) există o reală și evidentă lipsă de date asupra furnizorilor de servicii lingvistice în România ceea ce impune inițierea unui studiu pentru cunoașterea situației românești. Acest studiu va contribui la adoptarea de strategii de dezvoltare la nivel național și la inserarea României în peisajul european, prin contribuția la programele europene și facilitarea colaborării dintre diverșii furnizori la nivel european;

(d) România, ca stat membru al UE, trebuie să fie aliniată la bunele practici din domeniul multilingvismului prin generarea unui program pentru descrierea competențelor lingvistice pentru limba română ca limbă străină și dezvoltarea/adoptarea unui certificat recunoscut internațional de competență lingvistică.

Capitolul trei, *Promovarea instituțională a multilingvismului*, concluzionează că:

(a) multilingvismul este difuz în întreaga filozofie a construcției europene fiind statuat ca pricipiu încă din 1954 în Convenția Culturală Europeană a Consiliului Europei;

(b) modalitățile practice de promovare a multilingvismului în UE s-au dezvoltat în timp pe cele trei paliere de utilizare ale termenului de multilingvism – la nivelul cetățenilor, la nivel instituțional și la nivel intra-instituțional.

Capitolul **patru** abordează *Drepturile cetățeanului european și influența multilingvismului* propunând două concluzii:

- (a) discriminarea lingvistică folosită pentru restricționarea accesului pe piața muncii într-un stat membru UE poate reprezenta o excepție de la principiul tratamentului egal;
- (b) inexistența unei sfere publice europene duce la necunoașterea și dezinteresul față de drepturile cetățenilor europeni. Este prezentată propunerea Comisiei pentru o comunicare centrată pe cetățean și descentralizarea canalelor de comunicare între cetățean și instituțiile UE.

Capitolul **cinci**, *Promovarea dialogului intercultural în Uniunea Europeană*, oferă o sumară trecere în revistă a dificultăților legate de definirea dialogului intercultural, prezintă programele UE destinate promovării dialogului intercultural și analizează metode de promovare a dialogului inter-religios pe plan european, cu accent pe relația între dialogul inter-religios și cel intercultural. Concluziile propuse sunt:

- (a) spațiul cultural european comun se constituie într-o manieră dinamică în baza unui dialog intercultural permanent între popoarele Europei;
- (b) dezvoltarea spațiului public european are loc nu printr-o omogenizare lingvistică, prin estomparea sau dispariția unor tradiții lingvistice în Europa, ci prin crearea unor rețele între parteneri culturali din diferite țări europene, a unor politici editoriale menite să favorizeze publicații sau ediții bilingve care să atenueze astfel dominația textelor redactate în limba engleză;
- (c) Uniunea Europeană promovează dialogul cu religiile prezente pe continentul european, neavând însă competențe în vederea promovării dialogului inter-religios;
- (d) religiile acceptă implicarea Consiliului Europei în dialogul inter-religios mai mult decât pe cea a UE, datorită faptului că intervenția Consiliului Europei se rezumă la instrumente de *soft law*, de influențare, și nu se acționează prin stabilirea de norme imperative sau politici publice în domeniu.

În capitolul **șase**, *În direcția unei politici europene a culturii?*, autorii subliniază modificările apărute în lume prin dezvoltarea unei societăți informaționale. Se propune o discuție asupra definirii conceptelor de cultură, „moștenire culturală” și a modalităților de abordare ale politicilor de garantare ale dreptului la cultură în țările membre. Capitolul propune următoarele concluzii:

- (a) diversitatea culturală europeană reprezintă o pluralitate a tradițiilor naționale, dar și a unor tradiții regionale, constituind una dintre resursele cele mai importante ale Europei, care se cere tratată ca o bogăție în contextul actual al globalizării;
- (b) este necesară definirea conceptului de „moștenire culturală comună” în dreptul comunitar ca o măsură de clarificare a termenilor ce stau la baza unei viitoare politici culturale europene;
- (c) în prezent valorile culturale rămân slab definite, cu valoare simbolică, dar de la data intrării în vigoare a Tratatului de Reformă respectul datorat diversității culturale, lingvistice și religioase va avea aceeași valoare normativă ca și celelalte prevederi ale acestui Tratat;

(d) deși identitatea culturală europeană se află la baza identității politice europene, ea rămâne imposibil de definit și doar simbolic afirmată.

(e) încercarea de constituire a unui Institut European al Culturii a fost un eșec, dar fără instituții nu se poate vorbi de o politică nici măcar în domeniul culturii.

(f) este necesar un cadru normativ care să prevadă definirea clară a valorilor culturale comune și elaborarea unui set de obiective culturale la nivelul UE care să demonstreze existența unor interese comune în strictă legătură cu evoluțiile sociale și politice în contextul globalizării.

8. RECOMANDĂRI

1. Pentru a promova mai bine diversitatea lingvistică în cadrul Uniunii Europene, este necesară întărirea colaborării între instituțiile UE și Biroul European pentru Limbi mai puțin Utilizate (EBLUL - *The European Bureau for Lesser-Used Languages*). Limbile minoritare și/sau regionale se află în atenția Consiliului Europei, însă Uniunea Europeană va trebui să se implice mai mult în protecția acestor limbi, păstrând relația de complementaritate între cele două instituții. O modalitate concretă de colaborare între EBLUL și instituțiile UE este realizarea unui dicționar al limbilor regionale și/sau minoritare vorbite în statele membre UE, precum și instituționalizarea acestui tip de colaborare.

2. Semnarea pe data de 10 octombrie 2007 a două acorduri între Republica Moldova și Comunitatea Europeană - Acordul privind facilitarea regimului de vize și Acordul privind readmisia persoanelor aflate în situația de ședere ilegală - a generat reacții diverse în România dar și la nivelul Parlamentului European cu ocazia discutării acestora, ca urmare a mențiunii că sunt încheiate și în „limba moldovenească”. Comisarului european pentru multilingvism i s-a reproșat faptul că ar fi trebuit să combată recunoașterea acestei limbi care este în realitate inexistentă, în așa fel încât mențiunea că respectivele acorduri sunt semnate în limba română să fie suficientă. Lipsa unei asemenea reacții este generată de faptul că nu este foarte clar în prezent din punct de vedere normativ dacă în realitate competența UE se rezumă la limbile oficiale ale statelor membre sau se extinde și la limbile statelor extra-comunitare, în măsura în care există acorduri bilaterale cu aceste state în legătură cu care există obligația de a preciza ce fel de versiuni lingvistice pot produce efecte juridice. Comisia Europeană ar trebui să reflecteze mai aprofundat asupra raportului între limbile sale oficiale și limbile statelor extra-comunitare cu care are încheiate diferite tipuri de parteneriate și mai ales asupra formelor în care se concretizează acest raport, mai ales că multe dintre aceste limbi ale statelor extra-comunitare sunt recunoscute drept limbi minoritare și/sau regionale de multe din statele membre UE. Recomandăm redactarea unui studiu care să privească exclusiv această temă, comandat de Comisia Europeană, iar pe baza acestui studiu să se definească ulterior o poziție oficială a UE în această problemă.

3. Este de așteptat ca în următorii ani România, la fel ca și alte state membre UE, să cunoască o dinamică a numărului de străini care vor dori să studieze sau să lucreze în organizații publice sau private aflate pe teritoriul său în cadrul cărora limba de lucru este româna. Aceste persoane vor avea nevoie de cursuri moderne, interactive de învățare a limbii române, precum și de teste de evaluare a competenței de comunicare în limba română. Ambele opțiuni se află încă într-o etapă incipientă. Considerăm că este nevoie de dezvoltarea unei proceduri de evaluare a competenței lingvistice a străinilor care vorbesc sau doresc să învețe limba română. Pentru definirea acestei proceduri este necesar un efort inter-instituțional care să implice atât ministerele interesate (MJ, MIRA, MECT, MCC), cât și centrele universitare care ar trebui să dedice mai multe eforturi în direcția cercetării impactului diversității lingvistice asupra pieței muncii. Este de asemenea necesară definirea elementelor care să fie subsumate unui certificat de competență lingvistică pentru limba română. Acest deziderat este necesar atât din perspectiva alinierii României la soluțiile de succes practicate în alte state membre UE, cât și din perspectiva alinierii la bunele practici existente pe plan internațional care prevăd - în condițiile pieței

globale a capitalului și a liberei circulații a forței de muncă - existența unor instrumente moderne de evaluare și predare a unei limbi. Această recomandare este valabilă și pentru alte state membre UE care se află în căutarea unor soluții pentru evaluarea competenței lingvistice a străinilor – atât resortisanți comunitari, cât și extra-comunitari.

4. În condițiile unei mobilități ridicate a cetățenilor români în interiorul UE, protecția limbii române nu mai poate fi făcută prin mijloace exclusiv naționale. Prezența unor numeroase comunități de cetățeni români în state membre UE precum Spania sau Italia a dus la identificarea unor soluții prin care limba română să fie studiată și în aceste țări ca parte a curriculei școlare. Studiarea limbii române la acest nivel nu va duce la separarea pe motive lingvistice a comunităților de români de mediul lingvistic în care aceștia se află, ci va întări dialogul intercultural, în măsura în care instrumentele de predare se vor dovedi cele adecvate. Soluția studierii unei limbi oficiale UE care nu este de circulație internațională (cazul limbii române dar nu numai) într-un alt stat membru UE este deocamdată într-o etapă incipientă, nefiind definite mecanisme de intervenție ale UE, ci exclusiv bilaterale (acorduri între ministerele de resort). Considerăm că, odată cu amplificarea fenomenului circulației forței de muncă pe teritoriul UE, instituțiile UE vor trebui să găsească o formă prin care să faciliteze predarea unor cursuri de limbă maternă, în paralel cu eforturile făcute de statele ai căror cetățeni doresc acest lucru. Intervenția UE în acest domeniu va trebui să fie subsidiară acțiunii acestor state membre, însă pentru punerea în aplicare a principiului subsidiarității în acest caz este necesar un efort de reflecție aprofundată.

5. Deși învățarea limbilor este în România o activitate cu rezultate pozitive, nu există până în prezent un studiu științific integrat, accesibil, asupra situației reale din domeniu, cu identificarea clară a furnizorilor de servicii lingvistice, profilul consumatorului și, mai ales, potențialul pieței pentru aceste servicii. Această constatare este valabilă de altfel și pentru alte state membre UE. Ținând cont că Grupul la nivel înalt în materie de multilingvism recomandă Comisiei Europene în Raportul final să încurajeze crearea rețelelor locale/regionale pentru învățarea limbilor în statele membre, compuse dintr-o varietate de furnizori și să sprijine colaborarea acestora la nivel european, recomandăm elaborarea unui astfel de studiu la nivel național pentru identificarea furnizorilor din România, ca parte a unei evaluări mai ample a situației existente pe plan european. Acest studiu disponibil pe Internet și în alte limbi ar oferi date despre România potențialilor parteneri furnizori de servicii lingvistice doritori a atrage România în proiecte de parteneriat. Dintre aceste proiecte ar trebui să aibă prioritate la finanțare din partea UE mai ales cele care pun accent pe metode de educație de tip *edutainment*.

6. Cea mai concretă formă, vizibilă pentru cetățeanul european, prin care UE promovează multilingvismul ca valoare comună europeană este dată de recunoașterea a 23 de limbi oficiale. Multilingvismul a stat la baza creării Comunităților Europene prin faptul că, încă de la începutul construcției europene, nu s-a adoptat varianta definirii și impunerii unor limbi procedurale, de lucru, ca în cazul altor organizații supranaționale. Promovarea acestui atribut trebuie să stea și în continuare la baza oricărei acțiuni comune pe plan european care urmărește respectarea diversității lingvistice. În prezent, gestionarea multilingvismului a devenit din ce în ce mai dificilă și mai costisitoare, activitatea de traducere și de interpretare angrenând un număr impresionant de funcționari care activează în cadrul instituțiilor UE. Pentru a face față acestei provocări, în multe situații

este preferată utilizarea limbilor procedurale, de lucru (engleza, franceza, germana). Oficialii ai UE au subliniat paradoxul multilingvistului la ora actuală : cu cât se folosesc mai multe limbi în raporturile dintre instituțiile UE și în relația acestor instituții cu cetățenii, cu atât întregul proces devine mai dificil de gestionat și mai consumator de timp, ceea ce duce, în cele din urmă, la o dificultate reală de promovare a multilingvistului. Linia de demarcație între eficiență și respectarea diversității lingvistice în cadrul UE este dificil de trasat în acest moment. Este însă imperativ necesar să se traseze o asemenea linie de demarcație. Pentru a ajunge la acest rezultat, recomandăm o primă măsură care constă în demararea unui proces de monitorizare inițiat de Comisia Europeană care să stabilească situațiile în care recursul la limbile procedurale, de lucru este imperios necesar și cazurile în care, dimpotrivă, se impune o mai strictă respectare în practică a principiului egalității tuturor celor 23 de limbi oficiale ale UE.

7. Problema multilingvistului în Uniunea Europeană nu poate fi separată de cea a dialogului intercultural, deoarece diversitatea lingvistică este strâns legată de cea a culturilor. La rândul ei, diversitatea culturală din cadrul UE se află într-o puternică corelație cu cea religioasă. Bogăția moștenirii religioase europene a influențat pozitiv formarea culturilor naționale europene, precum și crearea unui spațiu comun cultural european. Preambulul Tratatului Uniunii Europene, în forma în care este integrat în Tratatul de Reformă, confirmă aceste legături prin referința deopotrivă la moștenirea culturală și la cea religioasă a Europei. Recomandăm ca relația între multilingvism, dialog intercultural și dialog inter-religios să fie pusă în valoare cu ocazia acțiunilor care vor marca anul 2008 drept An European al Dialogului Intercultural, în condițiile în care alte organizații pan-europene, cum ar fi Consiliul Europei, au realizat importanța promovării la parametri compatibili a celor două tipuri de dialog. Faptul că prin Tratatul de Reformă dialogul între religiile prezente pe continentul european și UE va fi instituționalizat trebuie să genereze acțiuni concrete prin care legătura între dialogul intercultural, inter-religios și multilingvism să sporească în vizibilitate. Acțiunile UE și cele ale Consiliului Europei nu trebuie să se suprapună, ci este necesar să se adâncească relația de complementaritate existentă în prezent. Anul European al Dialogului Intercultural nu trebuie să fie promovat prin acțiuni formale care să pună în prim plan actori instituționali cărora le lipsește în fapt dispoziția de a intra într-un dialog real, ci trebuie să constituie o ocazie pentru a avea o reflecție aprofundată asupra originilor și viitorului diversității culturale, lingvistice și religioase în Europa.

8. Promovarea în spațiul comunitar și extra-comunitar a culturilor naționale din statele membre UE, precum și a limbilor oficiale folosite în aceste state se face în prezent prin intermediul institutelor culturale naționale (British Council, Institutul Cervantes, Institutul Goethe, Institutul Francez, Institutul Cultural Român, etc.). Nu există o formă instituțională de promovare a tuturor limbilor oficiale UE prin intermediul institutelor culturale. În condițiile în care UE consideră cultura drept domeniu de intervenție, ceea ce înseamnă că statele membre UE au dreptul de a-și stabili propriile direcții de promovare a culturii naționale dar, în același timp, există suficiente mijloace de acțiune la nivelul UE (cum ar fi de exemplu programul Cultura 2000), considerăm că se impune definirea unei strategii comune europene pentru a defini posibile atribuții ale institutelor culturale naționale care să fie promovate în comun. Eșecul inițiativei creării unui Institut European al Culturii nu înseamnă că acest proiect nu trebuie să fie în continuare în atenția celor care gestionează culturile naționale și a responsabililor culturii din cadrul Comisiei

Europene. Pe viitor, orice inițiativă trebuie să pornească de la concluzia exprimată în Raportul Grupului de Reflecție asupra dimensiunii spirituale și culturale a Europei care consideră că există un spațiu comun cultural european. Pentru ca acest spațiu să aibă o conotație concretă pentru cetățeanul european, inițiative de genul Institutului European al Culturii ar trebui să fie puse pe alte baze ca până acum, pornindu-se de la necesitatea promovării în comun, la nivelul institutelor culturale naționale, a diversității lingvistice și implicit a multilingvismului, urmând ca de abia ulterior să se treacă la următoarea etapă (în funcție de succesul eventual al celei dintâi): crearea instrumentelor pentru promovarea în interiorul și în exteriorul UE a acelor trăsături comune, europene ale culturilor naționale.

BIBLIOGRAFIE

1. CĂRȚI ȘI ARTICOLE

Hannah ARENDT, *La crise de la culture*, Gallimard, Paris, 1972

Anthony ARNULL, *The General Principles of EEC Law and the Individual*, Leicester University Press, Leicester, 1990

Teodor BACONSKY, Radu CARP, Ioan I. ICĂ jr., Anca MANOLESCU, Elena ȘTEFOI, Bogdan TĂTARU – CAZABAN, *Pentru un creștinism al noii Europe*, seria Boltzmann, vol. III, Humanitas, București, 2007

Ulrich BECK (ed.), *Politik in der Globalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998

Pierre BOURDIEU, *Les conditions sociales de la circulation internationale des idées*, Actes de la recherche en sciences sociales, no. 145/2002

Radu CARP, *Proiectul politic european – de la valori la acțiune comună*, Editura Universității din București, București, 2006

Radu CARP (ed.) *Un suflet pentru Europa. Dimensiunea religioasă a unui proiect politic*, Editura Fundației Anastasia, București, 2005

Pierre - André CÔTÉ, *Interprétation des lois*, 2ème edition, Yvon Blais, Montréal, 1990

Pascal DELWIT, PHILIPPE POIRIER, *Parlement puissant, électeurs absents? Les élections européennes de juin 2004*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2005

Vincent DUBOIS, *La politique culturelle. Genèse d'une catégorie d'intervention publique*, Belin, Paris, 1999

Sandu FRUNZĂ (coord.), *Pași spre integrare. Religie și drepturile omului în România*, Limes, Cluj – Napoca, 2004

Maria GĂINAR, 'Culture 2000', *mise en place d'une politique culturelle*, Romanian Journal of European Affairs, vol. 7, no. 2/2007

Jürgen HABERMAS, *Intolerance and Discrimination*, I.CON, vol. 1, no.1/2003 (variantea în limba franceză : *De la tolérance religieuse aux droits culturels*, Cités, 13, PUF, Paris, 2003)

Margot HORSPOOL, *Over the rainbow: Languages and law in the future of the European Union*, Futures, vol. 38, no.2/March 2006

(réalisé par) Riva KASTORYANO, Laurent BOUVET, Christophe JAFFRELOT, *Le multiculturalisme au coeur. Entretien avec Michael Walzer*, Critique internationale, no. 3/1999

Ansgar KLEIN et al (eds.) *Bürgerschaft, Öffentlichkeit und Demokratie in Europa*, Leske & Budrich, Opladen, 2003

Koen LENAERTS, *L'égalité de traitement en droit communautaire: un principe unique aux apparences multiples*, Cahiers de droit européen, 1991

Koen LENAERTS, Piet VAN NUFFEL, *Constitutional Law of the European Union*, 2nd edition, Sweet & Maxwell, London, 2005

Karl Johan LÖNNROTH, *Translation practices in the Commission*, CICEB conference – Committee of the Regions, 21 September 2006,

http://ec.europa.eu/translation/reading/articles.pdf/20060921_ciceb-translation_practices_en.pdf.

Karl Johan LÖNNROTH, *From global to local: multilingualism in action*, http://ec.europa.eu/translation/reading/articles/pdf/20060919_commission_head_of_representations_en.pdf

Carol MYERS – SCOTTON, *Duelling languages: Grammatical structures in codeswitching*, Oxford University Press, Oxford, 1993

Mariana NICOLAE, *Training and development in transition: A Romanian Perspective*, vol. IATEFL TDTR 3, Whitstable, 1998

Dominique REYNIÉ, Bruno CAUTRÈS (dir.), *L'opinion européenne*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 2001

Peter RIETBERGEN, *Europe - A Cultural History*, 2nd edition, Routledge, London, 2006

Alain RIOU, *Le droit de la culture et le droit à la culture*, ESF, Paris, 1993

Gerhard ROBBERS (ed.), *State and Church in the European Union*, 2nd edition, Nomos, Baden – Baden, 2005

François ROCHE, *La Crise des institutions nationales d'échanges culturels en Europe*, L'Harmattan, Paris, 1998

Marius SALA, Ioana VINTILĂ RĂDULESCU, *Limbile Europei*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001

Gisèle SAPIRO (ss. la dir.), *La Traduction comme vecteur des échanges culturels internationaux. Circulation des livres de littérature et de sciences sociales et évolution de la place de la France sur le marché mondial de l'édition (1980-2002)*, Rapport de recherche, Centre de Sociologie Européenne (CNRS-EHESS), avec le concours du Ministère de la recherche, Paris, 2007

Pamela STICHT, *Culture européenne ou Europe des cultures ? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, L'Harmattan, Paris, 2000

(ed.) Drăgan STOIANOVICI, *Logica și dreptul*, Paideia, București, 2006

(volum coordonat de) Miruna TĂTARU – CAZABAN, *Teologie și politică. De la Sfinții Părinți la Europa unită*, Anastasia, București, 2004

Anne-Marie THIESSE, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*, Seuil, Paris, 1999

Loukas TSOUKALIS, *Why we need a Globalization Adjustment Fund*, <http://www.gov.uk/files/kfile/Loukas-final.pdf>

Marianne VAN DE STEEG, *Does a public sphere exist in the European Union? An analysis of the content of the debate on the Haider case*, European Journal of Political Research, vol. 45, issue 4/June 2006

Immanuel WALLERSTEIN, *Sistemul mondial modern*, Meridiane, București, 1992

2. RAPOARTE COMANDATE DE INSTITUȚIILE UE

Kurt BIDENKOPF, Bronislaw GEREMEK, Krzysztof MICHALSKI, *Concluding Remarks on the Spiritual and Cultural Dimension of Europe*, Vienna/Brussels, October 2004 (traducerea în limba română: *Ce ține Europa la un loc ?* Dilema Veche, nr. 56, 11 – 17 februarie 2005)

Jenny BRADSHAW, Catherine KIRKUP, *Inventory of Language Certification in Europe*, A Report to the European Commission, Directorate General for Education and Culture, 2006, <http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/inventory.pdf>

CILT (The National Centre for Languages)/InterAct International, *ELAN - Effects on the European Economy of Shortages of Foreign Language Skills in Enterprise* http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/elan-final-report_en.pdf

Jean-Claude BEACCO, *Reviving Multilingual Education for Europe*, http://ec.europa.eu/education/policies/lang/policy/report/beacosum_en.pdf

High Level Group on Multilingualism, *Final Report*, http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multireport_en.pdf

3. DOCUMENTE OFICIALE ALE INSTITUȚIILOR UE

Regulation no.1/1958 *determining the languages to be used by the European Economic Community*, OJ P 17, 6.10.1958

Decision no. 508/2000/EC of the European Parliament and of the Council *establishing the Culture 2000 programme* OJ L 63, 10.3.2000

Decision no. 1934/2000/EC of the European Parliament and of the Council of 17 July 2000 *on the European Year of Languages 2001* OJ L 232, 14.9.2000

Recommendation no. 2006/962/EC of the European Parliament and of the Council *on key competences for lifelong learning*, OJ L 394, 18.12.2006

Report from the Commission to the European Parliament and to the Council *on granting a derogation pursuant to Article 19 (2) of the EC Treaty, presented under Article 14 (3) of Directive 93/109/EC on the right to vote and to stand as a candidate in elections to the European Parliament*, Brussels, COM (2003) 31 final, 27.01.2003

Commission working document, *Report on the implementation of the Action Plan „Promoting language learning and linguistic diversity”*, Brussels, COM (2007) 554 final, 25.9.2007

Institutul European din România – Studii de strategie și politici (SPOS 2007)

Commission of the European Communities, *European Governance. A White Paper*, Brussels, (2001) 428 final, 25.7.2001

Commission of the European Communities, *White Paper on a European Communication Policy*, Brussels, COM (2006) 35 final, 1.2. 2006

European Commission, *A Field Guide to the Main Languages of Europe*, http://ec.europa.eu/dgs/translation/bookshelf/2007_field_guide_en.pdf

European Commission, *Translating for a Multilingual Community*, http://ec.europa.eu/dgs/translation/bookshelf/brochure_en.pdf

Communication from the Commission *on the application of Directive 93/109/EC to the June 1999 elections to the European Parliament – Right of Union citizens residing in a Member State of which they are not nationals to vote and stand in elections to the European Parliament*, Brussels, COM (2000) 843 final, 18.12.2000

Communication from the Commission, *Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General Principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission*, Brussels, COM (2002) 704 final, 11.12.2002

Communication from the Commission to the European Parliament and the Council *on measures taken by Member States to ensure participation of all citizens of the Union to the 2004 elections to the European Parliament in an enlarged Union*, Brussels, COM (2003) 174 final, 8.4.2003

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *European values in the globalised world – Contribution of the Commission to the October Meeting of Heads of State and Government*, Brussels, COM (2005) 525 final, 20.10.2005

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – *A new framework strategy for multilingualism*, Brussels, COM (2005) 596 final, 22.11.2005

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *on a European agenda for culture in a globalized world*, COM (2007) 242 final, 10.5.2007

Council of the European Union, *Brussels European Council 21/22 June 2007 - Presidency Conclusions*, Brussels, 11177/07

DOCUMENTE OFICIALE ALE CONSILIULUI EUROPEI

Convenția Culturală Europeană, Paris, 19.12.1954, ETS no. 18

Carta Europeană a Limbilor Regionale sau Minoritare, Strasbourg, 5.12.1992, ETS no. 194

Rezoluția nr. 2/69, *An intensified Modern-Language Teaching Programme for Europe*

Recomandarea nr. 814/1977, *Modern languages in Europe*

CONVENȚII UNESCO

Convenția privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural, Paris, 16 noiembrie 1972

Convenția pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial, Paris, 17 octombrie 2003

Convenția asupra protecției și promovării diversității expresiilor culturale, Paris, 20 octombrie 2005